

Темзэкъо Марин

АДЫГАБЗЭР,
АДЫГЭ ХАБЗЭР,
АДЫГЭ
ЛИТЕРАТУРЭР

(хэшигчилгээ урокхэр зыдэлт
методическа Тэныгчүү)

Мыекъуапэ
ООО-у «Качествэр»
2020

УДК 373.5.016:81.602.2

ББК 74.268.1/3=602.2

T29

Автор **Темзокова Марина Меджидовна**, учитель высшей квалификационной категории адыгейского языка и литературы ГБОУ РА «Адыгейская республиканская гимназия».

Редактор **Биданок Марзият Мугдиновна**, доктор филологических наук.

Рецензенты **Блипашаева Мира Довлетовна**, кандидат филологических наук, доцент кафедры адыгейской филологии ФГБОУ ВО «Адыгейский государственный университет».

Хачемизова Мира Анзауровна, кандидат филологических наук, доцент кафедры адыгейской филологии ФГБОУ ВО «Адыгейский государственный университет».

Жачемук Зарима Рамазановна, кандидат филологических наук.

T29

Темзэкъо Марин

Адыгабзэр, адыгэ хабзэр, адыгэ литературэр: хэшхыпкылъгъэ урокхэр зыдэт методическэ Іэпшэгъу / Темзэкъо Марин. – Мыекъуапэ : Качествэр, 2020. – 132 н.

ISBN 978-5-9703-0659-8

ISBN 978-5-9703-0659-8

© Темзокова М.М., 2020.

© Оформление. ООО «Качество», 2020.

Дэтхэр

ГуշыНап	5
Урокхэм яконспектхэр	6
Адыгабзэр. Я 5-рэ класс. Темэр: Омонимхэр	6
Адыгабзэр. Я 5-рэ класс. Темэр: Антонимхэр	8
Адыгабзэр. Я 5-рэ класс. Темэр: Фразеологизмэхэр	9
Адыгабзэр. Я 6-рэ класс. Темэр: ПльышъуацIэр. Зэфэхьысыжь урок	11
Адыгабзэр. Я 6-рэ класс. Темэр: ЦэпапкIэм мэхъянэу иIэр ыкIи играммatischeк нэшанэхэр	16
Адыгэ литературэр. Я 5-рэ класс. Темэр: Бэрэтэрэ Хьамид. Усэу «Синыдэлтьфыбз».....	21
Адыгэ литературэр. Я 6-рэ класс. Темэр: КIэрэщэ Тембот. «Хьатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ»	26
Адыгэ литературэр. Я 7-рэ класс. Темэр: Нэхэе Руслъан. Усэу «Адыгэ пшъашъэхэр» ...	32
Адыгэ литературэр. Я 7-рэ класс. Темэр: Внекласснэ еджэн. Жэнэ Къырымыз. Рассказэу «Е пшIэу шIу ущымыгугъ»	37
Адыгэ литературэр. Я 8-рэ класс. Темэр: Пэрэныкъо Мурат. Баснэу «Аслъан пашэмрэ бэджэ хьоршэрымрэ»	42
Адыгэ ЙорIуатэмкIэ тестхэр. Я 5-рэ класс	46
Мэфээхахьэу «Шъукъеблагь тихъакIещ!»	52
Кроссвордхэр.....	57
№ 1. Кроссворд «ГушиIэжъхэр».....	58
№ 2. Кроссворд «Къоджэхь-къоджэшххэр».....	59
№ 3. Кроссворд	60
№ 4. Кроссворд	61
№ 5. Кроссворд	62
№ 6. Кроссворд	63
№ 7. Кроссворд «Бзэ гушиIэхэр».....	64
ДжэгукIэхэр	65
ГушиIэмэ яшъэфхэр.....	73
I. Адыгэ шхыныгъохэр	74
II. Гъомлапхъэхэр.....	78
III. Щыгъынхэр	82
IV. Иэмэ-псымэхэр	85

V. Хъакъу-шыкъухэр	88
IV. ХэтэрыкIхэр, пхъешъхъэ-мышъхъэхэр	91
VII. Бзыухэр	98
VIII. Псэушъхъэхэр.....	104
Ребусхэр	109
Джэуапхэр	130

Түшүтап

Адыгэ шэн-хабзэхэр, зэхэтыкIэ дахэхэр кIэлэеджасакIо пэпчь къыгурыIохэу, ежье-жырыу IофшиIэн зэфэишъяфхэр ыгъецаIэхэу егъесэгъэн фае.

ЩыIэкIэ-псэукIэм зэхъокIыныгъэ гъэнэфагъехэр фэхъугъэх. Егъеджэн-пIуныгъэ Iофыр зэрээхатищэтигъэ шIыкIэм хэгъэхъон-хэгъэкIынхэр къыфашиIыгъэх. Лъэхъанэу тызэрытым творческэу Iоф зышIэрэ кIэлэегъаджэхэм нахь шъхъэфитныгъэ агъотыгъ. Ащ ельтыгъэу, методическэ IэпыIэгъур лъэхъаным къыгъэуцурэ егъеджэн-пIуныгъэ Iофхэм язэшIохынкIэ кIэлэегъаджэм IэпыIэгъу фэхъущ.

КIэлэеджасакIохэм шIэнныгъэ куухэр агъотыным, лъэныкъо постэумкIи хэхъоныгъэ гъэнэфагъехэр зышIирэ ныбжсыкIэр пIугъэнымкIэ адыгабзэмрэ адыгэ литературэмрэ амал дэгъухэр аIэкIэлъ. Iофыгъо зэфэишъяфхэу пишIэн пIъэкIыщихэр, ахэмэ шIуагъэ къатэу зэрээхэптищэйт шIыкIэхэр ары мы тхылтыр зыфэгъэхъыгъэр.

Класс пэпчь егъеджэн-пIуныгъэмкIэ екIолIэкIэ шъхъаф къыфэгъотыгъэныр, предмет зэфэишъяфхэм язэллыIэсыныгъэ агъэфедэнымкIэ кIэлэегъаджэхэм IэпыIэгъу афэхъуныр къыдэлъытагъэу тхылтыр гъэпсыгъэ.

Тхылтыр къызтегущыIэрэ шIыкIэхэр практическэу еджапIэм щыуаштагъэх. ХэшиныкIыгъэ урокхэм презентациехэр ягъусэу тхылтым къыдэхъагъэх. Адыгабзэмрэ адыгэ литературэмрэ къащиитырэ зөгъэушъомбгъугъэ урокхэм яматериал зэфэишъяфхэр ащиагъэфедагъэх.

Адыгабзэмрэ адыгэ литературэмрэ япрограммэхэм атетэу, я 5-рэ – я 8-рэ классхэр зэрэджсэрэ учебникмэ адшиштэу урокхэр зэрээхэптищэйт шIыкIэхэр мы IэпыIэгъум къащиитыгъэх. Тхылтым мыщ фэдэ урокхэр адыгабзэмкIэ дэтых: «Антонимхэр», «Омонимхэр», «Фразеологизмхэр», «ПлъышыуацIэр», «ЦэрапакIэр». Адыгэ литературэмкIэ: Бэрэтэрэ Хъамид иусэу «Синидэлъфыбз», Нэхэе Русльян иусэу «Адыгэ пишашъэхэр», Пэрэныкъо Мурат ибаснэу «Аслъан пашэмрэ бэджэхъориэримрэ», КIэрэцэ Тембот «Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъор» («Шапсыгъэ пишашь» зыфиIорэ повестым щыщ пычыгъу), Жэнэ Къырымыз ирассказэу «Е пишIэу шIу уышымыгугъ».

КъыткIэхъухъэрэ ныбжсыкIэхэм яжабзэ щерыоу, янайдэлъфыбзэ шIу алъэгъоу, адыгабзэм кIэлэеджасакIохэр фэицагъэу пIугъэнхэр пишэрыль шъхъаIэу тиI. АщкIэ тхылтым къыдэхъагъэ джэгукIэ зэфэишъяфхэр, ребусхэр, кроссвордхэр, гуцыIэмэ яшъэфхэр амалшиIоу щитых. УзIэпищэу адыгабзэр зэгъэшиIэным ахэр фэIорышIэх, кIэлэеджасакIохэм ягульйтэ нахь чан ешIы.

Тхылтыр апэрэу къыдэкIы, щыкIагъэ горэхэр къыхэкIынкIи хъун. Арыши, тхылтыр зыгъэфедэштхэм щыкIагъэу хальагъохэрэр, яшIоигъоныгъэхэр къытльагъэIэсмэ тиго-пэшт. IэпыIэгъур кIэлэегъаджэхэм, студентхэм, кIэлэеджасакIохэм агъэфедэн алъекIыщ.

Авторыр

УРОКХЭМ ЯКОНСПЕКТХЭР

Адыгабзэр

я 5-рэ класс

ТЕМЭР: *Омонимхэр*

Мурадыр: КілэеджакІом э яжабзэ хэхьоным, нахь ІупкІэу гущыІэхэ хъуным пае омонимхэр зыфэдэхэр, ахэмэ мэхъанэу яІэр ягъешІэгъеныр.

Нэрыльэгъу ІэныІэгъухэр: презентациер, карточкэхэр. Адыгэ-урсыс омоним гущыІэльэ кІэкл. (Мурад Г.А.)

Урокыр зэрэкІоштыр

I . Темэр, мурадыр ягъеныр.

II. Унэмкіэ гъэцэкіэнэу ялагъэм иупльэкIужын.

- 1) ЙофшІенным нэбгырэ зытIущ къеджэ;
- 2) НэбгыритIу карточкэхэмкіэ Йоф ашIэ.

Карточкэу №1

ГущыІэхэм синонимхэр къафэгъот

- Ины –
Рэхъат –
Лыхъужь –
Губзыгъ –

Карточкэу №2

ГущыІэхэм синонимхэр къафэгъот

- Дахэ –
Узынчъэ –
Кыфы –
Губзыгъ –

III. Темакіэм икъэлотэн.

Презентацием ит гущыІэухыгъитIур атхы.

- 1 – Хъэр – цыфым иныбджэгъу.
- 2 – Хъэр пасэу Iуахыжы.

ГущыІэухыгъэхэм ІупкІэу къяджэх, хъэ зыфиIорэ гущыІэм мэхъанэу иІэхэр къаIо.

– Мы гущыІэхэр ямэхъанэкіэ сыйдэу зэфышыгъиха? (*Ямэхъанэхэр зэфэдэхэн*).

– ЯкъэIуакІэ зэтэфа? (*ЯкъэIуакІи ятхыкІи зэфэдэх*).

Джащ фэдэ гущыІэхэу ямэхъанэхэр зэфэшъхъафэу, якъэIуакІэкІи ятхыкІэкІи зэтэфэхэрэм **омонимхэр** араIо.

Тхылъым Йоф дэтэши

Зыбзэ гущыІэм щыщэу якъэIуакІэкІи ятхыкІэкІи зэтэфэхэу, ау ялексическэ мэхъанэкІэ зэфэшъхъаф гущыІэмэ омонимхэр араIо.

ГущыІэм пае: I. Псагъэм щэр тэфагъ. 2. Щэр псынкІэу къэпштагъ.

ШъошIа шъо?

Тхылъэу «Книга рекордов Гиннесса» зыфиIорэм анахь хьэ ин лъэпкъэу (голубой дог) щыхагъэунэфыкIыгъ. Аризон (США) щыщ. Аш ильэси 4 ыныбжь, килограмм 110 къещэчы, ылъакъо икIыхъагъэр сантимери 110 мэхъу, ыпэ щегъэжъагъэу ыкIэ нэс – сантиметрэ 221 мэхъу.

Анахь хьэ цIыкIу лъэпкъэу чихуахуа Милли ыцIэу щыхагъэунэфыкIыгъ. Ар къалэу Альта-Вега щэпсэу. Ильэгагъэ сантиметри 6,53 мэхъу, грамми 170 къещэчы, ыпэ щегъэжъагъэу ыкIэ нэс – сантиметри 10,16 мэхъу.

IV. Жэршио ыкIи тхэн Iофшэнхэр.

1. Мы омонимхэм къарыкIырэр апышъутх.

Къо, хъакIэ, къуашьо, е, тэ.

ЗэрэпшIыщтыр: къо – былым лъэпкъ, къо – цIыфым ыкъу.

2. Мы омонимхэр хэтхэу гущыIэухыгъэхэр зэхэжъугъэуцох, къашью.

Уц, блэ, жыы, кIэ, и.

3. Омонимхэр къыхэжъугъэшых, ямехъанэхэр къизэхэшъуфых.

1. а) Жыы къабзэ къепцэ.
 б) Джыри урокыр ебгэжъэнкIэ жыы.
2. а) КIэрахъом щэ иль.
 б) КIалэр щэ ешьо.
 в) Уадэжь щэ сыкъекIуагъ.
3. а) Баджэр кIэ кIыхъ.
 б) Джанэр кIэ.
 в) Чэрэzym кIэ къисхыгъ.
4. а) ЖэкIэ маис, ІекIэ сэмэгу.
 б) ЖэкIэ кIэлэцIыкIур къиращэкIы.
5. а) Бгы лъагэр чыжъекIэ къэльагъо.
 б) Пшъашьэм бгы псыгъо дахэ иI.

V. Зэфэхъысыжъир.

- Сыда омоним зыфаIорэр?
- Сыд фэдэ омонимха урысыбзэм хэтхэу шъо шъушIэхэрэр? (*Урысыбзэмрэ адигабзэмрэ ахэт омонимхэр зэрагъяших*).
- Омонимхэм жабзэм мэхъанэу щыряIэр.

VI. Оценкэмэ ягъэуцун.

VII. УнэмкIэ гъэцэкIэныр.

§ 53, Iоф. 223; Адыгэ-урис омоним гущыIэльэ кIэкI (Мурад Г.А.). (ГущыIэ тфырытф гущыIалъэм къыхатхыкIы).

ТЕМЭР:
Антонимхэр

Мурадыр: 1) Зэпышт мэхъанэ зиё гушигэхэр антонимхэу зэрэштым кэлэеджаклохэр нэйусэ фэшыгъэнхэр.

2) Яжабзэ антонимхэр щагъэфедэн альэкэу егъесэгъэнхэр.

Нэрыльэгъу Иэныгъухэр: презентациер, карточкэхэр, гушигэжъхэр. Антоним гушигэлъэ киэкл.

Урокыр зэрэклиощтыр

I. Темэр, мурадыр яюгъэныр.

II. Унэмкэ гъецэкленэу ялагъэм иупльэклижын.

1) Нэбгырэ зытююю фишэнным къеджэ. Упчиэхэмкэ правилэхэр къаюх.

2) Творческэ фишэн доскэм тет. Омонимхэр хэтхэу гушигэухыгъэхэр къатхых.
 а) благъэ б) тамэ в) лъапэ

3) Синтаксис зэхэфын (зы нэбгырэ къызэхефы).

Кыр кыизэ къэкло, гъэр гызы э мэклижы.

– Сыд фэдэ гушигэха мы гушигэухыгъэм зэпыштэу къыхэфагъэхэр?

III. Темакэм икъэлотэн.

Антонимхэм яхыллагъэу кэлэеджаклохэм зэдэгушыгэхье адэшигъэныр. Антонимхэр ямэхъанекэ зэпышт гушигэхэу зэрэштыхэр презентациемкэ къэгъэльэгъянээр ыки къэлотэгъэныр.

Зы бзэ гушигээм щыщхэу, зэпышт лексическе мэхъанэ зиё гушигэхэм **антонимхэр** апаю.

IV. Тхэн фишэнхэр.

1) Антонимхэр къапытхэжь.

Бзэ гушигэу антонимхэр зыхахъэхэрэр къапытх		
?	?	?
зэфешы –	мафэ –	чыжъэ –
мэшхы –	гъэмаф –	шыцэ –
щыт –	ныюж –	лъхъанчэ –
ехъэ –	шылыкъэ –	цинэ –
хэчъяягъ –	мамыр –	хафэ –

2) Жэриюокэ фишэнэу 226 зэхафы.

3) Гушигэжъхэм антонимхэр ахэжъугъэуцожь. Къыхэгъэшыгъэ гушигэхэм антонимхэр къафагъоты, атхы.

Лыхъужыр зэ малэ, ... минрэ малэ.

Жым еубз, ... гъэгушхо.

Нахыжым лыгъэр ий, ... гъогур ий.
 Къор унэм ипкъэу, ... унэм икIэракI.
 ПцIы дахэ нахьи ... дыдж.
 Е пшагъэу ... уемыж.
 Байм тхъэзэ ехы, ... гъизэ макIo.

V. Зэфэхъысыжыр.

- Сыда лексикэм зэригъашIэрэр?
- Сыда антоним зыфаIорэр?

VI. Оценкэмэ ягъэуцун.

VII. УнэмкIэ гъэцэкIэнныр.

§ 54, Иоф. 229.

Адыгабзэр

я 5-рэ класс

ТЕМЭР:

Фразеологизмэхэр

Мурадыр: 1) Фразеологизмэхэм кIэлэеджакIoхэр нэIуасэ афэшIыгъэнхэр.

2) Яжабзэ фразеологизмэхэр щагъэфедэн алъэкIэу егъэсэгъэнхэр.

Нэрыльэгъу IэнIэгъухэр: презентациер, карточкэхэр. Адыгабзэм ифразеологизмэ гу-
щыIалъ.

Урокыр зэрэкIоштыр

I. Темэр, мурадыр яIогъэнныр.

II. УнэмкIэ гъэцэкIэнэу яIагъэм иуплъекIужын.

1) Нэбгырэ зытIу ИофшIэнным къеджэ. УпчIэхэмкIэ правилэхэр къаIoх.

2) НэбгыритIу карточкэхэмкIэ Иоф ашIэ. Антонимхэр гушиIэу къэтыгъэхэм апатхэ.

Карточкэу №1

Антонимхэр къапытхэжь

Мафэ –

Фыжы –

ЧыIэ –

Ины –

Дахэ –

Карточкэу №2

Антонимхэр къапытхэжь

Благъэ –

ЛъапIэ –

Кыхъэ –

Гъушъэ –

Пытэ –

3) Къиххын диктант. (*КIэлэегъаджэр къызаджэрэ гушиIэжъхэм ахэт антонимхэр кIэлэеджакIoхэм къыхатхыкIы*).

- КIэр жыы мэхъу, жыыр кIэ хъужырэп.
- ОшIум ыуж уае, уаэм ыуж – ошIу.
- МакIэу Io, бэу шIэ.

- Хахъо зыдэшыІэм, хэкІи щыІ.
- Чэш далІэ, мэфэ дэхъужь.

III. Темакіэм икъэлтэн.

ГущыІэухыгъитІу доскэм тетхагъ. Къыхэгъэшыгъэ гущыІэр ыкІи зэгъусэ гущыІэхэр сый фэдэ членхэу гущыІэухыгъэхэм къыхэфагъэха?

1. Ахъмэд **псынкІэу** къэссыжыгъ.
 2. Ахъмэд **нэрэ-Іэрэ азфагу** къэссыжыгъ.
- Къыхэгъэшыгъэ зэгъусэ гущыІэмэ сида къагъэльягъорэр?
 - Зэгъусэ гущыІэмэ ямэхъанэ зэблэмыхъоу зы гущыІэ ахэбгъэкІы е гущыІэ горэ зэблэпхъу хъушта?
 - Зэгъусэ гущыІэмэ ашыщэу тара пытэу зэгъекІугъэхэу, зэгопхын умыльэкІынэу бзэм къыхафэхэрэр, тара ямэхъанэкІэ гущыІэ шъхъаф-шъхъафэу зэгопхынхэ плъекІыштхэр?

Фразеологизмэхэр – ахэр пытэу зэгъусэхэу зэгопчын умыльэкІынэу хъугъэ гущыІэх. Лексическэ мэхъанэ зиІэр зэкІэ фразеологизмэр ары.

Сурэтмэ шъяяпль, акІэтхэгъэ гущыІэухыгъэмэ шъукъядж. Ямэхъанэ къэшъуІуат. Мы фразеологизмэхэр зэхылІагъэу зыфаІуагъэр къэжъугъэнаф. (*Фразеологизмэхэм къаджсэх. Фразеологизмэмэ ямэхъанэ «Адыгабзэм ифразеологизмэ гущыІалъэ» ицызэхафы.*)

- Сэлым жэкІэ маис, ІекІэ сэмэгу.
- Чысэм изэу пцЫр зэрхээ.
- ГущыІэкІэ къуашъор осэпсым щефы.
- ЫПапэ дышъэр пэзы.
- ЫПшъэ дэс.
- Чыр зэгози дэфагъ.
- Ыбзэгу ецэкъэжын.
- ЫПэ дегъэзые.
- ЫГу льыр пэзы.
- Шъхъэ нэкІ.
- Ышъхъэ жыбыгъэр щэшъуи.
- ЫПэнтэгъу ецэкъэжы.

Урысыбзэм хэт фразеологизмэхэмрэ адыгабзэм хэтхэмрэ зэрагъапшэх.

IV. Тхэн ІофшІэнхэр.

1) Іоф. 233. Шъукъедж, тешъутхыкІ, фразеологизмэхэм акІэжъугъэтхъ. Сида ахэмэ къарыкІрэр?

1. КъельэІу фэдэу аш джыри зэ Бибэ нэплъэгъу къыфидзыгъ.
2. Джы Биболэт къызэригъэкъончэрэ шыкІэм гу льти, Юсыф ыІупши эцэкъэжыгъ.
3. Аюбэ гушПо горэ ыгу къечъагъ.
4. Зинасып къэкІуагъэр Къэлджэрье закъоп.

5. КъэшьуакIом ыльэ ригъянэу, пчэгум къафимыхъэу бэрэ пылъыгъэх.

2) ЖэрыIокIэ Иоф. 232.

Шъукъедж, фразеологизмэхэр зэхылIагъэр къэжъугъэнаф.

1. Еджагъ, ау епщэжыгъэп.

2. Лыгъэ зиIэм Iашэр щэцынэ.

3. Тэпым тетэу мэльэрэзэ.

4. Ынэ ит, ыпсэ пыт.

5. Шъорэ къупшъяэрэ зэщекIыгъ.

6. Жым зэрхъэ.

7. Осэps хэмыхъ.

8. Ныджым къытенагъ.

9. Имыжъо къуае хъужыгъэ.

10. Былымым ыIэ къесты.

11. Гъуазэ фэхъун.

12. Иакыл тефэн.

13. Гъогур IуубыкIын.

V. Зэфэхъысыжъыр.

– Сыд фэдэ гущыIэха фразеологизмэкIэ заджэхэрэр?

– Жабзэм фразеологизмэхэм шIуагъэу щыряIэр.

– Фразеологизмэхэр нахыбэрэмкIэ зыщагъэфедэхэрэр.

VI. Оценкэмэ ягъэуцун.

VII. ҮнэмкIэ гъэцэкIэныр.

§ 55, Иоф. 235. «Адыгабзэм ифразеологизмэ гущыIалъэ» гущыIэу «гум» ехылIэгъэ фразеологизмэхэр къыхэшъутхыкIых.

Адыгабзэр

я 6-рэ класс

ТЕМЭР:

ПлъышъуацIэр. Зэфэхъысыжъыс урок

Мурадыр: 1) ПлъышъуацIэр агъэфедэн алъэкIынэу егъесэгъэнхэр.

2) ПлъышъуацIэм ехылIагъэу зэдгъэшIагъэр зэкIэ кIэтыджыкIыжыщт, ащ епхыгъэу Иофшиэн зэфэшъяфафхэр урокым щыдгъэцэкIэшт.

Нэрилъэгъу IэныIэгъухэр: презентациер, карточкэхэр, гущыIэжъхэр, хырыхыхъэхэр, ребусхэр, кроссворд, IурыIупчъэр, кIымафэм ехылIэгъэ сурэт.

Урокыр зэрэкІощтыр

I. а) Темэр ежь кілләеджакіомә къясәгъяло. Аш ехылIагъэу гъәцәкІэн ашы.

Кроссвордым ыбгъукІэ клоу гущыIэхэр ратхэх. (Ахэр хырыхыхъэхэм ыкIи упчIэхэм яджеупых). Тэрээу джэуапхэр къызатхыкІэ ычIэгъкІэ ехэу, плъышуацI хэгъэунэфыкІыгъэ гъогу цыкIум, темэр итхэгъэшт. «ПлъышуацI»

1	Н	А	П	Ц	Э			
2	А	С	Л	Ь	А	Н		
3	П	Х	Ь	Э	П	С		
4	П	С	Ы	Ч	Э	Т		
5	М	Э	Ш	И	О	К	У	
6	П	Ш	Ь	Э	Х	Ь	У	
7	К	Ь	У	А	Ш	Ь	О	
8	Х	Ь	А	Л	Ы	Г	Ь	У
9	К	О	Ц	Ы	Ш	Ь	Х	Ь
10	П	Ц	И	А	Ш	Х	Ь	О

УпчIэхэр.

1. ЗэшыпхуитIу зэльыпэгъу иль.
2. Ышхъэ матэ, ыпчэ дахэ.
3. Пхъэм ыкIышьо зэраупсырэ Iэмэ-псым.
4. ТеурыкIо-ельэкIон.
5. Шы кIэмытэу, цу кIэмытэу мачъэ.
6. Нэрынэ-нэрынэ, нэрынэ щэкI.
7. СэкIо-сэкIо, сиуж мэкIоды.
8. Уарзэкъор чэрэз, чэрэзыкъор нэтIэбгъожъ.
9. Коцым шхъэу къыпыкIэрэр.
10. ЗыкIэ таркью бгыкъур зиунапIэ.

б) Непэ мурадэу тиIэр:

ПлъышуацIэм ехылIагъэу зэдгъешIагъэр зэкIэ кIэтыджыкIыжышт, ИофшIэн зэфэшхъафхэр урокым щыдгъэцэкIэштых.

ТиIофшIэнхэр синтаксис зэхэфыннымкIэ етэгъажъэ.

II. Синтаксис зэхэфын.

ГущыIэ дахэм³ блэр гъуанэм къыреңы⁴. (КъэзIуат, къызэркIу, тIозэхэт, убгъугъэ, екъу).

Морфология зэхэфын.

Дахэм³ – плъышуацI, сыда Помэ,

- 1) пкъыгъом инэшанэ къегъельагъо;

- 2) дахэ – нэшэнэ плъышъуацI, эрг. п., зы пчъ.
 3) сыйд фэд? дахэм

ҮпчIэхэр:

- 1) ЖэрыДо литературэм ижанрэхэр зэдгъэшIагъ, мы гущыIэухыгъэр сыйд фэдэ жанра зыхахъэрэр? (ГущыIэжь).
 2) Мыщ имехъянэ сыйдэуштэу шъо къыжкугурыIора?
 3) ГущыIэ дахэм сыда шIуагъэу иIэр?

III. Творческэ ЙофшIэн.

ГущыIэжъхэмэ Йоф адэтшIэшт. ПлъышъуацIэхэр хэжъугъэуцожых.

- 1) ГущыIэ ... гур егъеулъыи.
 2) Чъыг ... псы кIэогъахъокIэ къэкIыжырэп.
 3) ... ощхыр блэу гошыгъэ.

Хэбгъэуцожъыицхэр: гъэмэфэ, гуаом, гъугъэм

IV. Джы тытхэштэп, тыдджэгүшт.

Ребусым зыщызгъэбылъыгъэ плъышъуацIэр къэтэгъоты, ар хэтэу гущыIэухыгъэ зэхэтэгъеуцо.

V. Къыхэхын диктант.

Тетрадыр тДо тэгощи, ехылIэгъэ плъышъуацIэхэр ыкIи нэшэнэ плъышъуацIэхэр. ГущыIэзэгъусэхэр купэу зыхахъэхэрэр тэтхых.

Чырбыщ ун, псыхъо чъэр, шэкI фыжъ, мыжъо гъогу, гъучI чэу, кIэлэ чэф, апэрэ пычыгъу, ощх шъаб, дышъэ сыхъат, тхыль гъешIэгъон, хъалыгъу пхъаш, бжыхъэ маф.

ЕхылIэгъэ плъышъуацIэхэр

чырбыщ ун
мыжъо гъогу
гъучI чэу
апэрэ пычыгъу
дышъэ сыхъат
бжыхъэ маф

Нэшэнэ плъышъуацIэхэр

псыхъо чъэр
шэкI фыжъ
кIэлэ чэф
ощх шъаб
тхыль гъешIэгъон
хъалыгъу пхъаш

VI. а) ПлъышъуацIэхэм антонимхэр апышъутхэжь.

цыкIу – ины
дахэ – Iae
къыхъэ – кIако
пшэрэ – оды
шIуцIэ – фыжы
къабзэ – шIои
шъуамбгъо – бгъузэ
гъушъэ – цIынэ
льхъанчэ – лъагэ

б) ПлъышъуацІэхэм синонимхэр апышъутхэжь:

рэхъат – Іасэ
къарышху – лъэш
гуркъэ – къаигъэ
акъылышІу – Іушы
хъацэ – хъарам

VII. ПлъышъуацІэхэр
жъугъэфедээзэ рассказ кіэкл
сурэтымкіэ къызэхэжъугъеуцу.
Кымаф.

VIII. Зэфэхъысыжыр.

ПлъышъуацІэм ехылІагъеу зэдгъэшІагъэр тыгу къэтэгъэкІыжы.

- 1) Сыда плъышъуацІзыфајорэр?
- 2) Сыда плъышъуацІэхэр бзэм зыкІышыдгъэфедэхэрэр, шІуагъеу яІэр?
- 3) Сыдэуштэу плъышъуацІэхэр падежхэмкіэ ыкІи пчъагъэхэмкіэ зэхъокІхэра?
- 4) Сыд фэдэ членэу гущыІэухыгъэм плъышъуацІэхэр къыхафэхэра?
- 5) Ямэхъанэкіэ плъышъуацІэхэр сыд фэдэ купа зэрыдгощихэрэр?
- 6) ПлъышъуацІэм зэфэгъэдэн степеньхеу иІэхэм шъуакътегущы.

**ІурыІупчъэр. ІурыІупчъэр къаіо ухэммыукъо! ПлъышъуацІэхэр къыхэ-
гъэштых.**

Пэнэ мыгъо, пэнэ папцІэ, пэнэ цынэ слъакъо хауи, пэнэ мыгъо, пэнэ папцІэ, пэнэ цынэ хэсхыжыгъ.

IX. Оценкэмэ ягъэуцуун.

X. Унэмкіэ гъэцэкіэныр.

§§ 37–48, Іоф. 196.

Практическэ ІофшІэн

1. Синтаксис зэхэфын.

Чыгынхэр³ цыфхэм къагъэкІыгъех.⁴

2. Морфология зэхэфын.

Инхэр –

3. Падежхэмкээ зэшъухъокыых: чырбыш ун, пшъэшьэ үүш.

Падежхэр	Зы пчагъэр	Бэ пчагъэр

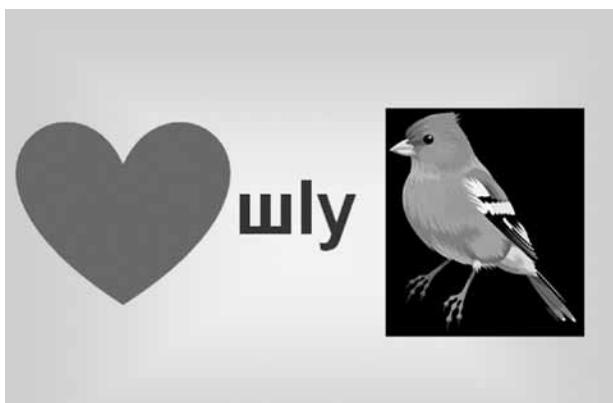
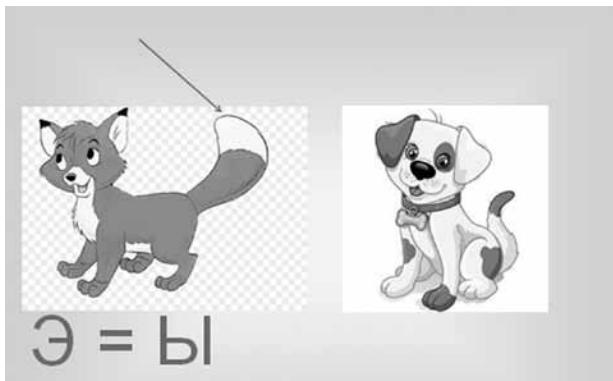
4. Плъышъуаціхэм къапыхъан зылъекыщт лъэпсаҳэхэри зымылъэ-кыщтхэри таблицэм къышыжкугъэлъагыу (+ -)

	-бз	-щ	-ly	-жъый	-клий
къабзэ					
шIункI					
цIыкIу					
дахэ					
фыжы					

5. Ехъилэгъэ плъышъуаціхэм 1, нэшэнэ плъышъуаціхэм 2 атежъу-гъэущү.

Жъогъо плъижъ, гъучI лэнис, кIэлэ хъупхъ, пхъэ лъэмыдж, дышъэ сыхъат, гъогу занкI, бжыхъэ ощх, чэш шIункI, мэфэ фаб, цы кIэпхын.

Ребусхэр

Э = а

Э = а

рАМ

дЭ

Адыгабзэр

я 6-рэ класс

ТЕМЭР:

ЦЭПАПКІЭМ МЭХЬАНЭУ И҆ЭР ҮКІЛІ ИГРАММАТИЧЕСКЭ НЭШАНЭХЭР

- Мурадыр:*
- 1) ЦЭПАПКІЭМ МЭХЬАНЭУ И҆ЭР ҮКІЛІ ИГРАММАТИЧЕСКЭ НЭШАНЭХЭР ЯГЬЭШІГЬЭНЫР.
 - 2) Ягулытэ нахь чан хъуным пае ребусхэр, хырыхыхъэхэр къашІэнүр, ашціЭпапкІэхэр къыхагъэшыныр.
 - 3) Яжабзэ къабзэ шыгъэним пае гущыІэжъхэр зэхафыныр, чІэгъчІэль мэхъанэу яІэм гу лъягъэтэгъэныр, цІЭпапкІэхэр ашці къыхагъэшыныр.
 - 4) ЦЭПАПКІЭХЭР ТЭРЭЗЭУ АДЫГАБЗЭМ ЩАГЬЭФЕДЭН АЛЬЭКІИНХЭУ ЕГЬЭСГЬЭНХЭР.

Нэрылъэгъу И҆ПЫІЭГҮҮХЭР: презентациер, карточкэхэр, гущыІэжъхэр, хырыхыхъэхэр, ребусхэр.

Урокыр зэрэклощтыр

I . УблэпІэ беседэр. КІэлэеғъаджэм игушы.

– Шъуимафэ шІу! Тинепэрэ урок къэбар гъешІэгъонкІэ къезгъажьэмэ сшІоигъу.

«КІэлэеджакІо горэ икІэлэеғъаджэ дэжь къакІуи къыриуагъ:

– О къызэрсэпІуагъэу, «мафэ къэс сициІэнүгъэ тхъагъо къэсэц» сэІо, ау тхъагъо зыпари къысэхъулІэрэп.

КІэлэеджакІом аш ыпашхъэ джэмых, лагъэ, остыгъэ къырильхъагъ.

– Сыда мы пкъыгъом ацышэу о къыхэпхырэр?

– Джэмых, – къыІуагъ кІэлэеджакІом.

– Тфэ ар къаІо, – къыІуагъ кІэлэеғъаджэм.

– Сэ джэмыхыр къыхэсэхы, – къыІуагъ аш мыгуІэу тфэ.

– Ольэгъуа, – къыІуагъ кІэлэеғъаджэм, – уфаеми «джэмых» шъэрэ къаІо, ашці уигъэшхэкІыштэп.

– Сыда кІэлэеджакІом ышІэн фэягъэр зигъешхэкІыным пае? (Джэмыхыр ыштэн, шхэн фэягъэ.)

Тэрэз. Джащ фэдэу шьори шІэнныгъэу шьуйІэхэри непэрэ урокым кІэу щизэхэшьухыщхэри зэфэтхысынхэшь, ЙофшІэн зэфэшхъафхэр тшЫштых, урокым ыкІэм оценкэ дэгъухэр къэшъухыным пае.

Непэ тиурок гъэшІэгъонышт. Морфологием щыщ Іахъэхэр зэдгъэшІэнэу пытыдзэжьышт. Морфологием идунай ины. Ар «къэралыгъуабэу» зэхэт. Непи зы «къэралыгъю» кызыІутхышт. Ау аш тынэмысызэрэ тыгу къэтэжъугъэгъэкІыжь:

- Сыда морфологием зэригъашІэрэр?
- Морфологием хахъэхэу сыд фэд бзэ гущыІэха зэдгъэшІагъэхэр?
- Сыда пкъыгъуацІэм къыгъэльягъорэр?
- Сыда плъышуацІэм къыгъэльягъорэр?
- Сыда пчъэгъацІэм къыгъэльягъорэр?

II. Лексикэ ЙофшІэн

ЗэдгъэшІэгъэ темэхэмкІэ шІэнныгъэу дгъотыгъэхэр тыуплъэкІужыным пае, зы ЙофшІэн цыкІу дгъэцэкІешт.

Шъуапашхъэ иль тхъапхэм сурэт зэфэшхъафхэр атетых. Сурэтхэр хэшьуупкых. УпчІэу **хэт?** зыфэдгъэуцуухэрэр зы бгъумкІэ къитешъогъапкІэх. УпчІэу **сыд?** зыфэдгъэуцуухэрэр адрэбгъумкІэ тежъугъапкІэх.

ТэуплъэкІужы. Адыгабзэм упчІэу **хэт?** зыфэдгъэуцуурэр цыфыр кызыэрыйырэр ары: Іазэ, кіалэ, пшъашъэ, сабый, кІэлэегъадж.

Адэ урысыбзэр мыш фэда? (Урысыбзэм упчІэу **хэт?** зыфэдгъэуцуурэр псэ зыпытхэр ары.)

УпчІэу **сыд?** атакъэ, сай, матэ, баджэ, къамэ, шыкІэпшын, къэбы.

III. Исследовательскэ ЙофшІэн.

ҮпекІэ кызыэрэсІогъагъэу, непэ джыри морфологием «икъэралыгъю» горэ кызыІутхышт.

Аш ыцІэ къэтшІенным пае кыкІэлъыкІорэ ЙофшІэныр дгъэцэкІэн фае.

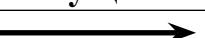
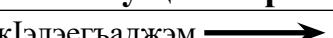
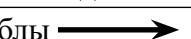
ГущыІэухыгъэм тыкъеджэ. Зы нэбгырэ ар кызыэхефы. Тетрадым темэм пае чыпІэ къэшъогъанэ, шъудэтхэ.

Аш ахэм ариІуагъ ом изытет мэфэ заулэкІэ зыпкъ зэриуцожьыщтыр.

– Мы гущыІэухыгъэр тэрэзэу кыыдгурэІуа? Хэта зыІуагъэр – тшЭрэп. Хэта зэриІуагъэр – ари тшЭрэп. Мэфэ тхъапшкІэ – ари тшЭрэп. ГущыІэухыгъэм имэхъянэ тэрэзэу кыыдгурыІоным пае ар зэблэтхъун фае. Тэжъугъэгъефед мыш фэдэ гущыІэхэр:

кІэлэегъадж, кІэлэеджакІохэр, блы.

КІэлэегъаджэм кІэлэеджакІохэм ариІуагъ ом изытет мэфиблыкІэ зыпкъ зэриуцожьыщтыр.

Зэблэтхъугъэ гущыІэхэр	Зэрэзблэтхъугъэ гущыІэхэр	Бзэ гущыІэу кызыэрэІуагъэхэр
аш 	кІэлэегъаджэм 	пкъыгъуацІэ
ахэм 	кІэлэеджакІомэ 	пкъыгъуацІэ
заулэ 	блы 	пчъэгъацІэ

ЦЭМЭ АЧЫПЭ МЫ ГУШЫІЭХЭР ДГҮЭФЕДАГЬЭХ. ХЭТА ГУ ЛЬЫЗЫТАГЬЭР СЫДА НЕПЭ ТИТЕМЭР? ЦЭПАПКІЭ. ЦЭМ ЫЧЫПЭ АГҮЭФЕДЭРЭ ГУШЫІ.

IV. Темакіэм икъэлтэн.

Темэр тэтхы.

Темэр: «ЦЭПАПКІЭМ МЭХЬАНЭУ ИІЭР ҮКІИ ИГРАММАТИЧЕСКЭ НЭШАНЭХЭР».

ЦЭПАПКІЭХЭР ГҮЭШІГҮОНЭУ, ТХЬАГЬЭПЦІЭУ ЩЫТЫХ. АХЭМЭ ГУШЫІЭУХЫГҮЭМЭ ЗАЩАГЬЭБЫЛТЫ.

ТХЫЛХЭР КЫЗЭГОТЭХЫ, ТЫКЬЕДЖЭ – НЭКІУБГЬОР 139, ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ЙОФШІЭНЭУ ТШЫГҮЭМ ЗЭФЭХЫСЫЖЬ ФЭТЭШІ.

1. Сыда цЭпапкІэ зыфаIорэр?

ЦЭПАПКІЭР БЗЭМ ЩЫЩ ГУШЫІЭУ ПКЫЫГЬОР, НЭШАНЭР, ПЧЬАГЬЭР КҮЭЗГҮЭЛЬБАГЬОРЭР АРЫ, АУ ЦЭПАПКІЭМ АХЭМ АЦІЭ КЫЫРИIОРЭП.

ЦЭПАПКІЭР КҮЭРАЛЫГЬОШХО МЭХЬУ. АЦ «КҮЭЛАБЭ» ХАХЬЭ. ШЬХЭЕ ЦЭПАПКІЭХЭР ЗЫЩЫПСЭУХЭРЭР. УПЧІЭ ЦЭПАПКІЭХЭР ЗЫЩЫПСЭУХЭРЭР. МЫГҮЭНЭФЭГҮЭ ЦЭПАПКІЭХЭР. «КЬАЛЭ» ПЭПЧЬ ТЫКЬЫЩЫУЦУЩТ, КЫКІЭЛЬБЫКІОЩТ УРОКХЭМ НАХЬ ИГҮЭКІОТЫГҮЭУ ТАЩЫТЕГУЩЫІЭШТ. ШЬУНАIЭ КУПХЭМ АТЕШЬУДЗ!

ЦЭПАПКІЭХЭР КУПЭУ ЗЭРЭГОЩЫГЬЭХЭР

	Купхэр	ЦЭПАПКІЭХЭР
1.	ШЬХЭЕ ЦЭПАПКІЭХЭР	СЭ, О, ТЭ, ШЬО
2.	УПЧІЭ ЦЭПАПКІЭХЭР	ХЭТ? СЫД? ТАРЫ? ТЭ? СЫДЭ? СЫДИГЬО?
3.	МЫГҮЭНЭФЭГҮЭ ЦЭПАПКІЭХЭР	ЗЫГОРЭ, ГОРЭ
4.	МЫДНЫГҮЭ ЦЭПАПКІЭХЭР	ЗИ, ЗЫМИ, ХЭТИ, СЫДИ, ЗЫГори, ЗЫПАРИ
5.	КҮЭЗГҮЭЛЬБАГЬОРЭ ЦЭПАПКІЭХЭР	МЫР, МОР, АР

2. Урокыр льэтэгъекIуатэ. Йоф зыдэтшIэштхэр гушиIэжъхэр ары.

ЗЫ НЭБГҮРЭ КЫЫДЭКІЫШЬ ГУШЫІЭЖЬХЭМ ЯКЬЕЖЬАПІЭ КҮЕДЖЭ. ГУШЫІЭЖЬХЭМ ИКІЭУХ ЗЫЛЫГҮҮР КҮЭТЭДЖЫШЬ КЫЫПЕГЬЭХЬОЖЫ. (ГУШЫІЭЖЬХЭМ ЯКЬЕЖЬАПІЭХЭР ҮКІИ ЯКІЭУХХЭР ШЬХАФЭУ ТХЬАПЭХЭМ АТЕТХАГЬ.)

Пиыэрыйльэу тиIэр!

ГУШЫІЭЖЬХЭМ ЦЭПАПКІЭХЭР КЬАХЭТЭГЬЭЩЫ, ЯМЭХЬАНЭ КҮЭТЭЮ. УРЫС ЖЭРЫЮ ЛИТЕРАТУРЭМ АЦ ФЭДЭ ГУШЫІЭЖЬЭУ ХЭТЫР КҮЭТЭГЬОТЫ, ЕТЭГЬАПШЭ.

ГушиIэжъхэр

ГушиIэжъхэм якъежъапI	ГушиIэжъхэм якIэух
<ul style="list-style-type: none"> – О КЫЮМЫКІУШТЫР ... – ДЗЭМ ЗИ ... – О ПФЭМЫДЭ ... – ТЫДЭ ЩЫIЭМИ ... – О БЛЭ КЫЮУАГЬЭМЭ, 	<ul style="list-style-type: none"> ... ПСЫР ЕГҮЭУШIОРКЫ. ... НЭМЫКІ ЦЫФЫМ ЕМЫШI. ... ПЫЩЭГҮУ УМЫШI. ... СЭ БЭДЖ КЫСЭЦКЬАГЬ. ... ХЫМЭ ХЭТЭП.

- О къюмыкIущтыр нэмыкI цыфым емышI. (То, что тебе не понравится, не делай другому). Не желай другому того, чего не желаешь себе.
- Дзэм зи хымэ хэтэп. (В армии нет чужаков). Один за всех и все за одного.
- О пфэмидэ пышэггу умышI. (Не дружи с тем, который тебя не достоин). Скажи мне, кто твой друг, и я скажу тебе, кто ты.
- Тыдэ щыIэми псыр егъеушIоркы. (Где оказывается, там воду мутит). Больная овца все стадо портит.
- О блэ къюоугъэмэ, сэ бэдж къисэцэкъагь. (Если тебя ужалила змея, то меня укусил паук). В каждой избушке свои погремушки.

Сыда гущыIэжь зыфатIорэр?

ГущыIэжьхэр – ижъирэ цыфмэ алогъэ гущыIэ щэрыу. ГущыIабэ къэмылоу, укъызтегущыIэрэр кIэкI дэдэу къеоЯотыкIы, гупшицы куу хэль, жабзэр къагъэдахэ. ГущыIэжьым имэханэ шъумабгъо, гупшиасабэ кIоцIыль. ГущыIэр акъылым илIыкIу, зэрэльэпкъэу игупшиасакIэ, ищыIакIэ ащ къыреIотыкIы.

ЗэкIеми тикIас хырыхыхъэхэр къэтшIэныр. КъыкIэльыкIорэ ЙофшIэныр ащ фэгъэхыгъ. Хырыхыхъэр къэтэшIэ, синтаксис зэхэфын тэшIы, цIэпапкIэр къихэтэгъэщи. **Сэ чыгым сеуIу, хъамлыухэр къыхэсэщи. Мыр сид? (ПхъэуIу)**

3. Синтаксис зэхэфын.

Сэ чыгым сеуIу, хъамлыухэр къыхэсэщи. (КъэзыIуат, къызэрыйкIу, тIозэхэт, убгъугъэ, екъу).

ЦIэпапкIэу **СЭ** зыфиIорэр гущыIэухыгъэм подлежащэу къыхэфагъ.

Сид фэдэ членэу джыри гущыIэухыгъэм цIэпапкIэр къыхэфэн ылъэкIыщта? (Дополнениеу къыхэфэн ылъэкIыщт. Пишашъэм **ар** къыщэфыгъ.)

4. Къыхэхын диктант.

Пычыгъюу сыкызыаджэрэр къызхэхыгъэр къэшьошIэ. ЦIэпапкIэхэр къыхэшьотхыкIых.

– Еджэу фежьагъ ар дышъэ пцэжьыем,
Къесылагъ ащ пцэжьыер ыкIи къеупчIыгъ:
«Сид узыфаер, тэтэжь?»
Шъхьашэ фишIызэ, лыжъым джэуап къетыжы:
«ГукIэгтуу къысфэшI, зиусхъанэу пцэжьый!
Сид сэ есшIэнтыр нью мыгъом?
Фэежьэп щытынэу ар пачьых гуашэу,
Фай хыр зэкIэ ыIэ илтынэу,
Щыпсэунэу хы – Тенджызым,
О пшъхъэкIэ ащ къулыкъу фэпшIынэу
ЫкIи Йофтаггэу уриIэнэу».
Зи къыIуагъэп пцэжьыем
ЫкIи псым къыхигъэш къодыи,
Хым икуупIэ хэхъажыгъ.
Бэрэ хыIушъом щежагъ ар джэуапым,
Зи зэхихыгъэп, къыгъээжьыгъ нью дэжь.
Еплъэль: джыри ыпашхъэ чыунэр ит,
ПчъэIушхъэм инию Iус,
Ащ ыпашхъэ щыт Iэнльэ зэгочыгъэ...

– Сыд фэдэ пышса мы пычыгъор къызхэхыгъэр?

(А.С. Пушкин «Сказка о рыбаке и рыбке»). АдыгабзэкІэ зэзыдзэкІыжыгъэр Пэнешъу Хъазрэт «Пэгуашэмрэ пцэжьыемрэ яхылІэгъэ пышса»).

– Цыфыр инэйпсыягъэ текІодажы. Адыгэ литературэм сыд фэдэ пышса тызэджагъэр инэйпсыягъэ текІодагъэу? (Пэрэныкъо Мурат ипшысэу «Рыу, сибэш!»)

5. Джы тІэкІу тыжъугъэджэгу.

Ребусхэр къэтшІэщтых. ЏэпапкІэхэр къыхэдгъэщыщтых.

6. Куп-купэу тызэжъугъэнэкъокъу.

Нахь псынкІэу ЙофшІэныр зыгъэцакІэрэр. Нэбгырэ пэпчъ зы гущыІэухыгъэм цІэпапкІэр къыхегъэщи, къигосым реты. ТекІорэр апэ къэзыухыре купыр ары.

1. Саугъэтым дэжь сэ сыкъеуцугъ.
2. МэфэкІымкІэ шъю тышъуфэгушІо.
3. Орэд чэфыр тэ къэтэло.
4. О бгъэжъыр плъэгъугъа?
5. Ахэр псынкІэу къекІожыгъэх.
6. ОшІэ-дэмышІэу ар псым хэпкІагъ.

V. Зэфэхъысыжъыр.

– Сыд фэдэ бзэ гущыІа непэ тызтегущыІагъэр?

– Сыд фэдэ купэу гошыгъэха цІэпапкІэхэр?

– Адрэ бзэ гущыІэхэу зэдгъэшІагъэхэм сыда цІэпапкІэр зэратекІырэр?

Шэныгъэу урокым щыдгъотыгъэхэр дгъэпытэжыным пае урокым икІэух тест тшыщт. Тестэу шъуапашхъэ ильхэм шъор-шъорэу джэуапхэр къяшьотыжбы.

ТЕСТ

1. ЦІэпапкІэр:

- а) гущыІэухыгъ; б) бзэм щыщ гущыІ; в) гущыІэзэгъус.

2. ЦІэпапкІэр гущыІэухыгъэм нахыбэу къызэрэхафэрэр:

- а) къэзгъенаф; б) подлежащ; в) сказуем.

3. ЦІэпапкІэм:

- а) пкъыгъо къекІы;
б) пкъыгъор зыфэдэр къегъэльягъо;
в) пкъыгъор, нэшанэр, пчъагъэр къегъэльягъо, ау ахэм ацІэ къыриІорэп.

4. Шъхъэ цІэпапкІэхэр зыхэт купыр къэгъэнаф:

- а) мыр, ежь, ахэр; б) тэ, шъю, сэ; в) ар, зи, о.

5. ЦІэпапкІэхэр:

- а) зы пчъэгъэ закъом итых;
б) бэ пчъэгъэ закъом итых;
в) зы пчъагъэми бэ пчъагъэми арыйх.

Тинепэрэ урок ыкІэм фэкІуагъ. Хъупхъэ дэдэу шъукъыхэлэжъагъ. Шъо еплъыкІэу фышъуйІэр сшІэнным пае смайлик цЫкІухэр тхъапэм къитешъогъапкІэх.

- Урокыр гъэшІэгъоныгъэ, темэр къызгурыІуагъ – смайлик уцышьор тешъогъапкІэ.
 - Урокыр гъэшІэгъоныгъэ, ау темэр къызгурыІуагъэп – гъожыр тешъогъапкІэ.
 - Урокыр гъэшІэгъоныгъэп, темэр къызгурыІуагъэп – плъижыр тешъогъапкІэ.
- КъэтэІэты зэкІэми тежъугъепкІэгъэ тхъапхэр. Шьонсэу!

VI. Оценкэмэ ягъэуцун.

Оценкэу непэ згъэуцущтхэр смайликэу урокым къышыжъулэжыигъэм ялъытыгъ.

VII. Үнэмкіэ гъэцкіэнныр.

§ 57, Йоф. 218. ЦЭрапкІэхэр хэтхэу гущыІэухыгъэхэр къизэхэжъугъэуцу.

Адыгэ литературэр

я 5-рэ класс

ТЕМЭР:

Бэрэтэрэ Хъамид. Үсэу «Синыдэлъфыбз»

- Мурадыр:**
- 1) Ныдэльфыбзэм мэхъанэу иІэр агурыгъэІогъэнныр.
 - 2) Бэрэтэрэ Хъамидэ иусэу «Синыдэлъфыбз» зыфиІорэм темэу иІэр, къыІуатэрэр ягъэшІэгъэнныр.
 - 3) Яныдэльфыбзэ, яльэпкъ, яхэгъэгу шІульэгъоу фыряІэм хэгъэхъогъэнныр.

Нэрыльэгъу ІэпыІэгъухэр: – Бэрэтэрэ Хъамидэ ехылІэгъэ презентациер.

- ГущыІэжъхэр, ребусыр.
 - Ныдэльфыбзэм ехылІэгъэ усэхэр.
- Видеоролик «Синыдэлъфыбзэ щэІу зэрэдунаеу».

Урокым иплан

I. Темэр, мурадыр ягъэнныр. (Темэр ятымыІоу ребусымкіэ къашІэ.)

II. Темакіэм икъэлтэн.

1. Бэрэтэрэ Хъамидэ итхыль выставк.
2. ИшыІэнэгъэ ыкІи итворческэ гъогу.
3. Бэрэтэрэ Хъамидэ иусэу «Синыдэлъфыбз» ІупкІэу сакъыфеджэ.
4. Темэм игушыІалъ.
5. КІэлэеджаклохэр усэм ІупкІэу къеджэх.
6. Усэр упчІэхэмкІэ зэхэтэфы.
7. Ныдэльфыбзэм фэгъэхыигъэ усэхэу зэрагъэшІагъэхэр.
8. Ныдэльфыбзэм ехылІэгъэ гущыІэжъхэр.

III. Зэфэхъысыжъыр.

IV. Оценкэмэ ягъэуцун.

V. Үнэмкіэ гъэцкіэнныр.

Урокыр зэрэкІоштыр

I. Темэр ежымэ къашІэ, мурадыр ясэю.

Тинепэрэ темэ ребусым зыщигъэбыльыгъ. Ар къэтэшІэ.

УблэпІэ зэдэгушыІэгъу.

Непэ тызтегуущыІэштыр – НЫДЭЛЬФЫБЗЭР ары.

Тиурок къизэрэзІутхыштыр «Дахэ сидунай» зыфиЮрэ орэдыр ары. ГушыІэхэр зиер – МэшбэшІэ Исхъакъ, орэдышьор – Натхъо Джанхъот.

Мы орэдым мыш фэдэ гушыІэхэр хэтих:

Узшалъфыгъэу узшапІугъэр

ГъашІэм анах лъапІ...

Анах лъапІэу цыфым иІэр – иунагъу, илІакъу, ильэпкъ, ихеку, ыбз, ихабз.

Бзэм фэгъэхыгъэу бэ титхакІохэм, тиусакІохэм атхыгъэр. Непэ джыри зы усакІо зыфэдгъээн бзэм фэтихагъэу. Ар Бэрэтэрэ Хъамид.

II. ТемакІэм икъэйтэн.

1. Бэрэтэрэ Хъамид итхыльхэм якъэгъэльэгъон (презентациемкІэ ясэгъэльэгъу).

2. ИшыІэныгъэ ыкІи итворческэ гъогу кІэкІэу нэІуасэ фэсэшых.

Бэдзэогъум и 9-м 1931-рэ ильэсым Теуцожь районым итыгъэ къуаджэу Къэзэныкъоежым Бэрэтэрэ Хъамидэ Яхъем ыкъор къыщыхъугъ. Москва дэт къэралыгъо университетэу М.В. Ломоносовым ыцІэ зыхырэм и журналист факультет къуухыгъ. 1958–1960-рэ ильэсхэм адигэ ныбжыкІэ купэу Москва еджакІо агъэкІогъагъэхэр театральнэ искуствэмкІэ Къэралыгъо институтэу А.В. Луначарскэм ыцІэкІэ щытым щыригъэджагъэх, ащ ыуж хэку гъэзетхэу «Адыгейская правда», «Социалистическо Адыгеим», краим игъэзетэу «Советская Кубань», Краснодар иписательхэм яорганизие Йоф ашишлагъ.

Бэрэтэрэ Хъамидэ Чыгур шІу зыщалъэгъурэ адигэ мэкъумэшышІэ унагъом щапІугъ. ИЦыкІугъом къыщегъэжъагъэу къызыщыхъугъэ къуаджэм дэс лэжъакІохэм яшыІэкІэ-псэукІэ щыгъозагъ. Псыхъохэр, мэз гъэкІыгъэшхохэр, губгъо хъоо-пищаухэр мафэ къэс икІопІагъэх. Ащ къыхэкІэу мэкъумэшышІэ чаным ишытхъу нэужым ытхыгъэ усэхэм ЧыпІешхо ашиубытыгъ.

Цыфыгъэ дахэр, лыхъужыныгъэр, зэкъошныгъэр, дунэежыр зэрэштыгъэр, къидэхъумэ шІоигъоу зылтыгуІэштыгъэр – джахэр ары Бэрэтарэм иусэхэм лъапсэу яІэр.

УсакІом, нэшанэ зэрэфхъугъэу, иусэхэм мэхъанэ куу яІ, художественнэ ІэпІэсэнэгъэшхо ахэлъэу гукъэкІ-гупшисэ куухэмкІэ псыхъагъэх. Цыфхэм шэн-хэбзэ дахэу къаха-фэрэмэ агъэгушІо, ащ ишытхъу пстэуми аригъашІэ шІоигъоу къеІеты.

Пэгэныр, нэшІошыгъэр зыхэль нэбгырэ зырызхэм заригъэшІэжымэ шІоигъоу усэ зэфэшхъафыбэ усакІом ытхыгъ.

Бэрэтэрэ Хъамидэ усэхэр, поэмэхэр зыдэт тхыльхэр къыдигъэкІыгъэх. Ахэр: «Нэфиль» – 1957, «Гъэтхэпэ псаль» – 1960, «Тыгъэнэбзый» – 1964, «МэфакІ» – 1969, «Чылэм итхыд» – 1974, «Кушъэ орэд» – 1975, «ЗэкІэ ош пай» – 1991, «Бжыхъэ пкІашъ» – 1993, «Тыгъэпс лъагъу» – 1994.

Усэхэмрэ поэмэхэмрэ зыдэт тхыльхэр урысыбзэкІи къыдэкІыгъэх. Ахэр: «Исламей» – Краснодар, 1965; «Камень не плачет» – Москва, 1968; «Твой добрый друг» – Москва, 1974; «Яблоня деда» – Краснодар, 1984; «Имя твое» – Москва, 1985.

Охътэ зэфэшхъяфхэм адыгабзэм рильтхъэхи къыхиутыгъэх Коста Хетагуровым, Корней Чуковскэм, Кайсын Кулиевым, Хохлов Сергей яусэхэр.

Бэрэтэрэ Хьамидэ иусэхэм ащыщхэр адигэ композиторхэм орэдышьомэ аральхъагъэх.

Бэрэтарэм иусэхэм чыпIэ ин ащызыубытырэр лэжъэкIо цыфым идэхагь, лыхъужым иштихъу, цыфыгъэ инымрэ ныбджэгъу шыпкъэмрэ анап, непэрэ ныбжыкIэхэм япIун.

Поэтым иусэхэм ащыщэу тэ непэ зэдгъэшIэштыр «Синыдэльфыбз» зыфиорэр ары.

ЫпекIэ зэрэшыхэдгъэунэфыкIыгъэу, ар зытхыгъэр Бэрэтэрэ Хьамид.

3. Бэрэтэрэ Хьамид иусэу «Синыдэльфыбз» зыфиорэм IупкIэу сыкъеджэ.

Джыри згъэшIэнэу сэшIы сэ гъишъэ,
Ау сымышIэжьмэ синыдэльфыбзэ,
Нарт Саусэрыкъо сшIэна ихъишъэ,
Айдэмыркъаны сшIэна игъыбзэ?
Сюрэммылтыжьи адигэ псальэр,
Сянэ сыдэуштэу ыцIэ къесIона?
Сыбзэ Iумылтмэ, шIульэгъу пшынальэр
Сльэпкъы сыдэуштэу фэзгъэлэжьэна?
СэшI сэ Iаджи, адигэ хабзэр
ШьорышI тамыгъэ зыфишIыжыгъэу,
Ау Пшызэ икIмэ, иадыгабзэ
ЗигъэнэшIошIэ щыгъупшэжьыгъэу.
СикIыгъ сэ Пшызи, сикIыгъ хэгъэгум,
Ау сцыгъупшагъэп лъэпкъым ылъапсэ,
Гупшысэ къабзэу дизыр сыбгъэгум
КъырысIотагь сэ сиадыгабзэ.
Адигэ усэу сыкъызэджагъэр
Сырихъынагь сэ зыгу лыIэсигьи,
Адигэ тхылтэу афыздэсцагъэр
Анахь тынышIухэм апэзышIыгъи.
Зыбзэ дэдзыхы зыширэ цыфыр,
О къыпфэсэшIы зы дэо закъо:
Пфэппыныжына нымкIэ уичIыфэ,
Пфэщечыжына лъэпкъымкIэ хъакъыр?

4. Урокым игущыIаль (тетрадхэм адатхэ гущыIэхэр).

(КъагурымыIогъэ гущыIэхэу усэм хэтхэр зэхэтэфых).

Хъиши – легенда
гыбызэ – песня-плач (гухэкI орэд)
псаль – речь, слово (гущыIэ)
пшыналь – мелодия, музыка
шьорышI – щёголь (зэрэшмытэу зызышIырэр)
Пшыз – Кубань
зигъэнэшIошIэ – лицемер
тынышIу – дар
дао – спор
чыфэ – заём
хъакъ – доля

5. КІэлэджакІохэр усэм ІупкІэу къеджэх.

6. Усэр упчІэхэмкІэ зэхэтэфы.

- Сыда мы усэм темэу иІэр?
 - Сыда ныдэльфыбзэр? Сыдэуштэу мы гущыІэр зэхэта?
 - Усэм шъукъеджэ зэхъум сый фэдэ зэхашІэха шъушЫгъэхэр? (Шъуигъэчэфыгъа, шъуигъэгубжыгъа, шъуигъэчэфынчъагъа?)
 - Зиньдэльфыбзэ зымышІэрэм сида къышышынэу усакІом зыфиІорэр?
 - Ныдэльфыбзэр пхъэтэпэмыхъ зышЫрэ адыгэмэ усакІор зэрадэгущыІэрэ шЫкІэр текстым къихэжъугъэш, шъукъедж.
 - Сыда уиньдэльфыбзэ шІокІ имыІэу зыкЫзэбгъэшІэн фаер?
 - Шъуегупшиыс: адыгабзэкІэ тхыгъэ тхыльхэр тыда усакІом зыдищэгъагъэхэр? Сыд фэдэ уаса ахэмэ къафашигъэш?
 - Зыбзэ дэдзыихы зышЫрэ цыфхэм афэгъэхыгъэу усакІом къихэжъугъэш.
 - Сыд фэдэ гущыІэухыгъэха усакІом иусэ щигъэфедагъэхэр? (Мурадэу яІехэмкІэ гущыІэухыгъэхэр зыфэдэ хъухэрэр агу къагъекІыжы).
 - Сыда усакІом упчІэ гущыІэухыгъэхэр бэу зыкІигъэфедэхэрэр? (Риторическэ упчІэхэр егъэфедэх – джэуапыр зыкІоцЫль упчІэр ары).
 - Сыда мыр усэ тэзгъяІорэр? Сыд фэдэ шапхъэха усэм иІэхэр? (Рифмэр, ритмэр къыхагъэщи).
- Сатырхэр зэрэзэхэтхэм ельытыгъэу агощых:
- ТурытІухэр (парные) – аа, бб;
 - зэблэдзыгъэхэр (перекрестные) – аб, ба.
- Сыдигъуа о уиньдэльфыбзэкІэ узыгущыІэрэр?
- Дунаим цыф лъэпкъэу тет пэпчь бзэ иІ. Сыд фэдэ бза тэ тыбзэр?
 - Ныдэльфыбзэр тыдэ тыкІоми тигъус. Ар титыгъуас, тинеп, тинеуш... Ар – тидунай. ТитхакІомэ, тиусакІомэ ныдэльфыбзэм фэгъэхыгъэу бэ атхыгъэр. Орэдусхэми ахэр орэдышшо дахэхэм аралъхагъэх.

Сыд фэдэ усэха шьо зэжкугъэшІагъэхэр? Тыгу къэтэжкугъэкІыж. (Адыгабзэм фэгъэхыгъэу зэрагъэшІэгъагъэ усэхэр агу къагъекІыжых, зытхыгъэхэр къаох).

7. Ныдэльфыбзэм фэгъэхыгъэ усэхэу зэрагъэшІагъэхэр.

Ныдэльфыбз

Мы дунай нэфым апэрэ псальэр
Щыш сфэзышЫгъэр синьдэльфыбз,
Гур зыгъэгушхоу сигугъэ хапльэ
Ильэгэ Йуатэу бгъэгум дизыбз.

МэцбэшиІэ Исхъакъ

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм адыгабзэ ешІэ,
Адыгэм иорэди кіещы
Ишъуаши дахэу къахэщи.

Нэхэе Руслан

Хэта зыIуагъэр тихэку цЫкIоу

Жабзэ пIульмэ, бэ къырыпIонэу
 ТиI адыгабзэ зыми хэмыхакIэу.
 Чэщи, мафи нахьышIум факIоу,
 Тихэку мэпсэу, дахэу зеIэт.
 Хэта зыIуагъэр тихэку цЫкIоу,
 Тыбзэ тхьамыкIэу зыIуагъэр хэт?!

Ишиинэ Хъазрэм

Сльэпкъ цЫкIумэ, цЫкIу-цЫкIоу сыкIодынэу
 Арэп уахтэм сэ пшъэрылъэу сfigъэуцурэр,
 Сыбэгъонышь, адэр лъэпкъмэ сафэдэнэу –
 Джары, джары пстэуми апшъэу сызфэпсэурэр.

Хъурэши Султан

КIубэ Щэбан мыш фэдэ гущыIэхэр иIэх:

Нэмыхыбзэ умышиIенным
 ЕмыкIу хэльэп.
 ЕмыкIушхуи умышиIенныр
 Ныдэльфыбзэр.

- Адыгабзэр – уадыгэмэ – зэрэпшIэн фаем уехьырэхьышэнэу щытэп, ау нэмыхыбзэ пшIэнри лыеп. Мыш фэдэ гущыIэхъ щыI:
 «Бээ пчыагъэу пшIэрэм фэдиз цЫф пчыагъэ о пкIоцЫт».
- Адэ сыд фэдэ бзэха шьо шьушIэхэрэр?

8. Ныдэльфыбзэм ехылIэгъэ гущыIэжъхэр (къяджэх, зэхафы).

Ныдэльфыбзэр цЫф лъэпкъым ыпс.

Ныдэльфыбзэр шьоум фэд.

Лэрэр иныдэльфыбзэкIэ къэгущыIэжьы.

УбзэкIэ уеджэнныр осэнчъэ насып.

Лъэпкъым ихьишъэр ыбз.

Убзэ умышиIенныр насыпынчъагъ.

III. Зэфэхъысыжьыр.

Хэтрэ цЫф лъэпкъи ежь иеу бзэ иI. Ар идах, ильяпI, идунай. Ныдэльфыбзэр ным ибыдзыщэ игъусэу цЫфым ипкъынэ-лынэ хахьэ, зэлтэекIу. Пльакъо узэрэтеуцорэм дакIоу ныдэльфыбзэм идэхагъэрэ ищэрыуагъэрэ зэхэошIэх, кыплъэIэсих, угудыр, къапIо пшIоигъор узыдэгущыIэрэм кIэзыгъэнчъэу льыбгъэIэсийн пльэкIынэу амал огъоты.

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литературэр

Цыфхэр зэдэгущыІэнхэмкІэ, дунаеу зыхэтхэр къагурыІонымкІэ, шІэныгъакІехэр зерагъэгъотынхэмкІэ бзэр амалышІоу яІ. Аш фэдэ амалышІоу тэ тиІэр адыгабзэр ары.

Адыгабзэр гущыІэухыгъэхэмкІи шьушэхэмкІи бай. Угу ихъыкІи, гупшысэу уиІи, дунаим изытети къырипІотыкІынхэ, къыриптихыкІынхэ пльэкІынэу аш амал ІекІэль.

Сыдрэ культурэми бзэр ылъапс. Цыфэу зикультурэ иным ыбзэ дэгъоу ешІэ. Иныдэльфыбзэ ымышІэмэ, аш ыгүи икультури цыкІу.

Ильэпкъырэ ыбзэрэ афыриІэ шІульэгъур цыфым ишыІэныгъекІэ лъапсэ фэхъу.

Цыф лъэпкъым ыкІуачІэ ныдэльфыбзэми ыкІуачІ, ныдэльфыбзэм иамалхэр цыф лъэпкъым иашэх.

– Сыда непэ тызтегущыІагъэр?

– Усэу «Синыдэльфыбз» зыфиІорэр хэта зытхыгъэр?

– Сыда мы усэм къыІуатэрэр, темэу иІэр?

Бзэм фэгъэхыгъэу гущыІэ лъэшыбэ, гущыІэ дэхабэ аІуагъ.

Ныдэльфыбзэр о къыхэпхынэу щитэп. Ар уянэ ыбз, уятэ ыбз, узыщыц цыф лъэпкъым ыбз. Бзэ зимыІэм лъэпкъ иІэп. Ныдэльфыбзэр лъэпкъыбз.

Шъхъэлхъо Абу игущыІэхэмкІэ непэрэ урокым зэфэхысыжь фэсшымэ сшІоигъу:

«Ныдэльфыбзэр – лъэпкъыр зэрэштым изы нэшан. Ныдэльфыбзэр – гъесэнгъэм, культурэм яджэныкъо машІу. А машІор мыкІосэнным зы амал, зы Іэзэгъу иІэр – зэпыупІэ имыІэу ныдэльфыбзэм тыфэлэжъэн фае».

Зышмыгъэгъупш! Лъэпкъым ыпсэр – бзэмрэ хабзэмрэ!

IV. Оценкэмэ ягъеуцун.

V. УнэмкІэ гъэцэкІэныр.

– Бэрэтэрэ Хьамидэ иусэу «Синыдэльфыбз» зыфиІорэр езбырэу зерагъэшІэныр.

– Жабзэм ихэгъэхъон зыкъфагъэхъазырыныр. (Сочинение атхыщтым итемэ: «Ныдэльфыбзэм сэ еплъыкІэу фысиІэр»).

Адыгэ литературэр

я 6-рэ класс

ТЕМЭР: КІэрэцэ Тэмбот. «Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ» («Шапсыгъэ пшъашъ» зыфиІорэ повестым щыщ пычыгъу)

- Мурадыр:**
- 1) КІэрэцэ Тембот итворческэ ыкІи ишыІэныгъэ гъогу нэІуасэ фэшыгъэнхэр.
 - 2) Пычыгъуо «Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ» ІупкІэу къеджэнхэр, хэт геройхэр къыхагъэцшишъуныр, ахэмэ характеристикэ къаратышъуныр.
 - 3) Литературэм итеориехэр кІаджыкІыжыныр.

Нэрыльэгъу ІэныІэгъухэр:

- 1) КIэрэшэ Тембот ехылІэгъэ презентациер.
- 2) Пычыгъом ехылІэгъэ сурэтхэр.
- 3) Хъульфыгъэ шъушашэр (презентациер).
- 4) Е.Н. Студентская, «Одежда народов Северного Кавказа».
- 5) Литературэм итерминхэмкIэ гущыIаль.

Урокым иплан

I. Темэр, мурадыр ясэю.

II. УблэпIэ зэдэгушыІэгъу.

III. ТемакIэм икъэлотэн.

- 1) КIэрэшэ Тембот итворческэ ыкIи ищыІэнныгъэ гьогу.
- 2) Повестэу «Шапсыгъэ пшъашь» къызтегушыІэрэр кIэкIэу.
- 3) Пычыгъом тыкъызедеджэ.
- 4) Урокым игущыIаль.
- 5) Текстым изэхэфын.

IV. Зэфэхъысыжъыр.

V. Оценкэм ягъеуцун.

VI. ҮнэмкIэ гъеццекIэныр.

Урокыр зэрэкIощтыр

I . Темэр, мурадыр ясэю.

II. УблэпIэ зэдэгушыІэгъу.

III. ТемакIэм икъэлотэн.

Непэ адигэ литературэм ипроизведенияхэр зэдгъешІэнэу етэгъажьэ. КIэрэшэ Тембот иповестэу «Шапсыгъэ пшъашь» зыфиIорэм щыщ пычыгъоу «Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ» тыкъызедеджэшт. КIэрэшэ Тембот иворческэ гьогу кIэкIэу сыкътегушыІэ.

1) КIэрэшэ Тембот ыцIэ ымышиІэу адигэ льэпкь щыІепштын. ИэкIыб къэралхэми анэсэу ыцIэ Йугъэ КIеращэм. Адигэ художественнэ литературэм ихэхъоныгъэ гьогу узырыплъякIэ аш хэлэжъэгъэ пстэухэм нафэу, ЙупкIэу къахэшы Тембот. КIэрэшэ Тембот Мыхъаметы ыкъор августым (шышхъяIум) и 16-м 1902-рэ ильэсым Кошхъаблэ къышыхъугъ. Тембот ятэ станицэ зэфэшхъяфмэ Йоф ашишІэштыгъэ, урысыбзи ышІэштыгъэ. ЕджэкIэ-тхэкIэ тIэку-шIокIухэри ешІэти, ыкъуи ригъаджэ шIоигъуагъ. Ежь Темботи еджэрэм яхъуапсещ-тыгъэ, кIэлэцыкIур тхылтым пыщагъэу, еджэрэм зэряхъуапсэрэр ятэкIэ гушIогъуагъэ, ау ыкъо ригъаджэнымкIэ амал хъатэ Iагъэп. Ау щыт нахь мышІэми, 1910-рэ ильэсым частнэ тэтар еджапIэ горэм Чагъахъэ. Ар къизиухырэ ужым, 1914-рэ ильэсым, Уфа дэт медрысэу «Галия» зыфиIорэм Тембот Чагъахъэ. Ау а ильэсым Апэрэ дунэе империалистическэ заор къежки, Тембот иеджэн зэпыугъ ыкIи ядэжь къэкIожьыгъ. 1915-рэ ильэсым щегъэжьагъэу 1917-рэ ильэсым нэсэу Тембот Йофтагзу тучаным Йутэу Дондуковскэ станицэм Йоф щешІэ. А лъэхъаныр ары Тембот урысыбзэр зыщишІэрэр, нахь лъэшыхэу тхылтыр шIу ыльэгъоу зыщыхъурэри. Екатеринодар дэтыгъэ реальнэ училищэм 1918-рэ ильэсым Тембот Чагъахъэ, аш ильэситIо щеджэ. 1921-рэ иль. Краснодарскэ политехническэ институтын Чагъахъэ. 1924-рэ ильэсым Москва дэтэу Карл Маркс ыцIэ зыхырэ Институт народного хозяйства зыфиIорэм еджакIо агъакIо ыкIи 1929-рэ ильэсым къеухы. Ар къизеух ужым Йоф зэфэшхъяфхэр ышIа-

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литературэ

гъэх: хэку гъэзетым иредактэрэу, адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым идиректорэу, Краснодарскэ пединститутым икІэлэгъаджэу. Ытхыгъэхэр: романхэу «Насыпым игъогу», «Шыу закъу», «Куко». Повестэу «Шапсыгъэ пишьашь», рассказхэр. Ильэс зэфэшъхъафхэм: Лениным иорден, Октябрьскэ революцием иорден, медальхэр къыфагъэшъошагъэх. КІэрэцэ Тембот творческэ мурадышхохэр илагъэх, итхылъыкІэ Йоф дишиштигъэ, ау ыухынэу игъо ифагъэп, 1988-рэ ильэсым февралым (мэзаем) и 8-м ильэс 86-рэм итэу дунаим ехыжыгъ. Ежь щымыІэжьми, итхыль тхыгъэу художественнэ ыкІи акыл клочІешхо зыхэлхэр щыІэх, непэ ашІэрэ Йофхэм адыхэлажьэхэу. Ащ ишыхъатэу Адыгэ Республиком литературэмкІэ ыкІи искуствэмкІэ и Къэралыгъо премие КІэрэцэ Тембот (зылІэгъэхэ нэужы) Адыгэ Республикэм и Президент и УказкІэ 1994-рэ ильэсым кызыэрэфагъэшъошагъэр.

2) Повестэу «Шапсыгъэ пишьашь» зыфиЮрэр кІэкІэу къафэсэІуатэ.

Адыгэ писателэу КІэрэцэ Тембот иповестэу «Шапсыгъэ пишьашь» зыфиЮрэм адыгэ лъэпкъым шыу ыльэгъурэ илЫыхъужьэу Хъатх Мыхъамэт иобраз дэгъоу къыщегъэльягъо. Хъатхыря XIX-рэлІэгъум икъежьапІэхэм адэжь щыІэгъэЦыф. Хъатх Мыхъамэт шапсыгъэ лыбланэу, лы Іушэу, адыгэ лэжъакІохэмкІэ шыыпкъагъэ иІэу, пщи, хъан зыфэПощтхэм афимыгъэгъо щытыгъ. Шыу куп зерищэнымкІэ фэдэ къэмыхъугъэ гъозэ дэгъущтгъэ. Адыгэ Цыфхэм тыйдэкИи щызэльашІэу, зэкІэми шыу альэгъущтгъэ. А лыыхъужь цІэрыЮм иобраз писателым дэгъоу къегъэльягъо. Повестым къыгъэльягъорэ хъугъэ-Шагъэхэр къызщыхъугъэхэр я XIX-рэ ліэшІэгъум ипэублэхэр ары. А лъэхъаным щыІэкІэ-псэукІэу, Цыф зэхэтыкІэ-зэфыщтыкІэу щылагъэхэмрэ, байхэмрэ тхъамыкІэхэмрэ, пщи-оркъхэмрэ фэкъолІхэмрэ социальнэ зэфэмыдэныгъэу, зэмизэгъыныгъэу ыкІи ахэмэ къахэкІэу бэнэ зэпымычыжьэу азыфагу илтыгъэхэр литературнэ образэу хэтхэмкІэ дэгъоу повестым къегъэльягъох. Ахэмэ ащыщых фэкъолI лэжъэкІо кызыэрэкІохэу: Хъатх Мыхъамэт, Гъучыыпс, Мос, ащ икІалэу Анцокъу. Мыхэр Цыф зафэх, гукъабзэх, лэжъэкІо Цыфмэ ящыІэкІэ-псэукІэ нахышишыу шыгъэным агуи, аписи етыгъэу фэбанэх. Абдзахэхэмрэ шапсыгъэхэмрэ пщи ялагъэп. Шапсыгъэхэр нахыбэу зищынагъо атетыгъэр бжъэдигъу пщи-оркъхэр ары. Оркъхэр къякІухэти былымэу яІэр афыщтыгъэ. Цыфхэр ахъзэ хыІушъом ащащэштгъэх. Оркъмэ апэуцужыщтыгъэх лэжъэкІо тхъамыкІэхэр. Повестым щыщ герой шъхъаІэмэ зэу ащыщ шапсыгъэ пишьашьэу Гулэз. Миришьашьэ Іушэу, идэхагъэкИи пишьашьэмэ ялыеу тхакІом къытегъэльэгъу. Анцокъорэ Гулээрэ яцыкІугъом къыщегъэжъагъэу зэныбджэгъух, зэгъунэгъух. Анцокъо ятэ Бзыникъо заом зыхэкІуадэкІэ, янэрэ ежэрэ язакъоу къэнэх. Гулэз зэшихмэ ашыпхуу закъу, янагъоkІэ баих. Анцокъо ашПотхъамыкІэу кыыдагъэкІон адэрэп. НыбжыкІитІумэ къинибэ апекІэкы, ау ящыІэнныгъэ гъогу зэрэлхы, янасып атекІо.

3) «Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ» зыфиЮрэ пычыгъом ІупкІэу тызэдеджэ.

4) Урокым игущиІаль. ЯмынІосэ гущиІэхэу пычыгъом къыхэфагъэхэр зэхэ-тэфы.

Афыпс – псыхъом ыцI
Мэзцун – мэз Іужъу, зэхэкІыхъагъ, мэз кыр.
Пшызэ – псыхъом ыцI (Кубань)
ТхъачІэгъ мэз – чыпІэм ыцI
ЗекІолI – зекІо кІорэ лыр
Курдж Іалъмэкъ – грузин Іалъмэкъ
Ныбаджэу – мэлакІэ лагъэу, ныбэнекІ

Домбай – зубр
Хъамцый – лэжьыгъэмэ ачыщ (жито)
Гъажъо – мэццы (просо)
Хъурышъо – шынашъо
Къэлат – шхонч кIЭкI (кремнёвый пистолет)
Сэшхо – чатэ (сабля)
КIакIо – бурка
Цый – черкеска
Хъазырхэр – газыри
Къэптан – бешмет
Лъай – ноговицы
Шъхъархъон – башлык
УпкIэ паIу – шляпа войлочная
Тыжын бгырыпх – пояс серебряный
Къамэ – кинжал
Шэфы – воск
Шъагъэ, уагъэ – тесьма
Тедэ (дышъэ е тыжын шъагъэу тырадэрэр) – галун
Шъынэшъо тIыргъу – каракуль
Тыжын шIуцIашъу – чернь
Хъурышъо пэIо лъаг – папаха
Лъехъстэн – сафьян
Шъо – кожа
Чэтэн – холст
Амылкъан – бязь
Къэтабэ – бархат
ПлIэIурыдз – накидка
Цыяпх – сукно домотканое
Щыухъэ – сукно фабричное
Гъончэндж – штаны
Бгырыпх – пояс
ТыжынычыIу – застежки нагрудные
Щазмэ – сапоги

Хъульфыгъэ шъуашэр.

Шапка – ПаIо

Адыгэ хъульфыгъэмэ паIом мэхъянэшхо ратыштыгъэ. «УзэупчIын щымыIэмэ уипаIо еупчI» – къышеIо адигэ гушыIэжьым. Хъульфыгъэмэ паIо ашыгъ зэпытыгъ, унэм исхэми пэIо пIуакIэ ашыгъыштыгъэ. Е къуи зашIыштыгъэ, е пIуакIэу аштхъацхэр кIарагъэу-пхъухъэштыгъэ, аш къыхэкIыкIэ ренэу паIо ашыгъын фэягъэ. Хъурышъо пэIо лъагэхэр ашыгъыштыгъэх. Ар зыхашIыкIыштыгъэр мэлышъор ары, анахъэу агъэфедэштыгъэр шынашъор ары, пчэнышъоми хашIыкIэу къыхэкIыштыгъэ. ЯльэгагъэкIэ ахэр лъхъанчэуи лъагэуи адыштыгъэх. МэфэкIрэ зыщальэштыгъэ паIохэр яльэгагъэкIэ сантиметрэ 25–30-м нэсыштыгъэх, ашыгу шэкI е къэтабэ идагъэу, хъурышъо къядекIыгъэу щытыгъ. Мыхэр

Адыгабзэр, адигэ хабзэр, адигэ литературэр

льэпIагъэх ыкIи зыщыгъынэу зиамал къыхыщтыгъэхэр байхэр ары. ШэкIым хэшIыкIыгъэ пэIo цыкIухэр зыщальэти, ац ышъхагъ хъурышьо паIор тыралъхъажыщтыгъэ (шъхъэр зыпIантIЭкI ымыуцIЭпIыным пае).

Башлык – Шъхъархъон

Шъхъархъоныр – капюшон пытэу, ыкIэхэр шъумбгъоу, хъурэяшьоу щыт. ШэкIыр тIo зэтралъхъэшь, зэгодапIэр ыкIыбкIэ щыIэу ады. ЧыIэ зыхъукIэ е шъхъэм щальашьощтыгъэ, е паIом тыралъхъэштыгъэ. ЫкIЭпэ шъумбгъохэр пишьэм ращэкIыщтыгъэ. Шъхъархъоным ыкIапэхэр бгъэгум щызэблэдзыгъэхэу, бгырыпхым даупкIэуи къыхэкIыщтыгъэ. НахыбэрэмкIэ шъхъархъоныр кIЭпс цыкIухэмкIэ пишьэм епхыгъэу, шъхъархъонымрэ ыкIапэхэмрэ ыкIыбым едзэкIыгъэу щытыгъэх. Шъхъархъоным тхыпхъэхэр тырашIыхъэштыгъэ, дышьэ е тыжын шъагъэхэр тырадэштыгъэх.

Бурка – КIакIо

КIакIор зыхашIыкIыщтыгъэр упкIэр ары (войлок). Йтэмэпкъышхъэхэр Іэтыгъэхэу, ыкIэкIэ нахь зэхэкIэу, ыпшъэ ихыгъэу, Іэгъуапэхэр хэмыхыгъэу щытыгъ. КIакIом зекIолIыр чыIЭми, жыыбгъэми, осми, ощхми щиухъумэштыгъэ. Зигъэпсэфынэу къызыуцурэм кIакIор е зытрихъоштыгъэ, е зыкIидзэштыгъэ. Сэмэгу тэмэпкъышхъэм тельэу, Iэ джабгъур кыыдэштыгъэ зэрэфаеу рыIбэн ылъэкIыным пае. Жыыбгъэ хъумэ тэмэпкъышхъитIуми атедзэгъагъ, жыыбгъэчыIэрэпэкIэкъикIыхъумэ, кIакIорзэрагъэзкIЭукъыхэкIыщтыгъэ(зэгогыгъэр ыкIыбкIэ агъазэштыгъэ). Пишьэм дэжь шьом хэшIыкIыгъэу кIЭпситIу тырадэштыгъэ, апхын альэкIыным пае. Лъэгуанджэм къынэсэу кIакIохэр ашIэу къыхэкIыщтыгъэ, ахэр зыщыгъыштыгъэхэр мэлахъохэр ары. Ау шыумэ анахъэу ашыгъыштыгъэр кIЭкIо кIыхъэр ары. КIЭкIо фыжыыр зыщыгъыштыгъэхэр пщыхэр ары, шIуцIэр адрэхэм нахь агъэфедэштыгъэ.

Черкеска – Ций

Цыер зыхашIыкIыщтыгъэр щуухъэр ары (сукно). АшъохэмкIэ зэмлIэужыгъоу щытыгъэх: фыжыи, шхъуантIи, плыжыи ахашIыкIыщтыгъэ. Цыер бгым къеуцокIэу адыщтыгъэ, пишапIэ темыльэу, бгъэгур ихыгъэу, ыкIэкIэ нахь щызэхэкIэу, ыбгъэгумэ хъазырхэр атедагъэу щытыгъ. Хъазырхэм щэхэр арылтыгъэх. Цыем ыIэгъуапэхэр быхъоу хахыштыгъэ. Цыем ычIэгъ къэптан Чалхъэштыгъэ.

Бешимет – Къэптан

Къэптаныр изакъоуи цыер тельэуи ашыгъыштыгъэ. Къэптаныр шэкI зэфэшхъафмэ ахашIыкIыщтыгъэ: чэтэн (холст), амылькъан (бязь). Къэптаныр бгым къеуцуалIэу ашыгъыштыгъэ, ыкIэкIэ щызэхэкIыщтыгъэ. ЫпшъапIэ пишьэм къыкIэуцу (стоячий воротник), ыбгъэгү зэгохыгъэу чыIухэмкIэ бгъэупкIапкIыщтыгъэ, ыIэгъуапэхэр бгъузэхэу чыIухэр арытыгъэх. ИкIыхъагъэкIэ лъэгуанджэм къэсэу е нахь кIакоу ашIыщтыгъэ.

Штаны – Гъончэндэж

Гъончэндхэр быхьоу адыштыгъэх, лъаер зытранльашъокІэ ылъапэкІэ псыгъоу, ышъхагъкІэ быхьоу щытыштыгъэ. Гъончэндхэр чэтэным, сатиним хашыкІыштыгъэ.

Ноговицы – Лъай

Лъаер гъончэнджым ыкІыу тыралъхъэштыгъэ. Мыр лъакъом къеуцокІэу адыштыгъэ, лъэгуанджэм нэсэу е комэ анэсэу щытыгъ. Лъаер упкІэм е шъом хашыкІыштыгъэ. ЫшъхагъкІэ ыкІи ычІэгъкІэ шъагъэр (тесьма) Іуадэштыгъэ, лъэпсыри е шъом, е шъагъэм хашыкІыштыгъэ. Лъаем ыкІыбкІэ зы зэгодапІэ иІэу адыштыгъэ. Лъаер лъэхъстанми (сафьян) хашыкІыштыгъэ, ау ар лъэплагъэ ыкІи зэкІэми ащэфын амал ялагъэп. Лъаем тхыпхъэхэр трашыхъэуи къыхэкІыштыгъэ.

Пояс – Бгырыпх

Хъульфыгъэ бгырыпххэр шъом хашыкІыштыгъэх. Нахыбэмэ ар псыгъоу ашыштыгъэ, бгырыпхышхъэри мынэу гъучым хэшыкІыгъэу щытыгъ. Нахь байомэ бгырыпхышхъэхэр тыжыным (серебро) хашыкІыштыгъэ. Хъульфыгъэм бгырыпх темыльэу унэм икІын фитыгъэп, лыжхэрлыкІи кІэлэцІыкІухэрарыныІэп бгырыпх зэрымылтын фитыгъэхэр. Бгырыпххэр тыжыным хэшыкІыгъэ пластинкэ цыкІухэмкІэ агъедахэштыгъэх, ахэр дышъэпс егъэшшуагъеуи хъуштыгъэх. ШакІо кІох эзыхъукІэ ящыкІэгъэ хяап-щып горэхэр бгырыпхым пашІэштыгъэх. Мэлахъомэ ябгырыпхым апышлагъэу къыхэкІыштыгъэх былымымэ зэриІэзэшт уцхэр. Ау бгырыпхым нахыбэмкІэ пылтыгъэр кІэрахьу е къамэ. Адыгэ дзэкІолым Іешабэ пылтыштыгъэми (къамэр, винтовкэр, сэшхор) ац макъи-лъакъи пыІукІыштыгъэп, лъэсми шыуми зекІонымкІэ Іешабэм иягъэ къекІыштыгъэп.

5) Пычыгъом изэхэфын.

– Тыкъызэджэгъэ пычыгъом хэт иобраза къыхэфагъэхэр?

Образ зыфаіорэр – къэугупшисыгъэ цыфэу художественнэ тхыгъэм авторым къицгъэльягъорэр ары.

– Хэта авторым апэ тызІуигъакІэрэр?

– Сыд фэдэ цыф лъэпкъа ар? Сыдэуштэу фэпагъа?

– Сурэтыр жъугъэфедээ зекІолI шыум шъукъетегущыI.

– ЗекІолым итепльэ къызщирэ чыпІэм шъукъедж.

– Хъульфыгъэ шъуашэм тытегущыI.

– Шыум характеристикэ къетэжкугъэт.

– Сыда характеристик зыфаіорэр?

Зы хъугъэ-шагъэ горэм, пкъыгъоу горэм, цыф е псэушхъэ горэмэ яхылІэгъэ шэн-нэшанэ гъэнэфагъэхэм якъэгъэльэгъон характеристикикІэ еджэх.

– Шыум ихарактеристикэ къызщигъэльягъорэ чыпІэм шъукъедж.

– Шэу зытесыгъэр сид фэда? ЧыпІэм къедж.

– Шыумрэ шымрэ сида зэфэдэнэгъэу яштуулъэгъулІэрэр?

– ГъогурыкІом гъэхъунэ лэжыгъэхэр ыпэ къифэу фежьагъ. Сид фэдэ лъэужха шыум ыльэгъухэрэр?

– Сид макъа шыум зэхихэр? Сыда ыльэгъурэр?

– Мышъэмрэ кІэлэ ныбжыкІэмрэ язэбэнэыкІэ къызщигъэльягъорэ чыпІэм шъукъедж.

– КІэлэ ныбжыкІэм ихарактеристикэ къыхагъещы, къеджэх.

– Сыдэуштэу фэпагъа кІалэр?

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литературэр

- Анцокъо иш итепльэ сыйд къешьуІолІэн шъульэкІыщта?
- Мышъэмрэ кІалэмрэ язэбэныкІэ зепль ужым сыда гъогурыкІо шум риІолІагъэр?
- Сыда шыур ІэпіІэгъу кІалэм зыкІыфэмыхъугъэр?

IV. Зэфэхъысыжъыр.

- Шыур къэзыуцуухъэрэ дунаим исурэт икъэгъэльэгъонкІэ сыйд фэдэ эпитетха, метафорха ыкІи сравнениеха писателым ыгъэфедэхэр?
- Сыда, шьо къызэршьушІырэмкІэ, шъхъакІэфэнэгъэшхо къыфыриІэу шапсыгъэ лыжъыр Хъатх Мысхамэт къызкІыпэгъокІыгъэр?
- Бзыикъо заом ехылІагъэу сыйда шьушІэхэр?
- Бзыикъо заом ехылІагъэу сыйда шьушІэхэр?
- Адыгэ лэжъакІохэмрэ пици-оркъхэмрэ зэмызэгъыныгъэу, бэнэ пхъашэу азфагу илъигъэр къызыхэкІыщтыгъэр сыйда?

V. Оценкэмэ ягъэуцун.

VI. УнэмкІэ гъэцэкІэнныр.

Зэджэгъэх пычыгъом щыщ чыпІэу анахь агу рихыгъэр езбыреу къызэрагъэшІэнныр. «Адыгэ шыу» зыфиорэ темэмкІэ сочинение унэм къышатхыныр.

Адыгэ литературэр

я 7-рэ класс

ТЕМЭР:

Нэхэе Руслан. Усэу «Адыгэ пишашъэхэр»

- Мурадыр:** 1) Нэхэе Руслан ишыІэнныгъэ ыкІи итворческэ гъогу кІэлэеджакІохэр нэІуасэ фэшІыгъэнхэр.
2) Усэу «Адыгэ пишашъэхэр» зыфиорэм ІупкІэу къеджэнхэр, упчІэхэмкІэ зэхрафыныр.
3) Адыгэ пишашъэр зыфэдэр, усэм ар къызэрээцигъэльягъорэр. «Адыгэ пишашъэр тыгъуас, неп, неущ» зыфиорэмкІэ зэдэгүчіІэгъу адэшІыгъэнныр.

Нэрыльэгъу ІэпіІэгъухэр: – Нэхэе Руслан ехылІэгъэ презентациер.

- Презентация «Адыгэ шъушашэр».
- ГущыІэжъхэр.

Урокым иплан

I. Темэр, мурадыр ягъэнныр.

II. ТемакІэм икъэлтэн:

1. Нэхэе Руслан ишыІэнныгъэ ыкІи итворческэ гъогу.
2. Итхыльхэм якъэгъэльэгъон.
3. Нэхэе Руслан усэу «Адыгэ пишашъэхэр» зыфиорэм ІупкІэу сакъыфеджэ.

4. Урокым игуущыIалъ.
5. КІэлэеджакIохэр усэм ІупкIэу къеджэх.
6. Усэр упчIэхэмкIэ зэхэтэфы.
7. Бзыльфыгъэм ехылIэгъэ гуущыIэжъхэр.
8. Адыгэ шъуашэр.
9. Адыгэ бзыльфыгъэм фаIогъэ гуущыIэ лъэшхэр.
10. Орэдэу «Черкешенка».

III. Зэфэхьысыжъыр.

IV. Оценкэмэ ягъэуцун.

V. УнэмкIэ гъэцэкIэныр.

Урокыр зэрэкIощтыр

I. Темэр, мурадыр ясэIo.

II. ТемакIэм икъэлотэн.

1. Нэхэе Руслын ишыIэнныгъэ ыкIи итворческэ гъогу кIэкIэу нэIуасэ фэсэшIых.

*Мафэ къэс цыфым зы мафэ чIенэ,
ИнасыпыгъэкIэ, ИешIагъэр къэнэ.*

Нэхэе Руслын

УсэкIо IепIасэм уфэмынэIосэ дэдэми, итхыльхэм уяджэу, уизэхэшIыкIрэ угурэ запхырыбгъэкIхэрэм, тхакIом идунэе тетыкIагъи, ишэн зекIокIагъехэри, гугъэ-гупшысэу зидиIыгъыгъехэри дэгъу дэдэу пишIэштыгъэхэм фэдэу къыпшэхьу. Джащ фэдэ зэхашIэ уагъэшIы игъонэмисэу зидунай зыхъожьыгъэ усэкIо Iушэу, тильэпкь литературэ зыгъэбаин ыкIи зыгъэкIэрэкIэн творческэ лъэуж дахэ зигъешIэ кIэкI щыпхырызышыгъэ Нэхэе Руслын иусэхэм узджэкIэ.

Нэхэе Руслын Мыхьамодэ ыкъор Тeusцожь районым ит къуаджэу Очэпщие мэкьюогъум и 25-рэ ильэсым къышыхъугъ. Урысые Федерациим итхакIохэм я Союз 1975-рэ ильэсым щыублагъяу хэт. Гурыт еджапIэр къызеухым Мыекъуапэ дэт мэкьюмэшхъызмет техникумым еджэнэу макIо, ау литературэрэ зэрикIасэм къихэкIэу Адыгэ къэралыгъо кIэлэегъэджэ институтым ифилологическэ факультет иадыгэ отделение 1962-рэ ильэсым чIэхъажы, 1967-рэ ильэсым ар къеухы. Студентэу щытызэ тхэныр регъажъэ, литературнэ кружокым чанэу хэлажъэ, апэрэ усэхэр студенческэ дэпкь гъэзетым, хэку гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим» ыкIи журналэу «Зэкъошныгъэм» 1960-рэ ильэсым щегъэжъагъяу къащыхеутых. Адыгэ къэралыгъо кIэлэегъэджэ институтыр къызеухым ыуж Адыгэ хэку радиокомитетым, хэку гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим» яредакторэу Йоф ащешIэ. Максим Горькэм ыцIэ зыхырэ Литературнэ институтым и Аппшэрэ литературнэ курсхэр 1979-рэ ильэсым Москва къышцеухы. 1984-рэ ильэсым къышегъэжъагъяу Адыгеим итхакIохэм я Союз литературнэ упчIэжъэгъу ЙофышЭу, пишIэдэкIыжь зиIэ исекретарэу 1995-рэ ильэсым нэс мэлажъэ. Аужрэ ильэсхэм Адыгэ Республиком ителерадиокомпания иЙофшIэкIуагъ.

2. Итхыль выставк.

Нэхэе Руслын 1969-рэ ильэсым къышегъэжъагъяу итхыльхэр къыхаутых. Апэрэ тхыльым «Мафэр нэфым къышежъэ» (1969) феусы. Ащ къыкIэльэкIох: «Джэмакъ» – 1971,

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литературэ

«Хыбзыухэр» – 1972, «Псыкъефэх» – 1977, «КъэкІо зэпыт» – 1980, «Джэныкъо машІу» – 1983, «Гъебэжьу ощх» – 1986, «Кэсынкэ плъыжь» – 1987, «Огум инэф» – 1990, «ГъашІэм игъатх» – 1991. УрысыбзэкІэ къыщыдэкІых усэхэр зыдэт итхыльхэр Москва: «Колодец отца» – 1980, «Слово о матери» – 1981, Мыекъуапэ 1995-рэ ильэсэм – «Ветры судьбы». Аужрэ ильэсхэм усакІом прозэм зыфегъазэ ыкІи рассказхэмрэ повестхэмрэ етхых. Ахэр зэхэугъоягъэу ишыІэныгъэ зеухым уж 2002-рэ ильэсэм «Псыархъуан» («Водоворот») ыцІэу тхыль къыфыдагъекІы.

Нэхэе Руслын ытхыгъэмэ ацыщхэр Украинэм къыщыхаутых, журналэу «Смена», «Москва», «Дон», альманахэу «Родники», сборникхэу «Синие горы Кавказа» (Нальчик), «Люблю я Кавказ» (Москва) къадахъэх.

Композиторхэм орэдышьом Нэхэе Руслын иусабэ ральхьагъ («Умытыгъэу тыгъэу укъепсына»...).

Нэхэе Руслын прозэмкІи тхыльхэр къыдигъэкІыгъэх. Ахэр: «Псыархъуан», 2002. Мыш къыдэхъагъэх рассказхэмрэ повестхэмрэ. Иусэхэм къащиІэтрэ темэхэр мы прозэкІэ тхыгъэ произведенияхэми къащеІэты: лэжъакІом идуний, цыфым инасып, унагъор, сабыйхэм япІун. ПрозэкІэ тхыгъэхэми тыгъэр ашыб, нэфыр къахэпсы, дахэмрэ шІумрэ уафащэ.

Нэхэе Руслын талант ин зыхэль тхакІоу щытыгъ. ЩыІэныгъэм дахэу хэлъыр художественнэ ІэпІэсэныгъэ ин хэлъэу къыригъэльэгъукІын ыльэкІыгъ. Дахэр зэрипхырэр лэжъэныр, уихэгъэгу бгъэлэпІэныр, укъезыуцухъэрэ цыфхэм шІур афэблэжыныр ары. Аш итхыгъэхэр гум къинэхэу, жэбээ дахэкІэ гъэпсыгъэх ыкІи гупшиысэ куоу ахэлъым узылъащэ. ГуущыІэ дахэм пае усагъэмэ ацыщэп Нэхэе Руслын. Ар зыфэусагъэр цыфыр ары: иакъыл, инамыс, ишІульэгъу.

3. Нэхэе Руслын. Усэу «Адыгэ пшъашъэхэр» зыфиIорэм IупкІэу сакъыфеджэ.

Адыгэ пшъашъэхэр

Адыгэ пшъашъэмэ ягукъэбзагъэ
Мэзэгъо чэщым сэ фэзгъэдагъ.
ЯнэшІуЦагъэ, яшхъац благъэ
Хъишъэр дунаим щыфаIотагъ.
Яцые дыгъэ бгъэгур къыІэтэу
ЛшэшІэгъу пчъагъэм тыфэусагъ.
Ямыхъамелэ ІэшІу-гъэретэу
Адыгэ Іанэм тельэу тесагъ.
Адыгэ пшъашъэм хэта пэпшІыщтыр?
БШэ тыгъэпсэу зэрэщэигъ.
Чэщы шІункІыбзэр зэкъозыутыштыр
Адыгэ пшъашъэм игуущыІэ тыгъ.
Тыгъэм инурэ зынэгу къыкІихырэр
Сшыпхъу кІасэу сыгум имашІу.
Адыгэ пшъашъэм шІулъэгъоу ышІырэр
Лъэпкъы гъэбагъошь, тынасыпышІу.
Адыгэ пшъашъэхэр, шъузфэсакъыжь,
ІаекІэ нибжьи шъуакъыхэмыш.
Дахэу шъуфаIуагъэр къэшъуухъум,
Цыфыр шэІэфэ напэ шъуфэхъун.
Тикъушхъэ псыхъохэр зэрэпсы къаргъохэу

Шульэгъур шууїсты гуеутэхэй.
Адыгэ пшъашъэхэр, ей шьоу занэхэр!
Гур зыгъэхъужьеу шьоры сэ сиїхэр.

**4. Урокым игущыIаIь (гущыIэхэр тетрадхэм адатхэ).
(КъагурымыIогъэ гущыIэхэу усэм хэтхэр зэхэтэфых).**

хъишь – легенда
мэзэгъо чэц – лунная ночь
лIэшIэгъу – век
льэпкь – нация
напэ – лицо, совесть

5. КIэлэджаIохэр усэм IупкIэу къеджэх.

6. Усэр упчIэхэмкIэ зэхэтэфы.

1. Сыд фэдэ теплья адыгэ пшъашъэм яIэр? Сыда аш усакIом къыриIуалIэрэр?
2. ЯIэпIэсэныгъэ ехылIагъэу сыда къыIорэр?
3. Адыгэ пшъашъэм сид фэдэ шэна хэлъхэр? Усэм сид фэдэ гущыIэкIэ ар къыхэшра?
4. Сыд фэдэ гущыIэхэмкIэ адыгэ пшъашъэхэм усакIом зафигъазэра?
5. Мурадэу яIэмкIэ сид фэдэ гущыIэухыгъа авторым ыгъэфедэхэрэр?
6. Унэшьо наклонением ит глаголхэр къыхэжъугъэшых. Сыда ахэр унэшьо наклонением итэу усакIом зыкIигъэфедэхэрэр?
7. Литературэм итеориекIэ сид фэдэ шыкIэ амала авторым щигъэфедагъэр?
8. Сыда мы усэм анахь къыхэшрэ гупшиысэр?
9. Хэта усакIом зызфигъазэрэр? Фэгъэзагъэр къыхэгъэш, тамыгъэхэр къаIох.
10. Сыда усакIор зэрыгушхорэр?
11. СыдфэдэгущыIэхаIшъугу, шъуизэхэшIыкIкъылыIэсхэумы усэм хэшъульэгъуагъэр?

7. ГущыIэжъхэр.

Лъепкым ишыIэнныгъэ, нэбгырэ пэпчь къырыкIоштым бзыльфыгъэм мэхъанэу щыриIэр ин дэд. Бзыльфыгъэр щыIэнныгъэм ылъапс, гукIэгъуныгъэм ишапхъ, бын-унагъом псэ къыпегъякIэ, бэрэчт-гушуагъор унэм къырельхъэ, лъапсэ регъэдзы, цыф лъэпкыр ыпэ лъегъякIуатэ. Ар цыфыгъэм, къэбзагъэм, Iэдэбим, намысым язехъякIу. Аш щыIэнныгъэр къегъэдахэ, къегъэнурэ.

Бэ дэд гущыIэжъэу бзыльфыгъэм, пшъашъэм, ным, нысэм, шъузым фэгъэхыгъэу щыIэр. Мы гущыIэжъхэм ашыщэу усэу «Адыгэ пшъашъэхэр» зыфиIорэм епхылIэн плъэ-къыштхэр къыхэгъэшых?

ГущыIэжъхэр

1. Пшъашъэ зиIэм иунашхъэ дахэ.
2. Пшъэшъэ ухъумэнрэ гэжъо чылэпхъэ ухъумэнрэ.
3. Пшъэшъэ хъупхъэм псэлъыхъо ихъой.
4. Бзыльфыгъэр зыдэшысым сэр щырахрэп.
5. Бзыльфыгъэм щымыкуIытэрэм напэ ИЭп.

8. Адыгэ шъуашэр.

Адыгэ пшъашъэр къэзгъэдахэрэмэ ашыщ лъепкь шъуашэр. Адыгэ шъуашэм бзыльфыгъэри хуульфыгъэри къегъэдахэ, къегъэнурэ, къегъэпкыышIо. ЗекIэми къякIу, къязэгъы.

Сыда адыгэ лъепкь шъуашэкIэ тызаджэрэр? Сыда аш хахъэхэрэр?

Саे – дышъэ идагъэхэр илэу данэм, къэтабэм е парчэм – дышъэрэ тыжынрэ зыхэшъэгъэ дэнэ шэкІ Йужьум ахашЫкЫ. Лъэдакъэм нэсэу къыратIупщэхы. ДжэнакІэхэр ыгупекІэ зэгокЫх. Ыбгъэ зэгохыгъ ыкІи бгым дэжь щагъэупкIапкІэ. Иэгъуапхэр кЫхъэх, Иэнтэгъупэм печынатIэу ыкЫукІэ пыдагъэх дышъэ идагъэхэр зиIэ Иэнцогъу кЫхъэхэр. Мыхэм Iашхъэблагь араюи кыхэкЫ. Гъопэ кЫхъэхэр Iэмэ къяфызылIагъэх. Пкъым екIоу саер ады.

КІэкІ – сантиметрэ 30 фэдиз икIыхъагъэу, бгым къышIокIын фае. ШэкІ зэикІ Йужьу (нахыбэмкІэ къэтабэ зыхашЫкЫрэр). Дышъэ, тыжын чыIухэмкІэ агъэупкIапкІэ. Ар 14 щегъэжъагъэу 16 нэсэу хъущтыгъэ. ИвшъапIэ зандэу, Иэтыгъэу щыт.

ПаIор – зыхашЫкЫрэр Йужьу. Ац дышъэ, тыжын идагъэхэр зиIэ къэтабэр къырадыхъакЫ. ПаIохэр хъураехэу е папцIэхэу адыштыгъэх. ПаIом ыкЫу шъхватехъо кыхъэр къирахъухы.

Бгырыпх – саем тельырэ бгырыпхыр дышъэпс е тыжыныпс зытегъэчыхъэгъэ гъучI зэфэшхъафхэмкІэ гъэкІэрэкIагъэ. Унагъо ис бзыльфыгъэм (шъхъэгъусэ зиIэм) ябгырыпххэр нахь шъумагъох. Ау пшъэшъэ зидэмыхIохэм ябгырыпххэр нахь псыгъуагъэх ыкIи гъэкІэрэкIагъэх, бгырыпхышхэм мыжъо е мычI зэмлIэужыгъохэр рагъетIысхъэу кыхэкыщтыгъэ.

Цуакъэр – шъо шъабэм хашЫкЫщтыгъэ, лъэдэкъэ Иэтыгъэ илэу е ыльэдакъэ мыин дэдэу ашЫщтыгъэ. Ахэм тхыпхъэ дахэхэр атрашЫхъэштыгъэх.

9. Адыгэ бзыльфыгъэм фаIуагъэ гущыIэ лъэшхэр.

Адыгэ бзыльфыгъэм щитхью пылтыр дунайм щызэльашIэ. Ар языгъешIагъэр шэншэпхъэ гъэнэфагъэу хэльхэр, ипсэукI, изекIуакI, цЫифмэ фыщытыкIэу афыриIэр ары.

ЛэшIэгъу пчыагъэкІэ узэкІэбэжъмэ тичыгу зекIоу къакIощтыгъэмэ адигэ бзыльфыгъэм идэхагъэ гу лъамытэн альэкIыщтыгъэп. Ахэм ашыщхэмэ къаIуагъэхэм джытыкъяджэн.

1) Я X-рэ лэшIэгъум араб географэу, зекIолIэу **Абу-ль-Хасан Али ибн аль-Хусейн аль-Масуди** ытхыгъ:

«ТыздэщиIэгъэ хэгъэгүхэм ахэтэн нэмыкI цыиф лъэнкъ ибзыльфыгъэ ац фэдэу дахэу: акIишъо фыжыыбз, къонцIэ нэгүфых, пкъы иицыгъэх, абг псыгъо. Мыщ ябзыльфыгъэхэр яIушыгъэкІэ, яшэншиIуагъэкІэ цIэрыIох».

2) Француз зекIолIэу **Тебу де Марини**.

Адыгэ шъольырым зэрэщиIагъэм фэгъэхыгъэ игукъэкIыжхэмэ къащыхигъэшыгъ, адигэ бзыльфыгъэхэм щитхью къалэжыныр зэрякIасэр, ялIхэм заом къыдахырэ щитхьюм лъэшэу зэрэриагэхэрэр.

3) Адыгэ бзыльфыгъэхэм ядэхагъэ, ялIыблэнагъэ закъоп шIуагъэкІэ фальэгъущтыгъэр, ИэпэIэсэныгъэ инэу ахэльыр къахагъэшэу зекIолIэу тихэгъэту къихъагъэхэм ашыщхэм къатхыхъэштыгъэх. Кавказым щыIэгъэ зекIолIэу Вейденбаум Евгений къытхыжыгъэхэм адигэ бзыльфыгъэхэм яIэпэIэсэныгъэ ехылIагъэу къихегъэшы мыщ фэдэ гущыIэхэр: «Адыгэ бзыльфыгъэхэм адигъэ дыпIэр зэIымытхъышшузэ шекIыр зэIыптхыын». Шыипкъэ, хъульфыгъэ шъуашэр ады зыхъукІэ, Иуданэр нэзэрысэу, дыпIэхэр пытэу хъуным пае тIоуцугъо идыкIыгъэхэу, кЫшъом къемыгоонэу шъабэу адыштыгъэ. Хъульфыгъэ шъуашэр адыны зыхъукІэ къыдалтытштыгъэ зэуапIэм итыми, гъогууанэ тетыми щыгъынэу щыгъыр къемыфызыкIыгъэу, къемыгоонэу, мытIэпынэу ашыним анаIэ тырагъэтыштыгъэ. Аужыпкъэм, шъхъянгъупчъэмкІэ къипльэу, щагум къыдэхъэгъэ шыур къыльэгъумэ, шапхъэ тыримыхэу, а шыум фэшу къабзэу зы чэцкІэ шъуашэ къыдынышь, пчедыжым къырихыжыныр ившъэрилъыгъ адигэ пшъэшъэ цIэрыIоу, зикъэбар дахэкІэ Иугъэм. «Бзыу

быбырэм бзыпхъэ тырехы», – айоу джыри зэхэтэхы, ар зыфаIуагъэр адигэ бзыльфыгъэ IЭпIасэр ары.

10. Аш фэдиз дахэр адигэ бзыльфыгъэм зыфаIуагъэкIэ, орэд фаусынри епэсыгъэ шьыпкъ. Адигэ пшъашъэм фэгъэхыгъэу орэдыбэ щыI. Ахэмэ аащцэу зы орэд едэIух. Орэдэу «Черкешенка». ГущыIэхэр зиер – Нэхэе Руслан, орэдышъор – ШэолIэхъу Эдуард.

III. Зэфэхъысыжъыр.

- Сыда непэ тызтегущыIагъэр?
 - Шъо шьуишIошIкIэ, сид фэдэн фая адигэ пшъашъэр?
 - Тызэрыйт лъэхъаным адигэ бзыльфыгъэм лъытэнгъэу афашIырэм шъукътегущыI.
- Непэ бзыльфыгъэхэм сэнэхъатыбэ ахэлъэу хъугъэ: цIыфмэ яIэзэнхэу, рагъэджэнхэу, шIэнгъэлэжъхэу, усакIохэу, орэдIохэу... Аш пае къэмынэхэу бзыльфыгъэхэр непи ныхэу ясабийхэр апIух, ИофшIакIох, акылышиоу щытых.

IV. Оценкэмэ ягъэуцуn.

V. УнэмкIэ гъэцэкIэнныр.

- 1) Усэм IупкIэу къеджэнхэр.
 - 2) «Адигэ бзыльфыгъэр тыгъуас, неп, неущ...»
- Адигэ бзыльфыгъэм ехылиагъэу статьяхэр, усэхэр, орэдхэр къагъэхъазыныр.

Адигэ литературэр

я 7-рэ класс

ТЕМЭР:

«Внекласснэ еджэн. Жэнэ Қырымыз. Рассказэу «Е пиIэу шIу уцымыгүү»

- Мурадыр:**
- 1) Рассказым къыIуатэрэр, идеер зыфэдэр къызэхрафын, къазэрагурыIуагъэр сүүпльэкIун;
 - 2) Мэzym, чыгхэм яхылиЭгъэ шIэнгъэу яIэхэм ахэзгъэхъон;
 - 3) Чыопсыр къызэрэуухъумэн, шIу плъэгъун зэрэфаем татегущыIэн.

Нэрлъэгъу IэнIэгъухэр : – Презентациер (чыгмэ ацIэхэр).

- Таблицэр (гущыIэжъхэр, хырыхыхъехэр).
- Таблицэр (мэzym ыгъэцэкIэн фаер).
- Плакатыр: «Уихэгъэгу шIу плъэгъуныр – ар чыопсыр шIу плъэгъуныр ыкIи къеуухъумэныр ары» (М. Пришвин).

Урокыр зэрэкIощтыр

I. Темэр, мурадыр ясэlo.

II. Рассказ зыфалорэр тыгу къэтэгъэкIыжъы.

III. Рассказыим хэт гущыІэ къинхэр къызэхэтэфы:

Чэл – шалаш
Налмэс-налкъут (алмаз)
ПшъэдэкІыж – ответственность
ЛэучэцІ – (дичь) – бланэ, шыхъэ, пчэны зыфэпІоштхэр.

IV. Адыгабзэр.

1. ГущыІэу «мэзпэс» зэрэзэхэтымкІэ къызэхафы.
2. «Чыгу пцлан» сыйд фэдэ мэхъана иІэр? (ЕдзэкІыгъэ мэхъан).
3. Мы гущыІэухыгъэм сида тамыгъэ зыкІыхэтыр? **Арышъ, сикІэлэцІыкІухэр,** сиdigъуи тыдэ шъущыІами мэзыр къэшъуухъум.

V. Литературэм итеорие щыщхэр:

- Сыйд фэдэ художественнэ шыкІэ амалха мы гущыІэухыгъэмэ ашыгъэфедагъэхэр?
1. Ошх ткІопсхэм тыгъэм инэбзыйхэр къазылышсхэкІэ, налмэс-налкъутэм ышъо атепштэнэу зэпэлзыдыхых. (Зэфэгъэдэн).
 2. Мэзыр мыхъугъэмэ, чыгур пцланэу къанэштыгъэ. (Метафора).

VI. УпчІэхэмкІэ къызэджагъэхэр къаютэн.

1. Хэта Зэрамыкъо Талэ?
2. Чыргмэ яхылІагъэу сида мэзпэсым кІалэмэ ариІуагъэр? (Тестым къеджэх).
3. КІалэмэ ашІэн фаеу сида Талэ ариІуагъэр?
4. МашинэмкІэ мэзым кІуагъэхэм сыйд фэдэ мыхъуна ашІагъэхэр?
5. Сида Талэ шхончыр къыштэн фаеу зышІыгъэр?
6. Сида зыгъэпсэфакІомэ мэзпэсым ариІуагъэр?
7. Сыйд фэдэ пшъэдэкІыжья ахэмэ Талэ аригъэхъыгъэр?
8. Сида рассказыим зыцІэр? Сида аш фэдэу шыхъэ зыкІиІэр?
9. Сида Талэ къепІолІэн пльэкІыштыр? Сыйд фэдэ шэнха аш хэлъхэр?

VII. Джы мэзыим, чыргхэм яхылІагъэу шъушІэрэр тыупльэкІужьищт, тымышІэрэр зэдгъэшІещт.

1. Сыйд фэдэ чыргха шъо шъушІэхэрэр? (АдыгабзэкІи урысыбзэкІи къаюх).
2. Сыйд фэдэ чыргха рассказыим зыцІэ къырилохэрэр? (Пхъэшъаб, тфэи, псэи, чыгай, хэшъай).

Сыйд фэдэ чыргха мыхэр? Нахь игъекІотыгъэу татегущыІэн.

ГущыІаль:

Пхъэшъаб – тополь
Тфэи – граб
Псэи – черноклен
Чыгай – дуб
Хэшъай – самшит
Пхъэф – береза
Остыгъай – пихта

VIII. Чырг лъэпкъ гъэшІэгъонхэр щыІэх. Сыйд фэда ахэр?

- 1) Чыгаем, кедрэм, шхъомчым ильэс 2000 фэдиз агъашIэ.
Псэимрэ остыгъаэмрэ ильэс 1000-м нэсэу щэтых.
- 2) Хэшъаер адигэмэ льэш дэдэу агъельапIэштыгъэ. Ар ерэгъэ дэдэу къэкIы, ильэс 1000 щэты. «Хэшъэе чыг иуупкIынри цыфым ыпсэ Iупхынри зы» – алоштыгъэ адигэмэ.

Чыг льэпкъэу хъакъу-шыкъухэр зыхашIыкIыхэрээр гъэнэфагъэу щэтых.

Хэшъаем хашIыкIых: джэмышх, цацэ, къашыкъ, бэлагь, тхъацуф, Игубжь, бэщ, лулыкIи нэмыхIхери.

Хэшъаем хэшIыкIыгъэ пхъэкIычыр нахь бэгъашI ыкIи нахь мэкъэ чан иI клаим хэшIыкIыгъэм нахьи.

IX. Джы тугу къэдгъэкIыжын мэзым шIуагъэу иIэр зыфэдэр. Сыда мэзым къытитырэр? (КIэлэеджакIомэ къалуатэ).

1. Унэхэр зыхашIыкIырэ пкъэухэмрэ пхъэмбгъухэмрэ, пхъэнтIэкIухэр, пIэкIорхэр, тхылъыпIэхэр ащ хашIыкIых.

2. Пхъэшъхэ-мышъхэхэмкIи мэзир бай, цыфыр егъашхэ: къужьы, зае, мые, зэрыдж, дэжый. Ащ имызакъоу мэз чIэгым Iэзэгъу уцыбэ къычIэкIэ.

3. Мэзым жыбыгъэр еубыты, шинэгъакIэр чым къыхегъанэ, псыхъохэр имыгъукIхэу къызэтыргъанэх, жыыр еукъэбзы; мэзир хэекIэ-къуакIэхэм, бзыухэм яун.

4. Мэзым зы шIогъэ закъу иIэр: мэзир инымэ, Iужкумэ хэсыри бэ, хэсыр бэмэ – псым хафэрэр бэ, псым хафэрэр бэмэ – ар Iусы зыфэхъурэр бэ, джаущтэу зым зыр ыгъашхээ къехы дунаим.

5. Аужыпкъэм, чыгым итеплъэ закъо сид фэдэу гушIуагъоу щыта! Фабэмрэ ощхымрэ тащзыухъумэу, бырабэу зызыушъомбгъурэ къутэмэ кIэракIэхэр, щыгын шхъонтIэ дахэу къыпщэхь.

X. УпчIэ къэуцу: джащ фэдиз шIуагъэ зиIэ мэзым, джащ фэдиз зидэхагъэм хэта зиягъэ езгъэкIырэр?

Непэ тызэджэгъэ рассказым къеIуатэ цыфмэ мэзым иягъэ зэрэрагъэкIырэр.

Мэзым угъоякIо клохэрэми ащ льэшэу яягъэ рагъэкIы. Ахэмэ ощымкIэ зае, къужьы, нэмыхI пхъэшъхэ-мышъхэхэр зыпйт къутамэхэр къыраупкIэхых.

ГъэпсэфакIо клохэрэм шIоихэр, ямыщиkIэгъэжь бэшэрэбхэр, тхылъыпIэхэр мэзым къыханэх.

XI. Ащ пае мэзым клохэрэм шIокI имыIэу ыгъэцэкIэн фаехэр тугу къэдгъэкIыжыных.

1. Чыгыр имыупкI, машIо пшиынэу уфаэмэ, мэзым пхъэ гъугъэ хэбгъотэшт.
2. МашIо пшигъэмэ мэзым укъыхэмыхIжьээ гъекIосэжь.
3. Пхъэшъхэ-мышъхэхэр къэуугъои хъумэ, чыг къутамэхэр къемыупкIэх, къыпымыкIыкI.
4. УимыщиkIагъэу къэгъагъэхэр къипчэу чIэмыдзыжь.
5. Бзыу набгъохэр умыкъутэх, кIэнкIэмэ уямыI.
6. ХэекIэ-къуакIэмэ уиягъэ ямыгъекI.
7. ХэкIыр, шIоихэр мэзым щимытэкъухъэх, къыхэмыхIнэх.

- УпчIэхэр:** – Сид фэдэ глаголха мыш щыдгъэфедагъэхэр? (унэшьо)
– Сыда унэшьо наклонением итхэу зыкIэдгъэфедагъэхэр?

XII. Мэзым, чыгым яхыләгъэ гүшүйэжъхэр щылэх .

1. Чыг закъор мэзы хъурэп.
2. Чыг закъор жым щэцынэ.
3. Чыгышом жьяушхо кьеты.
4. Армэум ыгъэтысрэ чыгыр мэгъу.

Хырыхыхь

Гъатхэм уегъечфы,
Гъэмафэм уегъэучылатэ,
Бжыхъэм уегъашхэ,
Кымафэм уегъэфабэ.

(мэзы)

XIII. Адэ сыд фэда нэшанэхэр, шуухэр, мышшухэр? Ахэри адигэхэм агъенэфыгъехэу щытых.

1. Пцел чыгмэ къапытэкъурэ тхъапэхэр чым къизэретефэрэм лъыпль: тхъапэхэр дэгъэзыягъэмэ, чылэшхо хъущт, егъэзыхыгъэмэ – кымафэр фэбэшт, зэхэпхъагъэу къетэкъохмэ – кымафэр мычылэ-мыфабэ хъущт.

2. Мафэмэ е мыгъомэ чыгхэри уцхэри зэтрафыщтыгъэх.

Мафэхэу алъитэштыгъэх даер, чыгаер, хъамшхунтээр, къужьыр, шхомчыр, нэмыхыбэхэри.

Мыгъохэу зыфаюштыгъэхэр: пхъешъабэр, пцелыр, къумбылыр. Пхъешъабэм бзыуцифэу къыпкылэрэцыфым къеклурэп, егъэсымаджэ. Мыхэр щагум дагъэтысхъэхэрэп. Остыгъаер щагум дэбгъэтысхъаныр, анахъэу унэ гупэм, шоп аюштыгъэ.

XIV. Адыгэмэ шэн-хэбзэ дэгъоу ялагъэмэ ашыщхэр тыгу къэдгъэкы-жыин.

1. Сабый къафэхъумэ чыг агъэтысыщтыгъэ. Аш ехыллагъэу Жэнэ Къырымызэ иусэу «Хэбзэ дахэу тэ тиэр джащ фэд» зыфиорэм щетхы:

Сабый уилэмэ ар боу гухахъу,
Къызыфэхъурэм хъаблэр фэхъохъу,
«Гъэшилэхъэу, насыпышлоу орэхъу»
Сабый цыккими чыг фагъэтыс.

2. Гъатхэм мэзым кирэ хъульфыгъэм гуаклэу чыгым гуигъэклиштыр ылыгъын фэягъэ, чыг 20–30-м гуаклэхэр афэзымышлыгъэм унагъо ышлэнкэ жылоу алъитэштыгъэ.

3. Шэнэгъэлэжъэу Тэу Аслылан зэритхырэмки, егъашэм адигэмэ емыклю зеклокэ-шэн ахэллыгъэп. Лыягъэкли э чыг раупкыщтыгъэп, къэклэрэ гори агъэклиодыщтыгъэп. «Уятэжь ыжаклэ иотхы» алоти уци рачыщтыгъэп. Пхъешхъэ-мышхъэ къызпыклиэрэ чыгыр ным фагъадэштыгъэ. Мэзхэр, чыг мафэхэр тхъэлэлэлюпэ ашыщтыгъэх.

XV. Поэзием такъикъ заулэ фэдгъэхъын. (Кэлэеджакломэ къагъэхъазырыгъэ усэхэм къяджэх).

1. Нэхэе Руслын «Тэтэжъ мэзым сыйдещэ».

2. Іашынэ Хязрэт «Хъэсанэ ичыг».
3. Теуцожь Цыгъу «Стхъумбыл чыг».

– Шъо чыгмэ зяжъугъэпшэнэу, зафэжъугъэдэнэу хъумэ, сыда шъузфэештыр?

- Джэуапхэр:
- 1) чыгым фэдэу ренэу шу спшэнэу сыфай;
 - 2) чыгым фэдэу ренэу цыфхэм сятэнэу;
 - 3) чыгым фэдэу бэгъашшэу сыхъунэу сыфай;
 - 4) чыгым фэдэу ренэу спшхээ Иэтигъэнэу сыфай;
 - 5) чыг лъэпсэ пытэм фэдэу цыфым лъапсэ ишэнэу.

Үсэхэм къахэхыгъэ сатырхэр.

Сибжыхъэ пклашъэ кырельесэхы,
Аш идэхагъэ гур къегъечэф.

Бэрээтэрэ Хъамид «Бжыхъэ шүүлъэгъур».

Уитхъэпэ шхъуантшэмэ жыыбгъэр къарэджэгу,
ИаплI къыуащкызы э уагъэшшашь.

Андырхъое Хъусен «Тичъыгыжъ дэжь».

Чым сыйетыфэ
Къэсхышт сехъуапсэу
Уичъыгы лъапсэ.

Къуекъо Налбый «Сичыгу ичъыгхэр».

XVI. Чыгхэм яхылшэгъэ орэдхэри щышэх.

Ахэмэ ашыц «Пцел» зыфиорэм тедэшүүн. (Гушынэхэр Цуекъо Дж., орэдышшор – Гъонэжыкъо Аскэр).

XVII. Усаклохэм, тхааклохэм чыгхэм къараолагъэхэм тядэшүгъ.

Джы теплъын сурэтышшэхэм мэзыр, чыгыр къызэрагъэльбагъорэм.

XVIII. Зэфэхъысыжыр.

- Сыда непэ урокым щызэдгъэшшагъэр?
- Сыда о мы урокым къыхэпхыгъэр? Урокым щыщэу угу рихыгъэр?

XIX. Оценкэмэ ягъэуцун.

XX. Унэмкіэ гъэцэкіэныр.

Сочинение атхы «Тэтэжь ичыг».

ТЕМЭР:

Пэрэныкъо Мурат. Баснэу «Аслъан пацэмрэ бэджэ хъоршэрымрэ»

- Мурадыр:**
- 1) Пэрэныкъо Мурат ишыІэныгъэ гъогу нэІуасэ фэшЫгъэнхэр.
 - 2) Баснэ зыфайорэр агу къэгъэкЫжыгъэнныр.
 - 3) Баснэм цЫиф шэн дэихэр зэриумысырэр агурыгъэІогъэнныр.
 - 4) Баснэр анализ шЫгъэнныр.

Нэрыльэгъу ІэпыІэгъухэр: 1. Компьютер, проектор, интерактивная доска, презентациер.
2. Урокым игущыІалъ.
3. ГущыІэжъхэр.

Пэшиорыгъэшъ Йофшиэнэу дгъэцэкІагъэхэр:

1. «Сыд фэдэ псэушъхъа аслъаныр?»
2. «Сыд фэдэ псэушъхъа баджэр?»
3. «Баснэми цЫифыр егъасэ».
4. Блиц-интервью: «ПсынкІэ шъуІуа упащэу цЫифмэ Йоф адэшиІэнныр?»

Урокыр зэрэкІоштыр

I . Темэр, мурадыр яІогъэнныр.

II . Пэублэ псэльэ кіакI. Кілэеғъаджэм игущыI.

Уахътэм мафи чэщи зэрэхэтэу, уахътэм тыгъэпси, уай, оси, чьыІи, фаби зэрэхэтэу, ери шИури дунаим зэдьтетых. Цыфми ахэр зэмышІу кIуачІэхэу егъашІэм щызэбэных. Цыфым «утэрэзэп, мыш фэдэ шэн дэихэр пхэлтых» зепІокІэ, ыгу къыпфыхэкЫшт, бгъэгубжышт, сыда пломэ цЫифым лъешэу шъхъэ шІу ельэгъу, нэшІукІэ сидигъокІи зэплъижы. Цыфым ыцІэ нахь шІодахэ мы дунаим зи тетэп. Арышь, тхакІохэм баснэр яІерыфэгъоу сэмэркъеу дахэкІэ шэн дэихэр аумысих. Цыфыр зыхагъэпльэжы, гъундажэм ипльэрэм фэдэу зырагъэлъэгъужы. ЗекІокІэ мыйтэрэзхэр къызыхафэхэрэм гъэсэпэхтыдэ афхъунэу баснэхэр агъэпсих. Пэрэныкъо Мурат нэмикІэу баснэхэр зытхыгъэхэр: Іашынэ Хъазрэт, Пэнэшъу Сэфэр, ХъакІэмиз Биболэт.

Ильэс къэс, программэм къызэритырэм дакІоу, Пэрэныкъо Мурат тыІокІэ, къырыкІуагъэми зыщэтэгъэгъуазэ. Непэ тиурок сэ анахъеу къыхэдгъэшымэ сшІоигъор Пэрэныкъом цЫифыгъэм ишапхъэхэр щыІэныгъэм зэрэшигъэцакІэштигъэхэр ары.

Сыд фэдэ цЫифыгъа, ныбджэгъугъа, тыгъа, шъхъэгъусагъа? Цыфыр пшІэ зыхъукІэ, зытхыгъэри гум нахь нэсышт. Арышь, ац пае тІэкІу къышууфэсІотэшт.

Пэрэныкъо Мурат (1912–1970)

Пэрэныкъо Мурат жъоныгъуакІэм и 5-м 1912-рэ ильэсүм къуаджэу ПчыхъалЫкъуае къыщыхъугъ. Адырэ адыгэ къоджэ пстэухэм а чылэр афэдагъ: унэгъо заулэ дэсигъ мылькум щесэу, адрэхэм щымыІэм ибжь ательэу ядуний къахъыштыгъ.

Кызызэрыхъухъагъэ лэжьэкІо унагъом ишыІэнэгъэ гьогу ежь Пэрэнкъори теуцуагъ: щымыІэр, нэтІупцІэнныр иныдэльф джанэ хъугъэх.

«ТхъамыІагъор гъунэнч» цыфхэм зэраю, ятэ зыщымыІэжым бэ темышІагъэу, яни ли сабый быныр ибэу къэнагъ. ШкІахъоу, шахъоу сабый дэдээзэ Пэрэнкъом Іоф ышІэнэу регъажъэ.

Я 20-рэ ильэсүм адигэ къоджэ пстэуми еджапІэхэр къащизэІуахэу рагъажъэ, Пэрэнкъом инасып къехы, еджэн елъекы. Нэужым кІэлэ ибэхэр щеджэнхэу Краснодар еджэпІэ-интернатэу кызызэІуахыгъэм апэу агъекІуагъэмэ ахэфагъ. Аш щеджээ усэхэр ытхынэу регъажъэ, кызиухыкІэ кІэлэеѓъэджэ институтын чІэхъэ.

Я 3-рэ курсым исэу еджэныр ыгъетІылын фаеу хъугъэ, сымэджэ хылын мэхъу. Ипсауныгъэ зызетеуцожым, типографиим щэлажъэ, матхэ, хеуты иусэхэр.

Хэгъэгу зэошхом хэлэжъагъ. Зэо ужым Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын, Адыгэ тхыль тедзапІэм, хэку гъэзетэу «Социалистическэ Адыгейм» иредакции, Адыгэ хэку радиокомитетын Пэрэнкъом Іоф ашишІагъ.

Пэрэнкъом усабэ ытхыгъ, тхыль пчъагъэ кыыдигъэкІыгъ. ЗэдзэкІын ІофшІэнхэри ышІагъэх: Некрасовым ипоэмэу «Хэта Русым зишІугоу щыщыІэр?», К. Чуковскэм и «Доктор Айболит», Б. Полевоим итхыльэу «Цыф шыыпкъэм итхыд» ахэм анэмикІхэри.

Ильэс 44-рэ ыныбжъэу Аппшъэрэ литературнэ институтэу Москва дэтын чІахы кызызэриухыгъэм ишыхъат ар ренэу шІэнэгъэм зэрэфэбанэштэгъэр.

1. Тхыльэу кыыдигъэкІыгъэхэм ащищхэр къясэгъэльэгъу.
2. Пэрэнкъо Мурат ытхыгъэмэ атэхыгъэ сурэтхэр.

III. Литературэм итеорие икіэджыкІыжын.

Непэ Пэрэнкъо Мурат ытхыгъэмэ ащищэу тызтегушыІэштыр баснэу «Аслын пацэмэр бэджэ хьоршэрымрэ» зыфиІорэр ары. Тыгу къэтэжъугъэжыж: «Сыда басн зыфаІорэр? Сыдэуштэу баснэр усэм текІыра?»

Баснэр – рассказ кІэкІэу, нахыбэмкІэ усэкІэ тхыгъэу, чІэгъчІэль гушыІэхэмкІэ шэн Іаехэр, дэихэр щызгъэзынхэрэр ары. Баснэхэр нахыбэмкІэ къызытегушыІэхэрэр хъэкІэ-къуакІэхэр арых. Ритмэрэ рифмэрэ я, ау усэм зэрэтекІырэр икъегъэжъапІэ е иухыжышІэ къызытегушыІагъэм игъесэпэхыдэ къетыжы.

IV. Текстын Іоф зэрэдатшІэрэр.

1. Сэ баснэм сакыфеджэ.
2. Ежхэр къесэгъаджэх.
3. КъагурымыІогъэ гушыІэхэр зэхэтэфых.

Урокым игуущыІалъ

Шыихъ – ыгу къабзэ, Іушъаб.

Мысэ – лажъэ зиІэр ары.

Дысы – пхъашэ, шхъасынчъ.

Зиусхъан – пщым араІорэ гъэшІуабз (зиуз схын).

Тласхъ – легко взять, чыпІэ тласхъ.

Хьоршэр – тхъагъэпцI.

Іумэт – сизиІэшхъэтетымэ зыфиІу.

ЛэучэцI – дичь. Шыыхъэ, бланэ, мэзпчэн зыфэпІоштхэр ары.

Къабыл – шошхъуныгъ.

Ушыр – нахыпэм динир зышлошъ хъурэмэ лэжыгъэу къахыжырэм щыштэу ефэндхэмэр тхъамыкІэхэмэр аратыштыгъэр ары.

V. Исследовательскэ йофшіэн цыкlu.

«ЛэучцI» зыфаIорэ гушыIэм икъэхъукІэ гъэшІэгъон дэд. Лэу+чцI (къо+щыр).

Быслымэн диним ыпекІэ адигэмэ христиан динир айгъыгъ. А лъехъаным адигэмэ къол ашхыштыгъэ. Къор – кIуачІэмэр гъеретымрэ ятамыгъагъ. ЗэралтытэрэмкІэ, унэгъо лъэкъуацІэу Лэухэр къызытекІыгъэхэр а гушыIэр ары. Ахэр абазин лъэпкъых. Лэоу тиеспубликэ исыр мэкІэ дэд. Хъакурынэхъаблэ унэгъо заулэ дэс. Ахэр адигэмэ къахэфэнэу зэрхъугъэр гъэшІэгъоны.

КъызэралотэжырэмкІэ, зэгорэм Лэумэ ащыц горэм абазинипцим ишхъагъырыт (телохранитель) къызесэмэркъеум ыкуIыгъагъ. Ар пцим ыдагъэп, унашьо ешЫы Лэуэу щыIэр лъэпсэ кIодэу агъекІодынэу. Бэ аукIыгъэр. Къэнэгъэ тIэкIури шымэ яшэси хэгъэгүхэм арыхъагъэх. Непэрэ Лэухэр зытекІыгъэхэр джар якъэнакІэу къэнагъэх. Хъакурынэхъаблэ шым тесэу Лэур, ыджыбэ иль мылькум нахь ымыIыгъэу чылэм къидэхъэгъагъэмэ къытекІыгъэу къалотэжы.

VI. УпчъэхэмкІэ зэдэгущыIэгъу.

1. Баснэу тызэджагъэм мэхъэнэ шъхьаIэу иIэр сид фэда?
2. Ем изехъакIохэу авторым къыгъэльягъохэрэр сид фэдэха?
3. Сид фэдэ цыф шэнха мы баснэм ыумысхэрэр?
4. Сид шъуIуа асльанымрэ баджэмэр баснэмэ зыкIахэт зэпытыр? Сид фэдэ шэнха мы псэушхъэхэр щыIэнэгъэм къызэрэхэшхэрэр?

VII. Сид фэдэ псэушхъяа баджэр?

Баджэр тицIыкIугъом щегъэжьагъэу тинэIуас. Ар пшигэмэ бэрэ къахэфэ: тхъагъэпцIэу, сакъэу, хъилэу. Баджэр псэушхъэ дах. Шьо гъожыши тель; ыкIэ пырац, кIыхъэ; ытхьакIумэхэр папцIэх. Килограмми 4–5 къещэчы. Гъатхэм бэджэ щыри 4–8 къыкІэхъухъэ. Тхъэмэфэ заулкІэ бэджэ щырхэр ежь-ежырэу бым къекIых.

Баджэр зыгъэбылъыным фэIаз, ытхъакIумэхэр чан дэдэх. МэкІэ пэчыжъэ пыир къешIэ ыкIи игъом зегъэбылъыжы. Гъоу ышIырэм ихьапIэ ыкIи икIыжыпIэ пчагъэхэр фешIых.

Цыгъохэр, мыIэрысэ, чэрэз ешхы. Чэтыр икIэсэ дэд. Баджэм къялышырэр чIатIэ. Ахэр псынкIэу мачьэх, чыгымэ адекIоштхэри ахэтих. Баджэмэ анахь лъэпкъ цыкIум ыцIэр – фенек. Килограммрэ нык'юрэ къещэчы. Шьо шъэбэ дахэ тель, нэшхо шIуцIэх. НахыбэмкІэ ахэр чэшырэ мэшакIох, хъацIэ-плацIэхэр, хъампльыжхэр, цыгъохэр ашхых.

Кымафэм баджэр бым игъуалхъэрэп. Ыпэ цыкIу цы зытемытыр, ащ ыкIэ тыреубгъо, ос кIыкIум щечьиежы. Американска доктэрэу Джарвис зэрилтытэрэмкІэ, ауштэу баджэм зыкIишIырэр ыпэ ыщэрэ жыым ыкIэ регъэфабэшь ары.

Джащ фэд чэтри. Ытэмэ чIэгэг ышхъэ шIельхъэшь мэчьеjжы.

Доктор Джарвис зэрилтытэрэмкІэ, мы псэушхъэ цыкIум э щысэ атепхэу, кымафэрэ шхъянгъупчъэр зэпагъо пшIэу умычыыемэ нахышиIу, фэшIыгъэу учьыемэ псэуныгъэмкІэ нахь дэгъу. Сыда Помэ, цыфэу чыверэм итемпературэ къеIыхы, гум нахь жъажъэу Йоф ешIэ, арышь, жыы фабэр къапщэмэ псауныгъэмкІэ нахышиIоу ельытэ ащ.

Сыд фэдэ псэушъхъа аслъаныр?

Аслъаныр – псэушъхъэ гъэшIэгъон. Ар сидигъокIи кIуачIэмрэ гъэретымрэ янэпэепль. Цыфхэм «асльаным фэдэу кочIэшхү», «асльаныгу клоцлы» зыфиIорэ егъэшэн гущыIэхэр бэрэ агъэфедэх. Ар ауштэу зыкIаIорэр цыфхэри псэушъхъэхэри мыш зэрэщицынэхэрээр арын фае.

Аслъаныр – чэтыу лъэпкыымэ аахьэ. ИкIыхъагъекIэ метрищым нэсы, ионтэгъуагъекIэ килограмми 180–230-рэ ыщечын ылъэкIыщт. ЙкIуачIэкIи, ильэшыгъекIи, ипсынкIагъекIи макIэ аслъаным енэкъокъущтыр. Аш зигъэбылъэу, ыкIыбыкIэ екIуашьэу ипий тебанэрэп. ШэкIонэу ежъэн зыхъукIэ инэу мэгъогы, макъэ аргъэшьы, «зыжъугъэхъазыр, сыкъежъагь» елошь, етIанэ ыгъотырэм тебанэ. Зыгорэм зылъежъекIэ зы сыхъатым километрэ 64-рэ ыныгъэу чъэн ельэкIы.

МэлакIэ мылIэу зыми щыхъэрэп. Ары аслъаным зигъэшхэкIымэ къелыжьырэм ежэхэу мэзыхъэхэр, бзыу лъэпкэ зэфэшъхъафхэр мычыжьэу зыкIыщысхэр. Бэу къызэрищэчырэм емылтытыгъэу аслъаныр дэгъо малъэ. Метрэ 11 икIыхъагъэу лъэн ельэкIы. КъыкIэхъухъэрээр аслъанщырэу 2–3. Ахэр къызыхъухъекIэ сантиметрэ 30-м нахыбэп. ЯтепльэкIэ даххэ. Ашъхъэ ЙыгъыкIэкIэ пишы кIалэм фэдэх. Пагэх.

Арын фае псэушъхъэмэ япщэу тхыгъэмэ зыкIахэтэйр.

VIII. Непэ тызтегущыIэрэ баснэм анахъэу къыхэшьырэр гуадзэмрэ пащэмрэ апэкIэкIырэ цыфыгъэ шапхъэхэр арых.

- О упэцагъэмэ сид фэдэ шэнха узыфэбанэштыгъэр?
- Упрезидентыгъэмэ сида непэ уильэпкэ фапшIэштыгъэр?

IX. Блиц-интервью. «ПсынкIа пащэу цыфыбэм уряIэнныр?»

Іашъхъететэу урокым чIэсым фэгъэзэгъэ упчIэхэр.

Тинепэрэ урок темэ шъхьаIэу иIэр цыфыгъэ шапхъэхэр ары. Пащэмрэ гуадзэмрэ зэзыутэкIырэ шэнхэр. Ори упащ, арышь, емыкIу умышIыщтымэ, упчIэ заулэ къыосты сшIоитъу:

- Сид фэдэ шэнха нахь уасэ зыфэпшIыхэрэр?
 - Сид фэдэ зекIуакIа, шыкIа уиIoфшIэгъу анахь фэмыгъэгъущтыр?
 - Цыфым узэрэфыщтыр сида зэлтытыгъэр?
- Тхъаугъэпсэу, лъэшэу сигуапэ гущыIэгъу укъызэрэсфэхъугъэмкIэ.

X. ГущыIэ щэрьохэу цыфыгъэм ишапхъэхэм япхыилIэн плъэкIыщтхэр.

- Делэм Ыло шIоигъор егъяIу, Йушым ЫIогъэ закъом фэсакъ.
- Щыдым утесэу тхъакIумкIыхъэр емыфыжь.
- ПшIэ мыхъущтыр угу къимыгъахь.
- Пштэнным уфэмыIазэмэ, яптышьоу зыгъас.
- КъыомыдэIухэмэ зи умыIo.
- Изакъоу тIысэу шхэрэм, изакъоу унэ ешIы.
- Зы нахь делагъэ щымыIэр – зэкIэми уанахь Йушыныр ары.

XI. Зэфэхъысыжъыр.

XII. Оценкэхэм ягъэуцун.

XIII. УнэмкIэ гъэцэкIэнныр.

Баснэм ЙупкIэу къеджэнхэр. Баснэм ехылIагъэу сурэт къашIыныр.

Адыгэ ЙорІуатэмкІэ тестхэр.

Я 5-рэ класс

I. Пшысэу «Мышъэм ыкъо Шъау»

1. Сыдэущтэу ныомрэ лыжьымрэ псэущтыгъэх?

- а) тхамыкІэу;
- б) бау.

2. Ахэмэ якалэ зытыгъугъэр?

- а) тыгъужь;
- б) мышъэ.

3. Ымыльэгъоу илъесыбэ тешлагъэми кіалэм янэ сыда кызэришІэжыгъэр?

- а) күшъэпсхэмкІэ;
- б) ищыгъынхэмкІэ.

4. Баим кіалэр тыдэ ыгъакIора?

- а) мэзым пхъашэ, етІанэ жъонакІо егъакІо;
- б) пцэжъяишэ егъакІо.

5. Мышъэм ыкъо Шъао хэта гъогум зыщыIукIэрэр?

- а) удым щыIагъ;
- б) Чыгышхъэзэрыблрэ Іошхъэгъэуджрэ .

6. Хэта атакъэм тесэу, блэр икъамыщэу пшысэм хэтыр?

- а) Лымэфэжъыр;
- б) нэгъучыц.

7. Мышъэм ыкъо Шъао зишIаагъэ зэригъэкIыгъэу пшъэшъэ тхъапша чыунэм чIэсигъэр?

- а) пшъэшъитIу;
- б) пшъэшъипI.

8. Хэта Мышъэм ыкъо Шъао машэм изгъэфэжыгъэр?

- а) Лымэфэжъыр;
- б) Чыгышхъэзэрыблрэ Іошхъэгъэуджрэ.

9. Пшы жъалымым имыльку сыда ришиагъэр Мышъэм ыкъо Шъао?

- а) тхамыкІэмэ афигошыгъ;
- б) ежъ ядэжь ыхыыгъ.

II. Пшысэу «Къуйжъыеерэ иныжъхэмрэ»

1. Къуйжъые чыпіе горэм клонэу зырехъухъэм сыда зыдиштэнэу янэ къыфигъэхъазырыгъэхэр?

- а) къое гъугъэрэ лырэ;
- б) хаджыгъэ нэт цыкIурэ къое цынэрэ.

2. Сыдэуштэу Къуйжъые псым зэпырыкыра?

- а) иныжъым зэпырехы;
- б) ежъ-ежырэу зэпырэкы.

3. Сыда Къуйжъые иныжъым ыпшъэ хиIущтыгъэр?

- а) масти;
- б) дыды.

4. Иныжъым тыдэ ыхьыра Къуйжъые?

- а) мэзым ехы;
- б) иныжъым э адэжъ ехы.

5. Къуйжъые аукынэу сыда онджэкъым иныжъымэ ратакъорэр?

- а) мыжъохэр ратакъох;
- б) ятIэ ратакъо.

6. Иныжъым Къуйжъые ышнахъыкIэу къыдэчъагъэр?

- а) пыжъыр;
- б) тхъакIумкIыхъэр.

7. Къуйжъые ышнахъыжъэу иныжъхэм аригъэбэнүгъэр?

- а) мышъэр;
- б) аслъаныр.

8. Къуйжъые унэм рагъэстыхъанэу иныжъымэ сыда ашIагъэр?

- а) онджэкъымкIэ псыжъо ракIагъ;
- б) онджэкъымкIэ машIо радзагъ.

9. Къуйжъые иныжъымэ зэратекIуагъэр?

- а) тхъагъепцIыгъекIэ атекIуагъ;
- б) кIуачIэкIэ атекIуагъ.

III. Пшысэу «Акъылыр зыщэфыгъэ лIыр»

1. Быныр гъаблэм римгъэгъэлIэн амалэу сыда лэжъакIом къыхихыгъэр?

- а) зыгорэм фэлажъэмэ шIоигъоу гъогу техъагъ;
- б) ахъщэ чыфэ игъунэгъум къыIихыгъ.

2. Ильэс тхъапшрэ лэжъакIор къэтыгъа?

- а) ильэсипшI;
- б) ильэсищ.

3. Сыд фэдиза аш къыучырыгъэр?

- а) зы дышъэ сом;
- б) дышъэ сомиш.

4. Сыда лэжъаком бэдзэрым къышищэфыгъэр?

- а) акъыл;
- б) хэтэрыкIхэр.

5. Сыда апэрэ дышъэ сомэм ащ къырищэфыгъэр?

- а) гъогу утетэу укIозэ, псы уукIэмэ, умышынэу зэпырыкI;
- б) гъогу утетэу укIозэ, псы уукIэмэ, ихэхьапIэрэ иикIыпIэрэ умышIэу ухэмыхь.

6. Сыда ятIонэрэ дышъэ сомэм къырищэфыгъэр?

- а) сыдрэ Ioф цыфым ышIэу уукIагъами ухэмигуышыI ежь къыомыупчIэу;
- б) сыдрэ Ioф цыфым ышIэу уукIагъами тэрэзэу зэрэзекIон фыер eIу.

7. Сыда ящэнэрэ дышъэ сомэм лэжъаком къырищэфыгъэр?

- а) угубжыгъэу цыфым уеонэу узыхъурэм, зым къыщегъажы шъэм нэс льытэ, етIанэ угу Iэсэжыгъэу пишIапхъэр шIэ;
- б) угубжыгъэу цыфым уеонэу узыхъурэм, бэрэ уемыгупшысэу еу.

8. Лэжъаком бэдзэрым къышищэфыгъэм ишIуагъэ къекIыпъа?

- а) хъау;
- б) ары.

9. Сыд фэдэ гушыIэжъа мы пшысэм епхылIэн плъэкIыштыр?

- а) «Акъыл зиIэм имыIэ щыIэп»;
- б) «Зику исым иорэд къеIо».

IV. Пшысэу «Щэрэч»

1. Лэжъако зэшищыр сыдэущтэу псэущтыгъэха?

- а) баев псэущтыгъэх;
- б) тхъамыкIэ дэдэу псэущтыгъэх.

2. Хэт дэжъа чырако зэшхэр зыдэкIуагъэхэр?

- а) иныжъым дэжь;
- б) пицы бай горэм дэжь.

3. Сыд фэдэ Iуагъа ащ зэшмэ адишIыгъэр?

- а) дэгъоу Ioф ашIэмэ, дышъэ дзюо аритынэу ариIуагъ;
- б) кукуур къэджэфэ къызыгубжхэкIэ, атх шъольырищ хиупкIынэу ариIуагъ.

4. Сыдэущтэу ар зэшмэ адэзекIуагъа?

- а) зэшищми атхыцIэ шъольырищ хиупкIыгъ;
- б) анахыжъымрэ гурытымрэ атхыцIэ шъольырищ хиупкIыгъ.

5. Тыда иныжъым Щэрэч зыдигъакIорэр?

- а) гъэжъо дзыуитIу ыпхынэу шъофым егъакIо;
- б) шыхэр ыгъэхъунэу егъакIо.

6. Иныжъым ицумэ сыда Щэрэч аришIагъэр?

- а) мэзым къыхинагъэх;
- б) псыIушъом щышIуйбзыхи, ашъохэр тырихи ытхъакIыгъэх.

7. Иныжъым Щэрэч мэлэшым зегъаком сыда ышIагъэр?

- а) Щэрэч мэлэшым зехъэм апэ тIэу къеплъыгъэр шIуйбзыгъ;
- б) Щэрэч мэлэшым тIэу итыр зэкIэ шIуйбзыгъ.

8. Иныжъ зэшхэм сыда Щэрэч рашэнэу агу къэкыгъэр?

- а) Щэрэч зычъиежъкъІэ мыжъошхо тырагъэонэу рахъухъагъ;
- б) псым хадзенышь рагъэтхъалэнэу рахъухъагъ.

9. Иныжъым имыльку Щэрэч сыда ришлагъэр?

- а) иныжъым имыльку Щэрэч ежъ зэкІэ ыштагъ;
- б) дышгъэмрэ тыжъынымрэ Щэрэч щэу ыгощи ышнахъыжъмэ Іахъ аритыгъ.

V. Хырыхыхъехэр – I

1. Сэкло, сэкло, сиуж мэклиоды.

- а) ку;
- б) къуашъо;
- в) лъэрчъ.

2. Къау, къау лъэрчъ, чылэр къэзычъыхъ.

- а) чэмы;
- б) къаз;
- в) тхъачэт.

3. ЗыкІэ зылъешъоу зышъо зипый.

- а) тыгъужъ;
- б) шы;
- в) баджэ.

4. Нэ цыкIу, пэ цыкIу, джэдыгу цыкIу зыщыгъ.

- а) блэ;
- б) цыгъо;
- в) пыжъы.

5. Уеплъимэ къиоплъижъы.

- а) гъунджэ;
- б) ныбжыкъу;
- в) осы.

6. Ынэ курбы, псыбэ решъу.

- а) мышъэ;
- б) шы;
- в) пчэны.

7. Алыжъ цыкIу щигъу бэшх.

- а) нэшэбэгу;
- б) кІэнкІэ;
- в) хъалыгъу.

8. Зэшыпхъиту зэлъипэгъу иль.

- а) Іэ;
- б) лъакъо;
- в) напцэ.

9. Іаеу бзыгъэ, пытэу дыгъэ.

- а) пыжъы;
- б) къо;
- в) пылы.

VI. Хырыхыхъэхэр – II

1. Шъхвантэм тесмэ тхъаркъо, зикъудыймэ къэплъан.

- а) хъэ;
- б) четыу;
- в) блэ.

2. Быныр зыгъашхэу шхыныльэм дэпкіэжь.

- а) джэмышх;
- б) лагъэ;
- в) шуанэ.

3. Дунаир зыгъэнэф, псэр зыгъэфаб.

- а) жъуагъо;
- б) мазэ;
- в) тыгъэ.

4. Цэ уз зымышлэу цабэ зыут.

- а) тыгъужь;
- б) пхъэх;
- в) баджэ.

5. Зыпэ папцэ, зыкэ гъуанэ.

- а) дыды;
- б) пхъэуIу;
- в) масти.

6. Ышъхъэ матэ, ыпчэ дахэ.

- а) аслъан;
- б) шы;
- в) пылы.

7. Ыгу псынкэ, зылукээрэм рефыжъэ.

- а) цыгъо;
- б) тхъакIумкыихь;
- в) мэлы.

8. Мэкю зэпыт, хъальэбэкъу щиз ыкIурэп.

- а) пчъэ;
- б) ку;
- в) уахъто.

9. Ептымэ къыуеты, къыуитырэр бэрэчэт.

- а) щыды;
- б) пчэны;
- в) чэмы.

VII. ГушыIэжъхэр

1. Акъыл зимылэр

- а) бай;
- б) тхъамыкI;
- в) бэгъуагъэ.

2. Шу зышэрэм

- а) шу фышыль;
- б) е фышыль;
- в) кэнакиэх.

3. Напцэ ешы шюшызэ

- а) пэ ышыгъ;
- б) нэр рикыгъ;
- в) нэгу ышыгъ.

4. Үнэ гъаплы

- а) пэ гъялабэ;
- б) гъоль;
- в) пльэ гъэуцу.

5. Гупшиси псальэ,

- а) зыплыхьи тыйс;
- б) зыплыхьи чъэ;
- в) зыплыхьи гъоль.

6. Чэтыум ептырэр

- а) пихырэп;
- б) ынэ ыльэгъурэп;
- в) къуитыжырэп.

7. Машлом упаэмэ,

- а) уистырэп;
- б) уегъэгуиэ;
- в) пэ къесты.

8. Къэмыйгъэ куандэм

- а) тхъакумкыхъэ хэс;
- б) къо хэс;
- в) хъэ хэс.

9. Уижъ ылорэр шэ,

- а) уикэ ышырэм епль;
- б) уикэ ышырэр шхы;
- в) уикэ ышырэр умышхы.

Мэфэзэхахьэу «Шъукъеблагь тихъакIЭш!»

Лыхэсэ Мухьдин иорэдэу «Къеблагь, тихъакIЭ!» зыфиIорэмкIэ мэфэзэхахьэр къызыIотэхы.

Къеблагь, тихъакIЭ!
Адыгэ лъэпкъым хъакIэр икIас,
Адыгэ чыгум хъакIэр икIас!
ХъэкIэ остыгъэр орэмыкIуас,
Тиберчэтыгъэ орэмыкIуас.

Жъыу:

Гъатхэм ымакъэ
Чылъэм тэIукIы бэрэIумафэу.
Сильепкъы дышъэ
Мафэм пэгъокIы сыхъатымафэу.

Къеблагь, тихъакIЭ,
Къеблагь, къеблагь!
УхъэкIэ мафэу ренэу къеблагь.
Къеблагь, тихъакIЭ,
Къеблагь, къеблагь!
УхъэкIэ кIасэу ренэу къеблагь.

Адыгэ хъакIЭшыр

Адыгэмэ ящыIЭкIэ-псэуки э хъакIЭшым мэхъанэншо щыриIагь. Адыгэмэ ящагу унэ цыкIу заулэ дэтыштыгъ. Ахэмэ хъакIЭшри ахэтэгъ. Зыщыпсэухэрэ унэм унэшхокIэ еджэштыгъэх. ХъакIЭшыр унэшхом пэмчыжьэу щытыгъ, щагу дэхъагъум шышIоур щычIатIЭштыгъэ. ХъакIЭш пстэуми ядэпкъыхэм пкъэужьынхэр ахэIугъэштыгъэх, ахэр ныбжыкIЭмэ апэягъ. Пчыхъэ реным хъакIЭхэм яфэIо-фашIЭхэр афагъэцакIЭхэу е пчэIум Iутхэу къяIутэрэм ядэIу зыхъукIэ, ныбжыкIЭхэм а пкъэухэм затырагъаощтыгъэ.

Адыгэмэ яхъакIЭш зыфэгъэхъыгъагъэр хъакIЭмэ апэ зэкъуагъэп. ХъакIЭшыр нэкIЭу зыпарэки къыхэкIыщтыгъэп, IoфиIЭгъу ужым цыфхэр мыш къыщызэрэугъоиштыгъэх, къэбар зэфэшьхъафхэм, тхыдэжъхэм ыкIи орэдхэм ядэIунхэм пае. Ащ къыщекIокIыщтыгъэ Ioфиgъо пстэумэ ащищэу анах агъашIоштыгъэр, уасэ зыфашищтыгъэр псэльэ зэгъэзэфагъэр, гущыIэ гъэкIЭрэкиагъэр ары. Лъэпкъым ихъиншабэ ащ къыщежьэштыгъэ, щыхахъоштыгъэ ыкIи щыпсэуштыгъэ. ШыкIЭпщынэр зыдежжыурэ орэдхэм е пщинальхэм, хъиншэм хэшикI дэгъу фызиIЭхэм, таурыхIуатэхэм, орэдьIохэм, шыкIЭпщынаохэм ядэIухээ, нэф оштыифэ щысынхэ алъэкIыщтыгъэ. Ау хъакIЭшымкIэ анах мэхъанэ зиIагъэр ныбжыкIЭхэм яеджапIэ фэдэу ар зэрэхъууштыгъэр ары. Шэн-зекIокIэ шапхъэхэм, лыблэнагъэм,

Цыфыгъэм мыш зызыфагъасеңтыгъэ, зэрифэшьушаашем тетэу узэрэпсэун фэе шыкІэмкіэ щысэтхыхыпІэхэр ялагъэх.

ХъакІещыр гупшицы куумэ ячЫшлагъ. Къэбар ЙотапІэу, орэд зэхэльхьапІэу, Йоры-Йотэ гъэтЫлтыпІэу хъакІещхэр щытыгъэх. Цыфышухэм, цыф губзыгъэхэм ыкИ Йушхэм ящытхьу мыш къышежъеңтигъэх. Мыш бэрэ щызэнекъокъуущтигъэх, гущыІэ щэрыохэм зэрафэІепэІасэхэр къышагъэлъагъоштигъэх.

Тэри непэ тихъакІещ шъукъетэгъеблагъэ: тызэнекъокъуущт, тыкъэшьошт, тычэфышт.

I. Шъукъеблагъ тихъакІещ, пшиысэйуатэхэр.

Анэрэ зэнекъокъур зыфэгъехыгъеңтигъэр пшиысэхэр ары.

Пшиысэхэр – зыфэдэ мыхьурэ къэугупшисыгъэ хуугъэ-Шагъэхэр къизэбэкІхэрэ къэбар гъэшІэгъоных. Йоруатэм хэт пшиысэхэр ильэс пчагъэхэм цыфхэм къизэфа Йотэжъэ къырыкІуагъэх. Ахэр псынкІэу гум къэкыжъхэу, шуу пльэгъухэу, къэヨтэжыгъошухэу гъэпсыгъэх. Шур ем зэрэтекІоштим тицыхээ зэрэтельыр, зэкъошныгъэр зэрэкІочІэшхор пшиысэхэм къагъэлъагъо.

Джы, пшиысэヨтэ цыкІухэр, тизэнекъокъухэр етэжъугъэгъажъэх.

Пычыгъоу сыйкъызаджэрэр къызхэхыгъэ пшиысэр къашъушІэ.

1. ТхъамыкІэ дэдэу зы лыжърэ зы ныорэ щылагъэх. Ахэмэ зы кіэлэцыкІу ялагъ. Зы мафэ горэм ямэш тІэкІу къахыжын яхыисапэу якІали зыдахи губгъом кІуагъэх.

(Пшиысэр «Мышъэм ыкъо Шъау»).

2. Аш пІэр къифахы агъэгъольжыгъ, ежъхэри къикІыжыгъэх. «Мыжъохэр онджеекъым итыдзэхээз ар итыукІыхыащт нычэпэ», – зэупчыжъхи зэхалхъагъэх.

(Пшиысэр «Къуйжъыверэ иныжъхэмрэ»).

3. Еомэ-еомэ зэраломэ зэралотэжъэу зэшиц щылагъ. АльэкІ къэмынэу лажъеңтигъэх нахь мышІэми, ашхи шхальи ямыІэу, тхъамыкІэ дэдэу псэущтигъэх. Ачъэжъиц нэмымкІзи ялагъэп.

(Пшиысэр «Щэрэч»).

4. Игъусэ зэрэчъягъэр зельэгъум, ар къызыщыкІошьи, мэл кІэпцыр ышхи гъольжыгъэх. Гъольжыгъэу игъусэ къеплъакІошь щыль.

(Пшиысэр «Бэджэжъыемрэ Къоныжъымрэ»).

5. «Гупшиысэр къистеуагъ, – ыуагъ лым. – СыкъыздэкІыгъэр ильэсиц хуугъэ. Сэ сшхын сэгъоты. Ары шхъяае, сшхырэри сцагэ дахьэрэп. Сиунагъо рыхорэр сшІэрэп. Аш игупшиысэ сыйкъигъэчэфынчъагъ».

(Пшиысэр «Акъылыр зыщэфыгъэ лыр»).

6. ОшІэ-дэмышІэу гъог мэкъэшхо къэуагъ. Зыгорэм ыгъэгумэкІэу аслъаныр гъогыщтигъэх. ХъэкІэ-къуакІэхэрщтагъэу къызылъэтэгъэх, хъэцІэ-ПацІэхэри къэлъэтагъэх.

(Пшиысэр «Аргъой шхъаащтхъуэс»).

7. Нэгъучыцэ ныом кіэлэцыкІухэр рищагъэх, дахэу къапэгъокІыгъ. Чэтцыгс афиши ыгъэшхагъэх. Пчыхъэ зэхъум, пІэхэр афишижъхи ыгъэгъольжыгъэх.

(Пшиысэр «Гъулацыу»).

Джы шысэIуатэхэм гущыIэр ятты. Куп пэпчъ шысэу къыгъэхъазырыгъэр къеIуатэ, къегъэльягъо.

Хэт къыIon, хэт къышIэн?

Хэт къыIon,
Хэт къышIэн?
О къэпIon,
Сэ къэсшIэн!
КъэзыIорэм
ТешIушIэн,
Къэзышиэрэм
Шу фэтIon!
Тыгъэхъажъур ыгузэгоу
Зэпэшиэтэу къышэджэгу,
УзеплькIэ – къыоплыжыы,
УгушIомэ – къэгушIожыы.
Сыда мыр?

(Гъунджэ)

IорIуатэм ижанрэмэ ашыщэу сыда мыр зыхахъэрэр? (Хырыхыхъ)

Сыда хырыхыхъ зыфаIорэр?

Хырыхыхъэхэм адыгэ лъэпкым гупшысэ чан зэриIэр, игущыIэ зэрэбаир, зэрэдахэр, щыIенныгъэрэ чыюпсымрэ ахэхъухъэрэ хъугъэ-шIэгъэ зэфэшъхъафхэм ар зэралтыпльэрэ шыкIэр къытагъашIэ. Хырыхыхъэ пэпчъ шыкIэ гъэнэфагъи, гъэпсыкIэ шъхъафи иI. Пкыгъом е нэмыкIырэ хъугъэ-шIагъэ горэм ыцIэ занкIэу къыримыIоу, гущыIэ чIэгъчIэльхэмкIэ къыIоу къыххэкIы. Къэшиэн фэе пкыгъом урагъэгупшысэу гущыIэ зэгъэкIугъэхэкIэ ахэр къеIуагъэх.

II. ТиятIonэрэ зэнэкъокъу зыфэгъэхъыгъэр хырыхыхъэхэр ары.

1. Гъогунапцэм чэтэ ихыгъэ тель. (*Блэ*).
2. Зыл IашIоу зишIу Ѣыпсыр. (*Чэты*).
3. Нью цыкIу хэтэджы. (*Шланэ*).
4. Шы кIэмитэу, цу кIэмитэу мачьэ. (*МэшIоку*).
5. КIэпсэшхокIэ къыращи, ошышхокIэ акъутэ. (*Къэбы*).
6. Тичэу хъэцэкъалэ кIэрыль. (*Пиэсэн*).
7. Апсыжъ ныкъо тиунашхъэ тель. (*Мазэ*).
8. МашIом ыстырэп, псыми чIэбырэп. (*Мылы*).
9. Нахыбэ къипх къэси нахь ин мэхъу. (*Машэ*).
10. Зибын пстэури цыгъуашэ. (*Чэтыу*).
11. Иушъашъэ, Иушъабэ. (*Шынэ*).
12. Зышхъэ матэ, зыкIэ Iэгуау. (*Аслъан*).
13. Йаев бзыгъэ, пытэу дыгъэ. (*Пыжъы*).
14. Тикон цыкIу лы из. (*Хъакустэл*).
15. Дунаим тет пстэуми анахь чъэр. (*Гу*).

16. Мафэрэ лы из, чэшырэ нэкЫ. (*Цуакъэ*).
17. ЫкЫПукIэ хыирахьишь, ычIэгъыкIэ дышьэ псын. (*Лэпсы*).

Жэнэ Къырымызэ иусэу «ГущыIэжь»

ГущыIэжьыбэ цыфмэ ахэль,
Налмэс-налкъутэу ахэр зэхэль,
ГущыIэжь пэпчыы тхылтым ычIапI,
Мыгъэм, цыфыгъэм дэгъоу тыфапIу,
ЗэкIоу, зэдигтэу ахэр псахыгъ,
КупкIи акъыли ащ зыдаIыгъ.

ГущыIэжьхэм чэзыур анэсыгъ. Сыда гущыIэжь зыфаIорэр?

ГущыIэжьхэр – кIэкIэу, IупкIэу къэIогъэ гущыIэ щэрыохэу лъэпкъым щыIэнныгъэм къыритыгъэ зэхэшикIхэр зэфэхьысыжыгъэу къызышыIуагъэхэр ары. Ащ имэхьано шъуамбгъо, гупшиысабэ клоцЫль.

Адыгэ гущыIэжьхэм лъэпкъым иакъыл зыфэдер, шъыпкъэнныгъэу иIэр, щыIэнныгъэм, къэзыуцухъэрэ дунаим, цыф зэхэтыкIэ-псэукIэм еплъыкIэу афыриIэр къагъэлъагъо. ГущыIэжьхэр сидигъу цыфхэм агъэлъапIэх, къаугъоих, хахъо фашЫы.

III. Хэта анахь гущыIэжьыбэ зышIэрэр? (ГущыIэжьхэмкIэ зэнэкъокъух).

IV. Тизэнэкъокъухэр лъэтэгъэкIуатэх. Джы тызэрэзэнэкъокъуущтхэр IурыIупчъэхэр ары.

Сыда IурыIупчъ зыфаIорэр?

IурыIупчъэкIэ заджэхэрэр къэIогъое гущыIэ купхэу псынкIэу, IупкIэу, хэмүукъохэу, джэгу-зэнэкъокъум хэтхээ къаIохэрэр ары.

IурыIупчъэхэм зэхэугуфыкIыгъэу угущыIенным урагъасэ, гу лъыуагъатэ. КъэIуакIэр хыыльэ къэзышIырэр гущыIэ ыкIи мэкъэ зэгъусэхэу IурыIупчъэхэр зэхэтих. ПсынкIэу, мэкъэ Iэтыгъэу, тIо, щэ горэм зэпымыгъэоу, зэкIэлъыкIоу IурыIупчъэхэр къызыпIохэкIэ, гущыIэхэм къэIуакIэу яIэр зэшыкъоу, ежь гущыIэхэри зэхэкIуакIэхэу бэрэ къыхэкЫы. Ары IурыIупчъэ пэпчь сэмэркъеур къебэкIэу зышIырэр.

1. Пэнэ мыгъо, пэнэ папцIэ, пэнэ цынэ слъакъо хауи, пэнэ мыгъо, пэнэ папцIэ, пэнэ цынэ хэсхыхыгъ.

2. Мы тIы къэрэ тIы цышIор, сэ зэрэсшIотIы къэрэ тIы цышIом фэдэу о пшIотIы къэрэ тIы цышIуа?

3. Бзыужые кIэгъешкуашко, кIэгъешкуалъэ, кIэпэлъатэ, кIэпэтIыер сэ зэрэсшIобзыужые кIэгъешкуашко, кIэгъешкуалъэ, кIэпэлъатэ, кIэпэтIыем фэдэу, о пшIобзыужые кIэгъешкуашко, кIэгъешкуалъэ, кIэпэлъатэ, кIэпэтIыя?

V. Орэдхэр шIу зылъэгъухэрэм язэнэкъокъу. (Орэдыхъэр къаIох).

VI. Зэнэкъокъу-къашъор тимэфээзэхахъэ кIэух фэтшIышт.

Бэгъ Нурбый. Усэу «Тикъашъо ыцIэр насып»

Чэф пшъэшъэжьыер, чэф шъэожьыер,
Къыштэшъох пчэгум зэдьрагъаштэу,
Шъуашэу ашыгъхэр зэпэжьыужых,
Саехэр есых, цыехэр бгъашхьох.

УджыкIэ мэфэзэхахъэр тэухы.

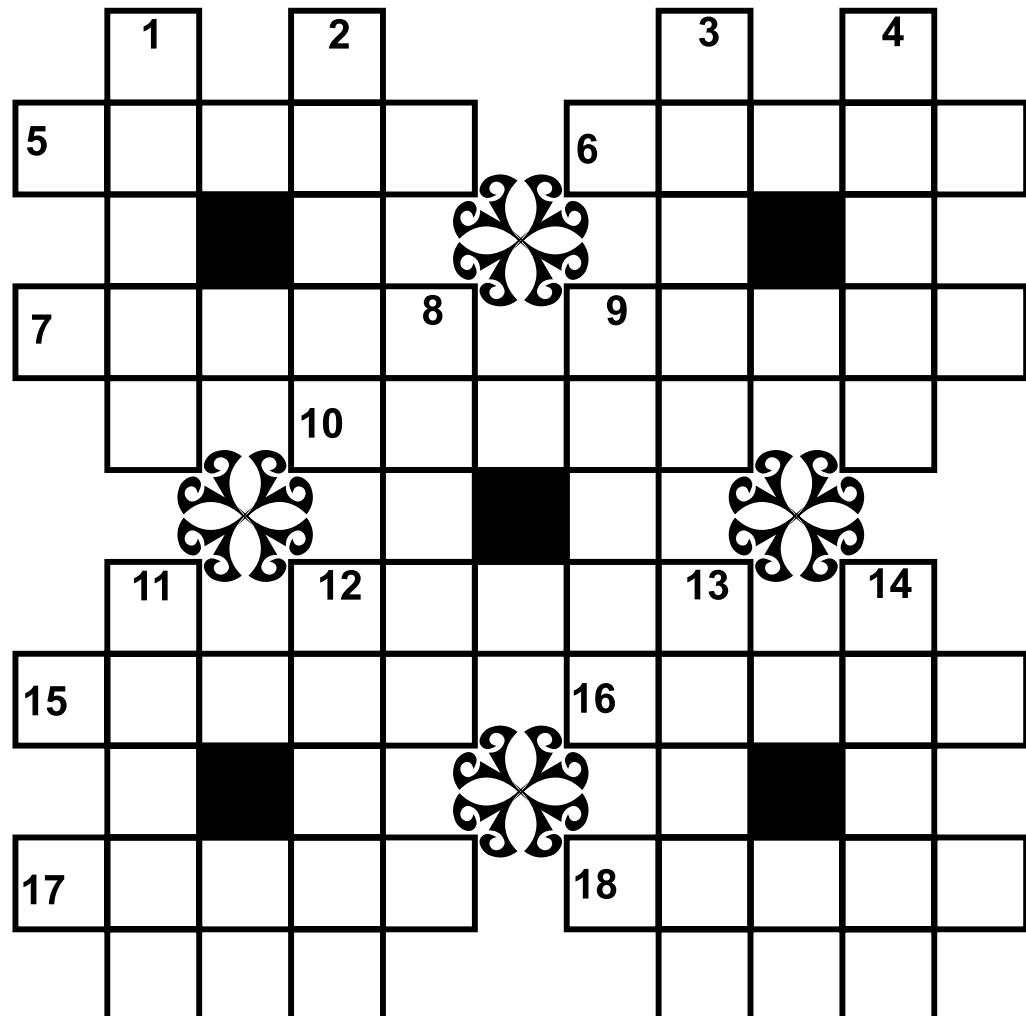
МэщбэшIэ Исхъакъ иусэу «Уджы»

Іэпэзэрыйтэу лъэпэгъэуджыр
Уджыхъураймэ, тхъагъо тиджэгу.
ДжэгуакIом ыIэу, фэчэфэу уджыр
Къытфырещажъэшь, шъукъихь типчэгу.

КРОССВОРДХЭР

№ 1. Кроссворд «ТущыIэжъхэр»

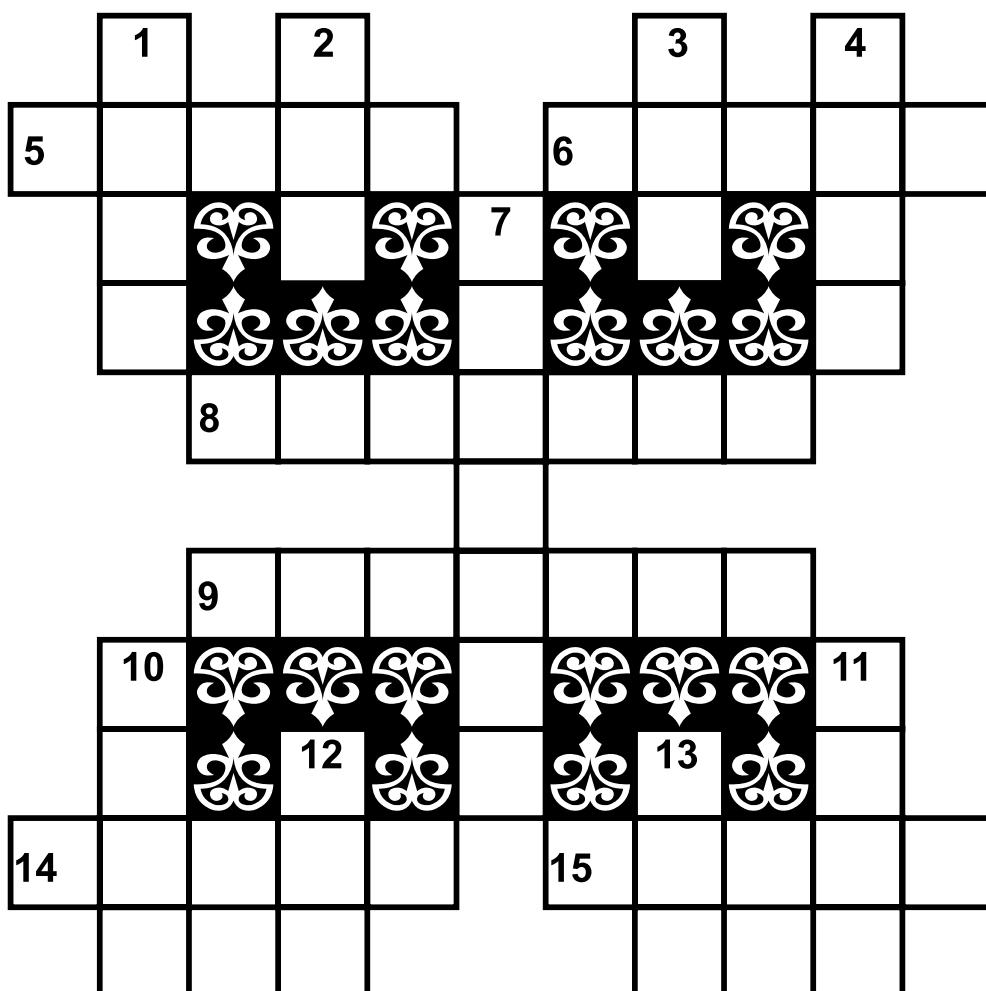
ЫбгъукIэ клоу:

5. ... ыкЫIу корэшьу.
6. Делэм ... кыIоу кыхэкЫ.
7. ГущыIэ ... гур егъэульши.
9. Ерыш щитэу
10. Шъхъэр къизихъэрэм пкъыр
12. ... ихылъэ имыкъоу кЛорэп.
15. Мэш ... хышхом фэд.
16. Зикъош ешэрэр ... ефэ.
17. Е улЫн, е
18. УемылъэIоу ... емыт .

ЫЧIэгъыкIэ клоу:

1. ... ЙупэкIэ езы.
2. ... гъэшIуи, IэшIу уашыхъун.
3. Былымыр
4. ... залэ гу жъалым.
8. Тыгъужъым ... ыхъы зыхъукIэ, тамыгъэм еплъыжъирэп.
9. ... хэс къори мэпсэу.
11. Ощх зыщещхырэм ... щэгъуагъо.
12. Къош лые
13. МашIом игъунэгъулыр
14. Хымэ чыцЫылыр

№ 2. Кросворд «Къоджэхъ-къоджэшихъэр»

ЫЧЛЭГҮҮКІЭ кІоу:

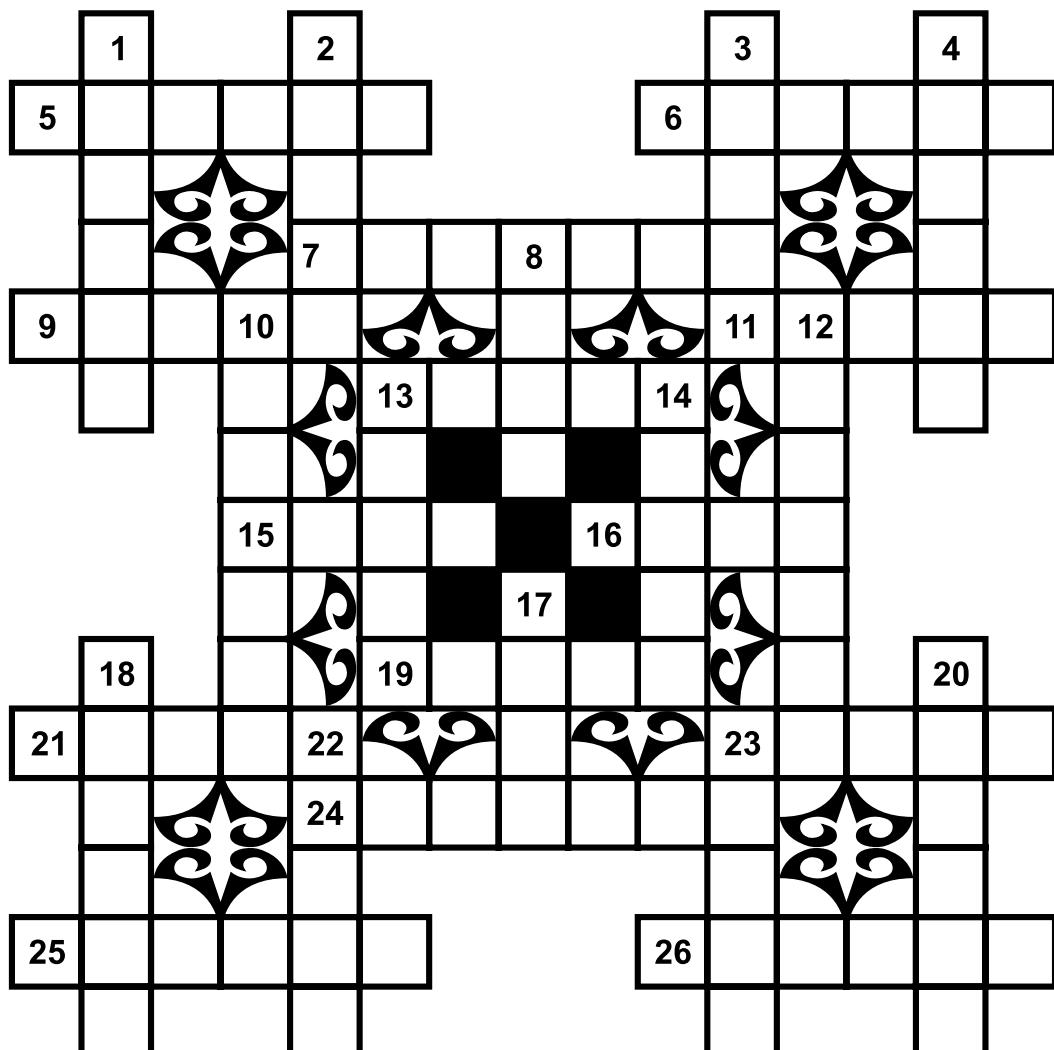
- Псым алырэгъу теубгъуагь.
- Ыльэ кіэкіы, ыкіыб шьюамбгъо, бгъунджеу щыль, лышхо тель.
- Чы шъяхшъор бзыуцыфкіэ фэпагъэ.
- Жэм къидекіы, цыфым ыгу рехы.
- Лышъ щыкіу щыгъу бэшх.
- Мэкіо зэпыт хяльэбэкъу щиз ыкіурэп.
- Атэкъакіу къэгъэцьгъэу пщагъом хэт.
- Нэф ошъыфэ ухьумакіо, ымакъэ укъегъеуущи.

- Ыпэ клыхъэ, ышъхъэ Іае, ыпкъ ины.

ЫБГЬУКІЭ кІоу:

- Машлом ыстырырэп, псым етхъалэ.
- Ышъо шыціэ, ыціэ Іае, ищэ Іашы.
- Емынэ нэшъу, чы гъэушъорэкі.
- Чэцырэ цыфыр егъашло, мафэрэ зигъэшюжъеу щэты.
- Тэкъэжъые гъонибл.
- Хъаджыгъэ нэкіу, дэпкъ екіужь.

№ 3. Кроссворд

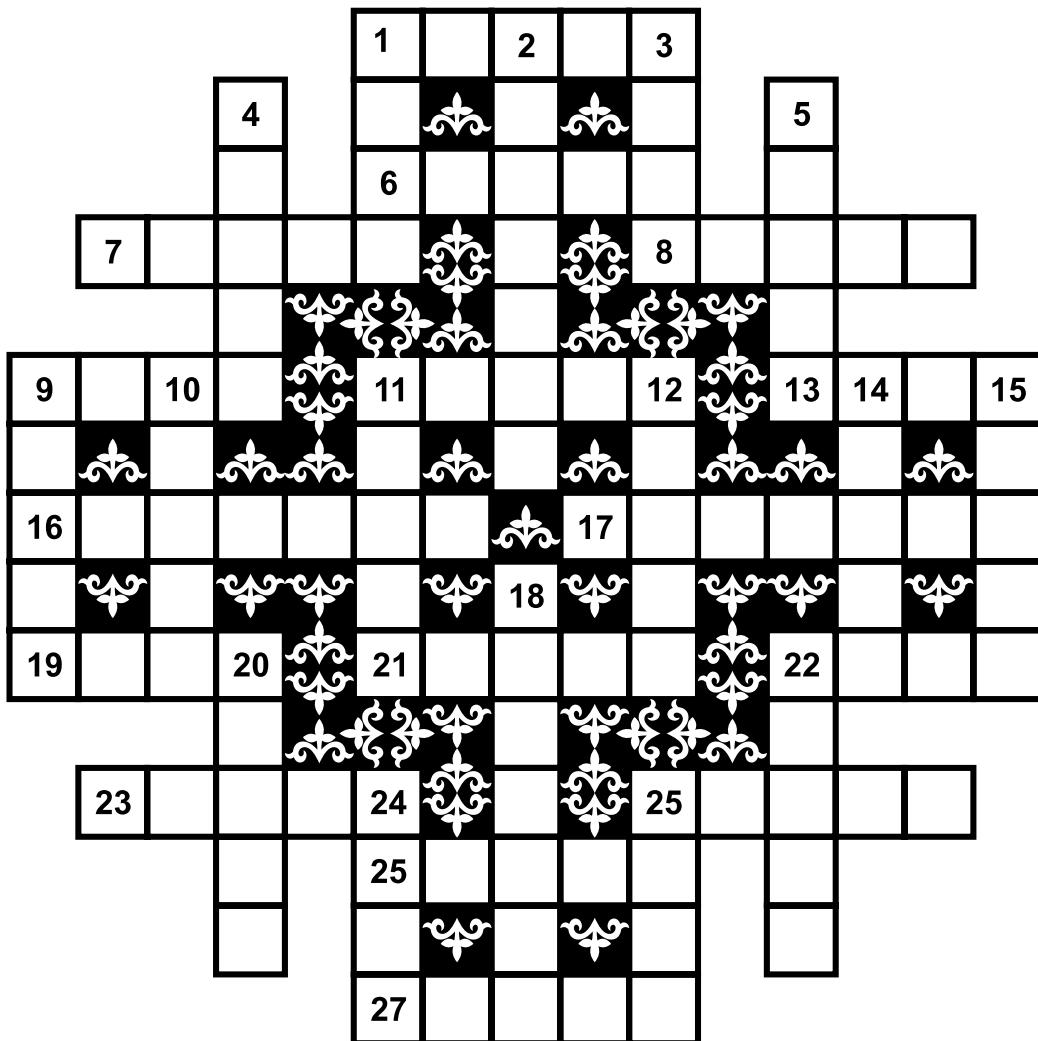
ЫбгъукIэ клоу:

5. Мэшы.
6. Сатыу зыщашибрэ чыпI.
7. ЩыкIагъ, дагъо.
9. Іэллынхэм, тхъакIу-
мальэхэм ахагъэтIысхъэрэ мыжъо лъапI.
11. Ужъгъайн.
13. ДэкIо-бзакIом иIэмэ-
псым.
15. Нэпкъ лъэгапI.
16. Цыф лъэпкъ.
19. Къуаем хэль.
21. Лъэкъо чIэгъыр.
23. Нэутх, гульйтэ зиI.
24. Ко чIэгъ лыкупс.
25. Адэдае къыхэзы, адэмэзы къыхэфэ (хырых.).
26. Адыгэ чыл.

ЫчIэгъыкIэ клоу:

1. КIуачIэ.
2. Хэубэн.
3. Напэ.
4. УкIыт,
- Іэдэб.
8. МашIом зэрыпэIабэхэрэ гъучI Іэмэ-
псым.
10. Иоф горэ ыгъэцкIэнэу агъакIорэ
циф.
12. Зыл зыкIоцIэу къупшхъэр
зыкIышъор (хырых.).
13. ЩтыргъукI.
14. ЗэшигIум зы гъогу азыфагу (хырых.).
17. ГъучI Іэмэ-псым.
18. Адыгэмэ нахынпэм
тхъэу яIагъэм ащыщ.
20. «Акъылым янэр
—...».
22. «Шъуашэмэ» анахь дахэр.
23. Бзыу
лъепкъ.

№ 4. Кроссворд

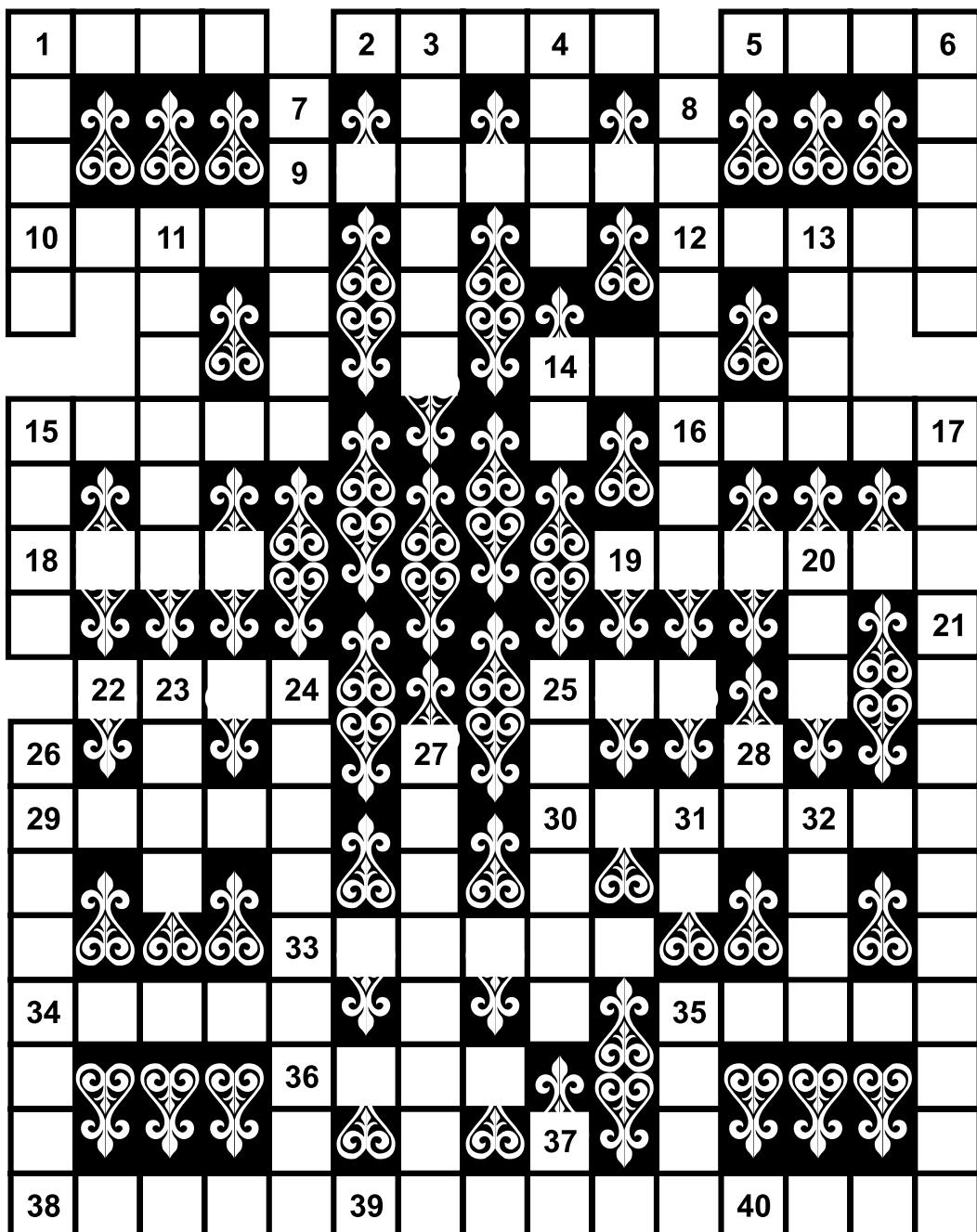
Үбгүйкэ клоу:

1. Мэз теупкыгъэм кыткецэжкырэ
куанд. 6. Щагу хайуан. 7. Шы Іэл мыгъас. 8.
Үнэм ис псэушхъэ цыкыу. 9. Металл шуццэ
льепкэ льепкъ. 11. Зыныбжь хэкютэгъэ
хульфыгъ. 13. Адыгэ чыл. 16. Уахтэр
зэрашырэр. 17. Псы икып. 19. Унагъо хүун,
бай хүун. 21. Пшын, кын ыльэгъун. 22.
Щагубзыу. 23. Лъйтэнагъ, цыфыгъ. 25.
Лэблан, льеш. 26. «Щэпсэух дунаим ...
льепкъхэр, Дахэшъы дахэ ягугъэ нэпкъхэр»
(Мэщбэш И.) 27. Йашъэм иль.

Үчиэгъыкэ клоу:

1. Пчэгу, утыку. 2. Хульфыгъац. 3. Уц
шьебэ льепкъ. 4. Хюоршэр, тхагъэпци. 5.
Чэтмэ, къолэбзыумэ ашхырэр зэрыткүхъеу
ажэгъу чэгъ илэр. 9. Щэн-щэфэн. 10. Цы гэп-
цэгъе йужуу. 11. Щыуанхэр е нэмыкхэр зып-
лээрэр. 12. Кломрэ чьэмрэ азыфагу итэу клон.
14. Бзыу льепкым шэу техъорэр. 15. Мэзым
хэс хэккэ-къокэ цыкыу. 18. Мэлыдых (сино-
ним). 20. Быслымэнмэ тфэ ашырэ тхээльэу.
22. Йиэ маштоу шхынлъэм дэс (хырых.). 24.
Шъэжъяяль. 25. Зэпахырэ кышто уз.

№ 5. Кроссворд

ЫбгъукIэ клоу:

1. Гъэщым хэшЫкЫгъэ шхын.
2. Мэц-бэшIэ Исхъакъ ипоэм.
5. Адыгэ къуадж.
9. ТхъамыкIэ, хэкужь хъун.
10. ХъульфыгъацI.
12. Ины, шъеджашь.
14. Бжъап, чыIэтыгъ.
15. Щагу псэушъхь.
16. Литературэ жанр.
18. Гъэрите зыныбжь шкIэбз.
19. Псыхъо.

22. ТхъамыкIэм «тыдэ къисхын?» еIo, байм «тыдэ схын?» еIo.
25. ЦакI.
29. Бзыль-фыгъацI.
30. Чыдагъэм хэшЫкЫгъэ гъэстыныпхь.
33. Тхъамафэм изы маф.
34. Шэнитгъэм «иIункЫбз».
35. ХэтэрыкI.
36. Гъучым хэшЫкЫгъ.
38. Псыхъо.
39. Азыфагу ит.
40. Кышъо уз.

ҮЧІГҮЙКІЭ қІоу:

1. Зэрәпщерыхъэрэ хъакъу-шыкъу.
3. Хэтэрүкі.
4. Шыузы.
6. Мурэтэ Чәпае идрамәу «Ным игумәкі» зыфиорэм хэт образ.
7. «Дзэм щә закъокі ахәо» (хырых.).
8. Пхъэн-кыпхъэ зыхашыкырәр.
11. Гощэ пхъаш.
13. Апәрә цыфәу дунаим кытехъуагъэм ыші.
14. Хъекі-къокі ун.
15. Щагу бзыу.
17. Ылъегъурәр «шіомакі».
20. «Ыпә кыхъэ, ыпшъэ Іаे, ыпкъ ины» (хырых.).
21. Теуцожь

Цыгъо ипоэмәу «Пици-оркъ зау» зыфиорэм хэт образ. 23. «... унә нахы тиунәжъ» (гу-щыләжъ). 24. Щэр зыщытыкі э ышъхъашъо тыришыхъэрәр. 25. Кірәшә Тембот ироманәу «Насыпым игъогу» зыфиорэм хэт образ. 26. Адыгэ къуадж. 27. Хъәці-пәці ләжъакі. 28. Нотэмә аышыщ. 31. Шыхъэ цәпапкі. 32. Цыф гушъаб. 35. «Ылъакъо кіекі, ыкыб шъуамбғъо» (хырых.). 37. Щагу псәушъхъ.

№ 6. Кросворд

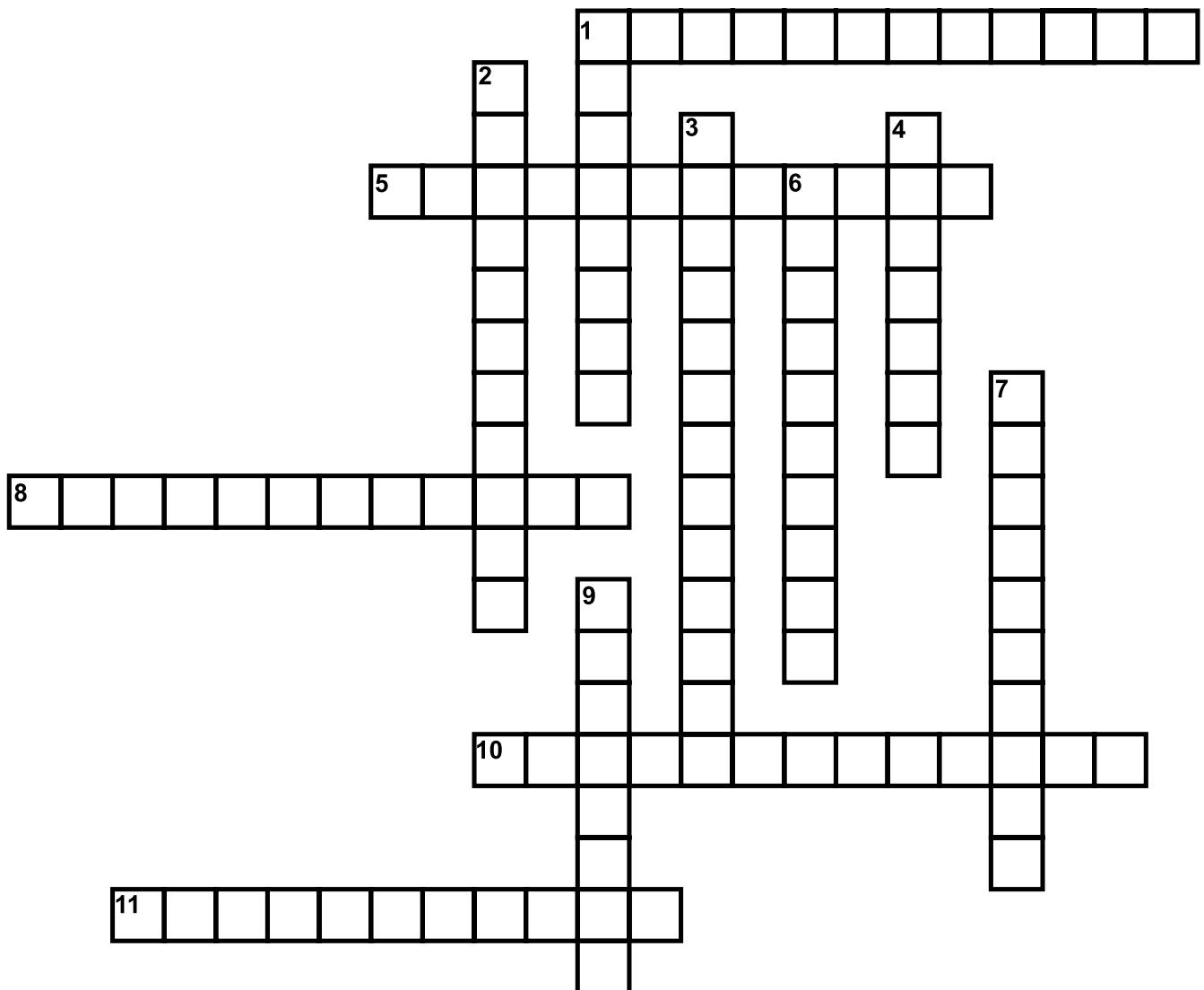
Кросвордым ыбгъукіэ қІоу упчіхәм яджәуапхәр ратхәх. Тәрәзәу джәуапхәр кызатхыкіэ, плъыжыкіэ хәгъәунәфыкылыгъэ сатырәу үчігүйкіэ ехрәм бзә гушылә итхәгъәшт.

1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						

Упчіхәр

1. Зәшыпхъуиту зэлъыпегъу иль.
2. Ышъхъэ матэ, ыпчә дахә.
3. Пхъэм ыкышъо зэраупсырә Іемә-псым.
4. Теурыкіо-ельекіон.
5. Шы кіэмыйтәу, цу кіэмыйтәу мачъэ.
6. Нәрынә-нәрын, нәрынә щәкі.
7. Сәкіо, сәкіо, сиуж мәкіоды.
8. Уарзекъор чәрәз, чәрэзыкъор иетібгъожъ.
9. Коцым шъхъәу кыпкыкірәр.
10. Зыкі э таркью бғыкъур зиунапі.

№ 7. Кроссворд «Бзэ гущыІехэр»

ЫбгъукІэ клоу:

1. Бзэ гущыІехэм ащищэу зигъусэхьурэ гущыІэм е зыхэт гущыІэухыгъэм имэхъанэ гъэнэфагъэ горэ хэзгъахохэрэр. 5. Бзэ гущыІэу пкъыгъор кызэрыйІэр, упчІехэу **хэм?** **сыд?** зыфагъэуцухэрэр. 8. Бзэ гущыІэу пкъыгъом изэрещит къэзгъэльягъорэр, упчІэу **сыд фэд?** зыфагъэуцурэр. 11. Бзэ гущыІэм ащищэу гум ихъыкІхэрэмрэ ишЫкІхэрэмрэ кызыэрыйІхэрэр.

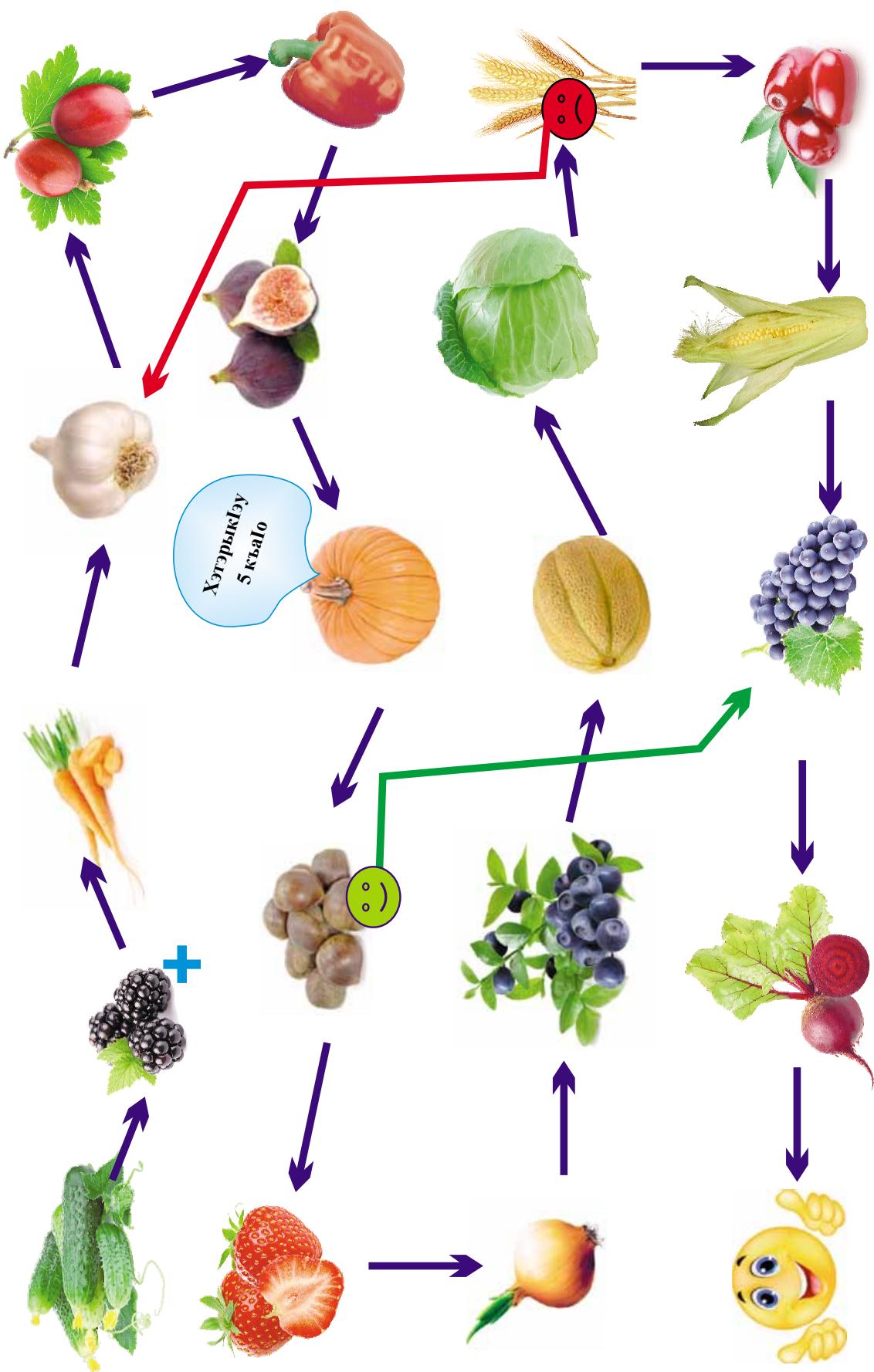
ЫчІэгъыкІэ клоу:

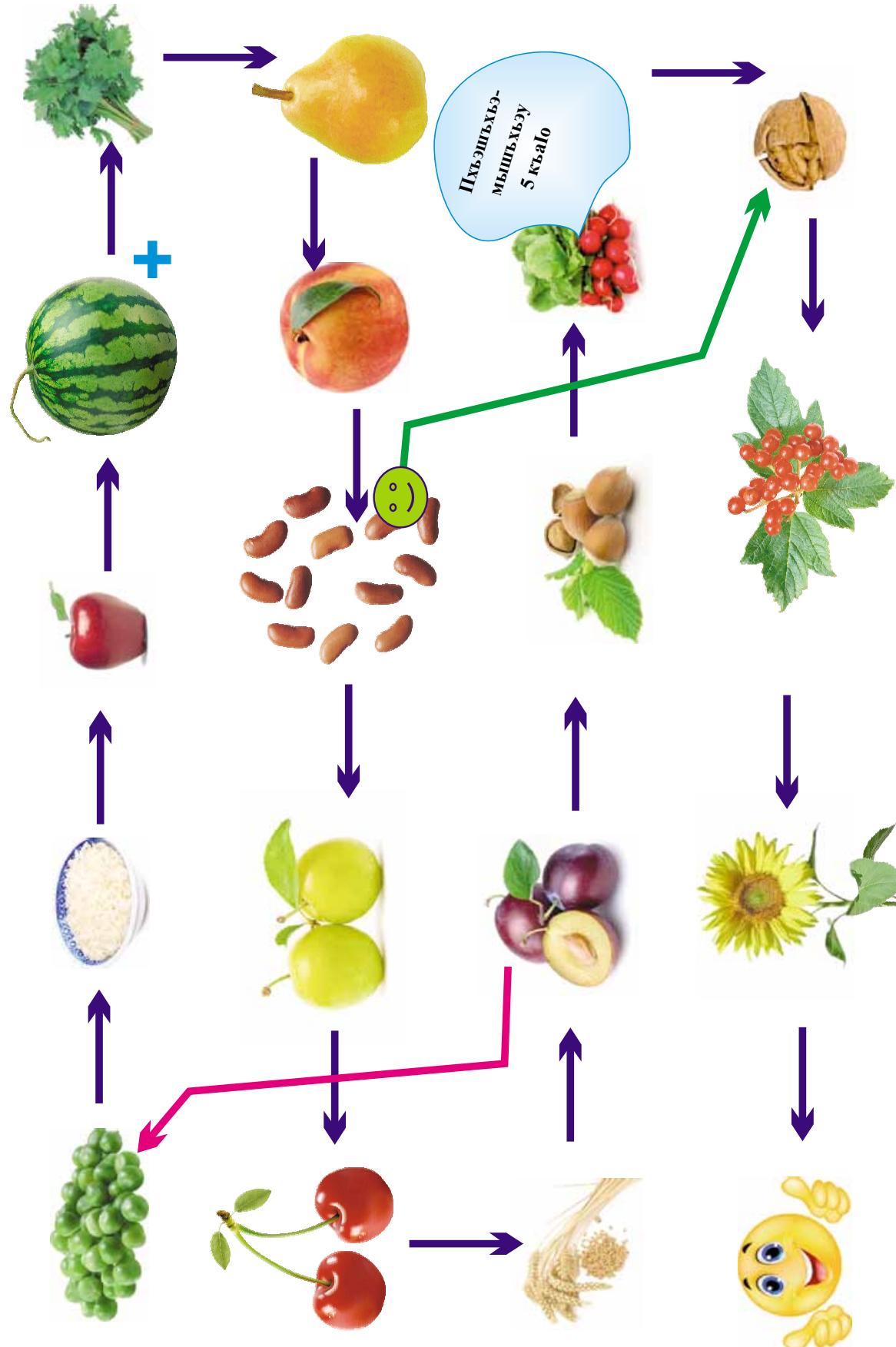
1. Бзэ гущыІэу пкъыгъом ышІэрэр е изытет кызыэрыйІырэр. 2. Бзэ гущы-

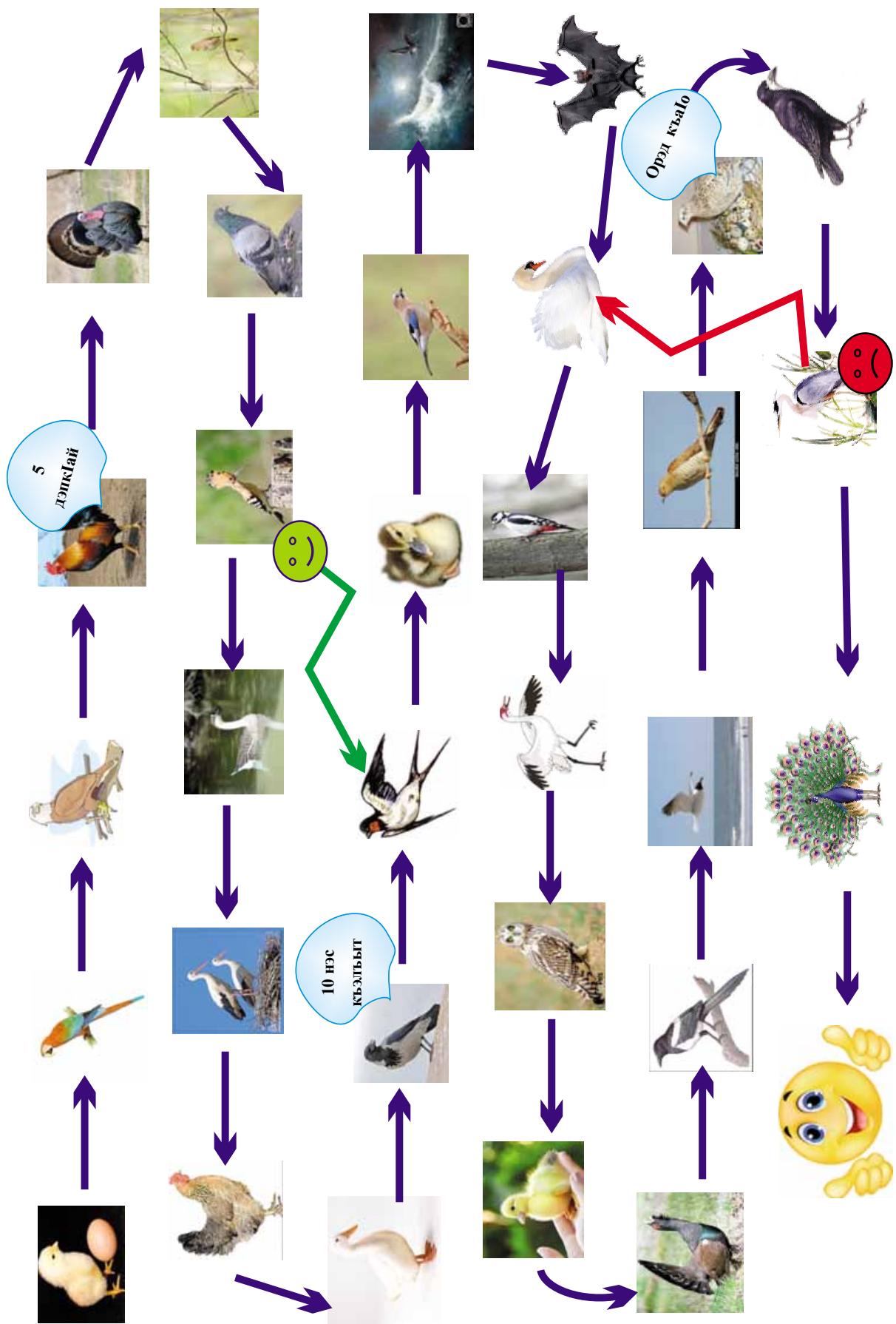
Іэу пкъыгъохэм япчъагъэрэ язэкІэлъыкІуакІэрэ кызыэройорэр. 3. Бзэ гущыІэу пкъыгъуацІэр, пчъэгъацІэр, цІэпапкІэр адэр гущыІэзэгъусэм ыкИ гущыІэухыгъэм къахафэрэм зэрафыщтыр къэзгъэльягъорэр. 4. Бзэ гущыІехэм ащищэу гущыІэухыгъэм къыхэфэрэ член зэлъэпкъэгъухэмрэ гущыІэухыгъэ зэхэльым хэт гущыІэухыгъэ кызыэрыйІохэмрэ зэзыпххэрэр. 7. Глаголым инэшанэхэри, пкъыгъуацІэм инэшанэхэри, плъышъуацІэм инэшанэхэри зэдыриІэх. 9. Бзэ гущыІехэу хъурэм ишЫкІэ кызыэрыйІхэрэр.

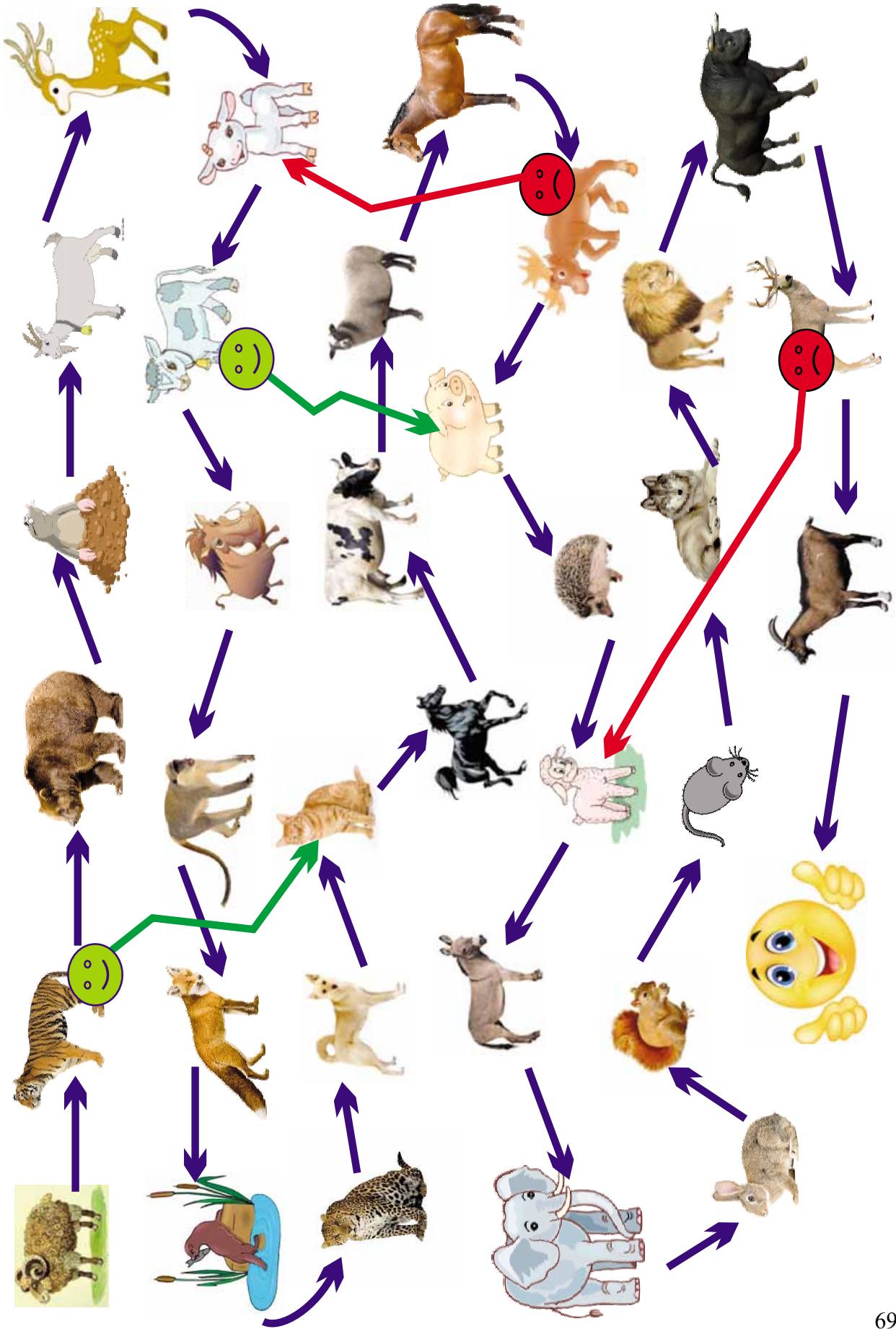
ДЖЭГУКІЭХЭР

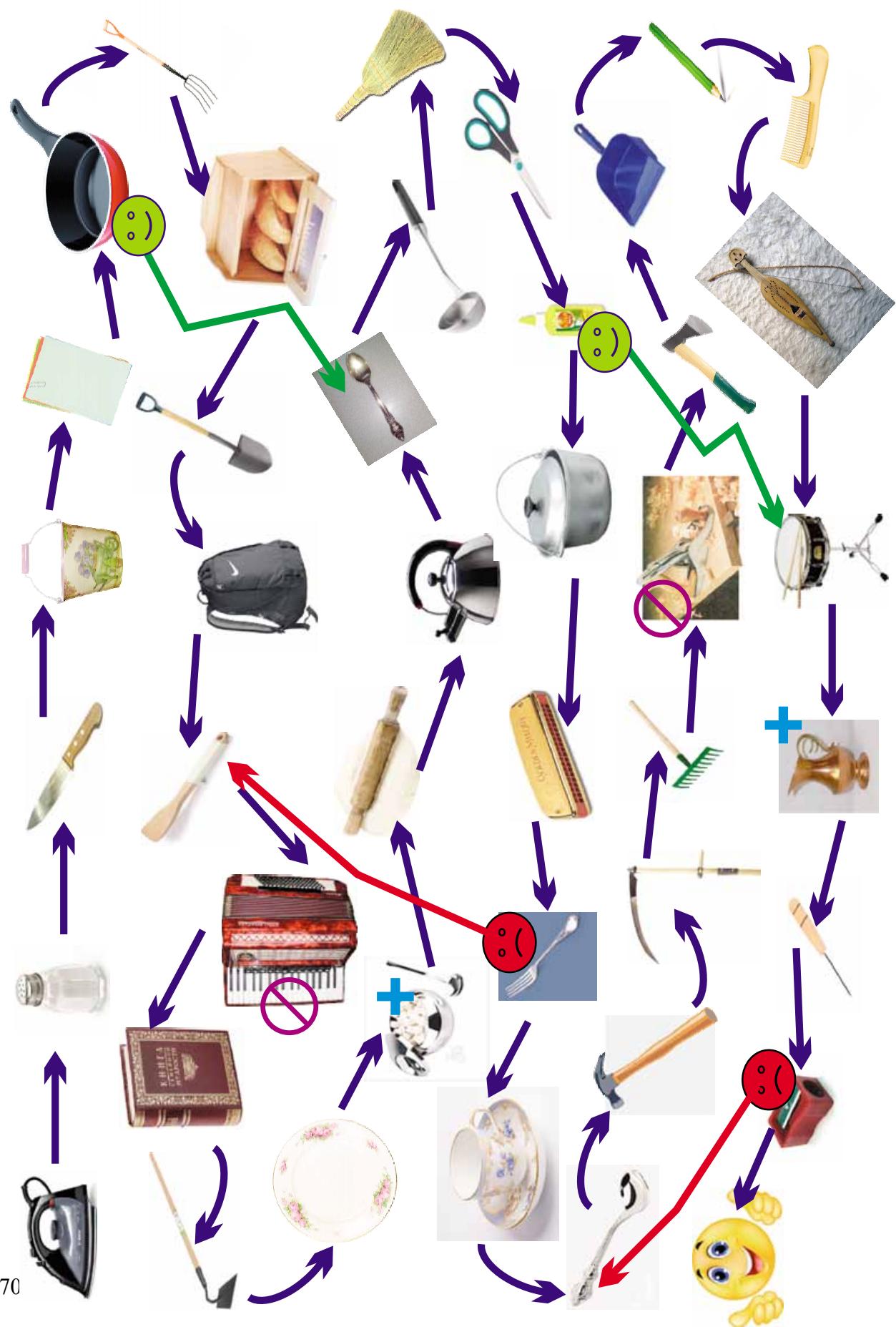

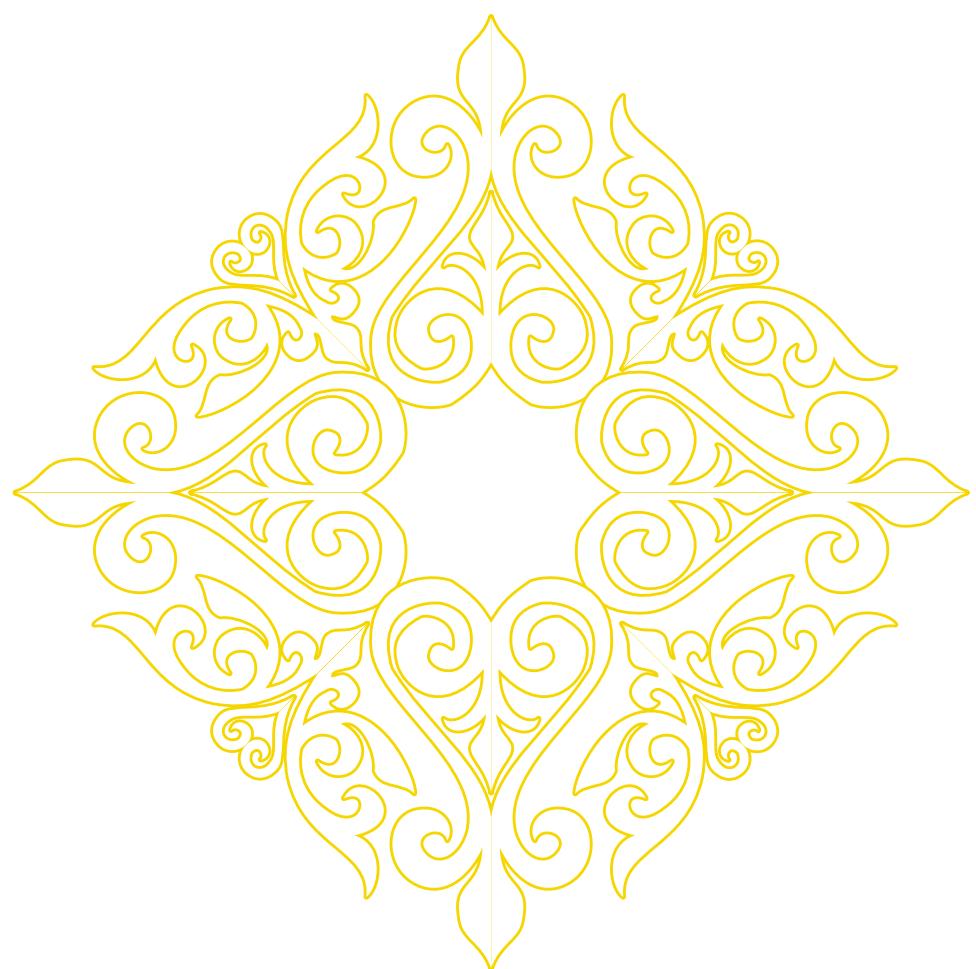

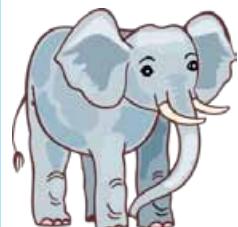

ГУЩЫНЭМЭ ЯШЬЭФХЭР

1. Адыгэ шхыныгъохэр

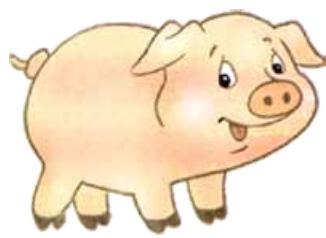
	Э			ы
1				

				Э
2				

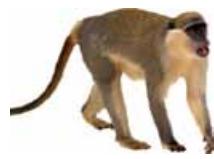
	ы			ы
3				

	Э			
4				

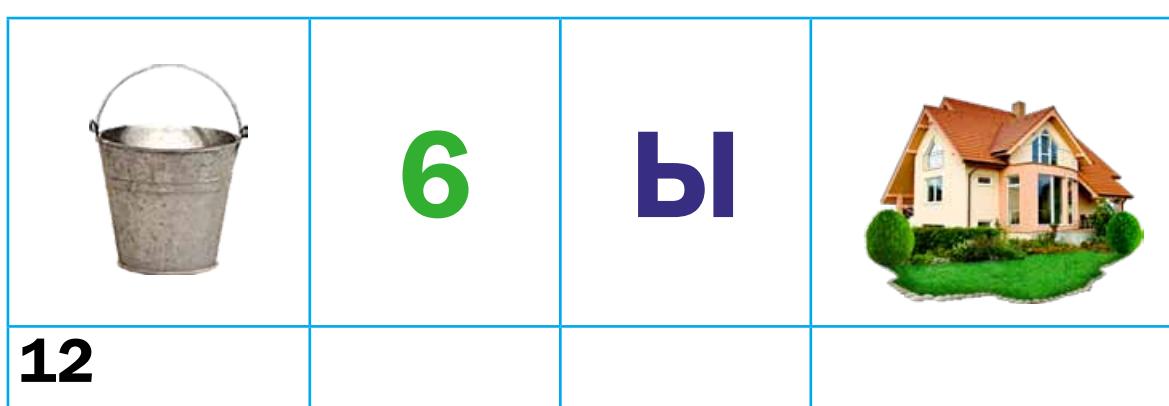
	ы		ы		
5					

	я	
6		

			ы	
7				

	э			
8				

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литература

			ы		ы	
13						

	Э				ы		
14							

			Ры		ы		
15							

	Э			ы		
16						

			ы	
17				

Ч. Тъомлапхъэхэр

	ы		ы		ы	
1						

		ы
2		

3		

	Э		ы	
4				

5

ы

Э

6

ы

7

Э

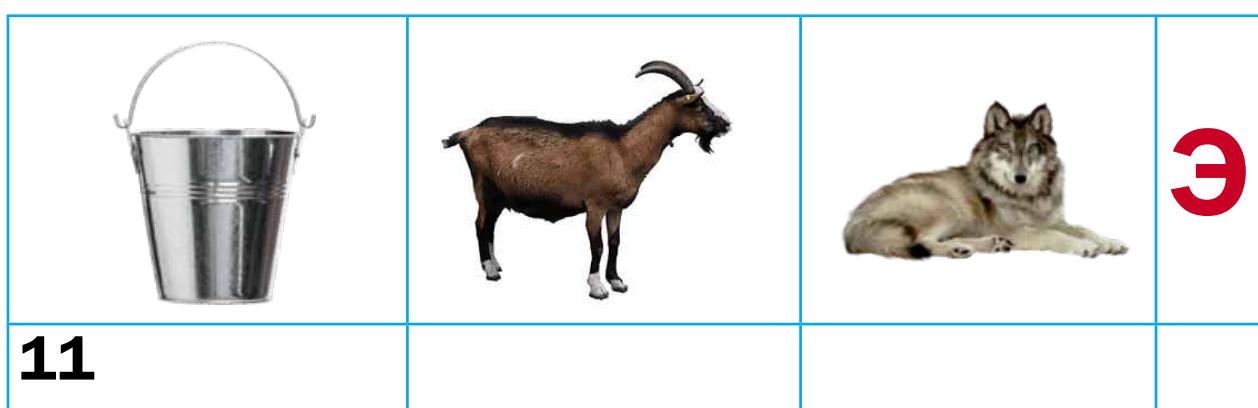
ы

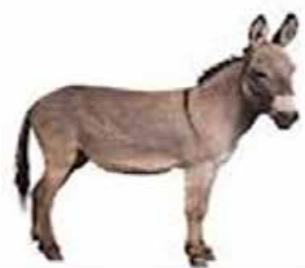

ы

8

Адыгабзэр, адыгэ хабзэр, адыгэ литература

Э

13

6

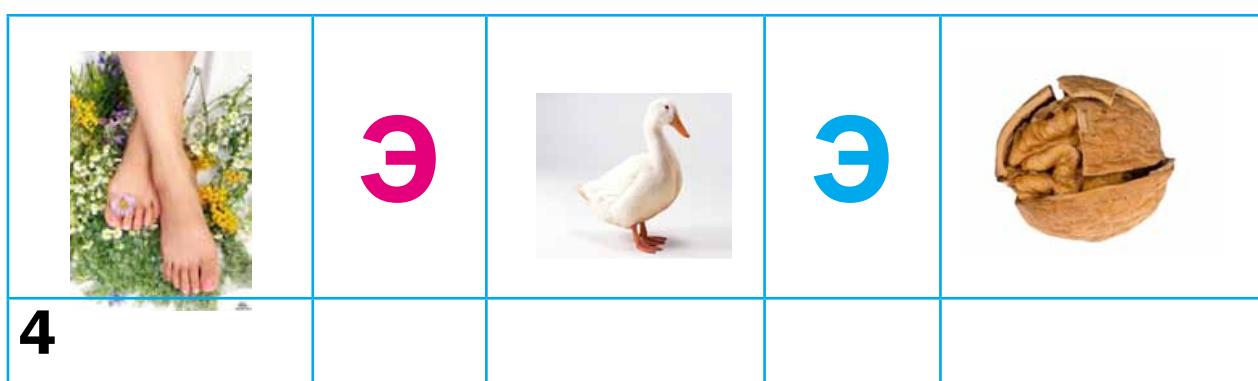
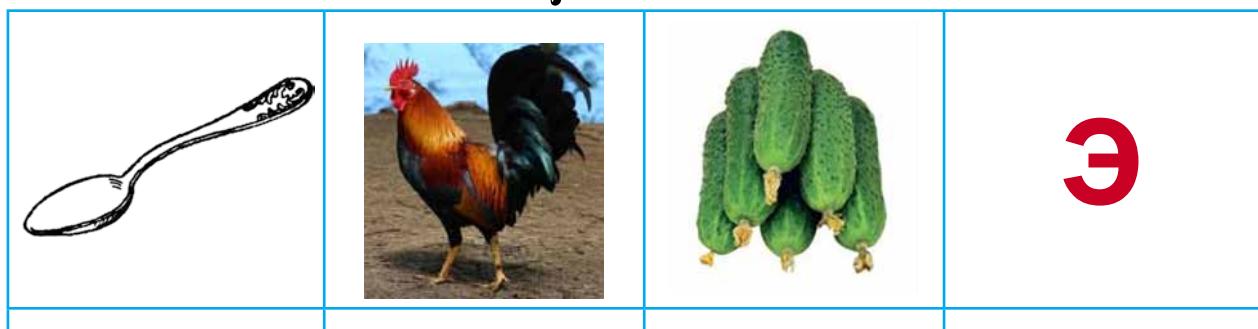
ы

ы

14

III. Щыгъынхэр

		Э		Э	
5					

	Э			ы		
6						

			Э
7			

	Э		ы	
8				

Адыгабзэр, адыгэ хабзэр, адыгэ литературэр

		Э		E	
9					

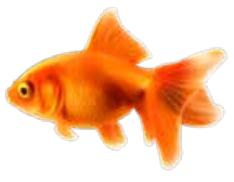
			Э
10			

		
11		

	ы			
12				

IV. Тәмә-псымалар

				ы	
1					
		Э		Э	
2					
				Э	
3					
	Э		Э		
4					
				Э	
5					

		Э		
6				
		Э		
7				
				
8				
	ы			ы
9				
				
10				Э

			Э	
11				

		Э	
12			

	Э		ы		
13					

	Э			
14				

V. Хъакбу-шыкбухэр

			Э
1			

			Э
2			

	ы			
3				

			ы	
4				

			Э
5			

	Э		ы		6
6					

			Э
7			

	Э		ы	й
8				

		й		ы	
9					

	ы			э
10				

	э				э
11					

			ы		
12					

13				

IV. Хәтәрлық тәрбияттың миссиясы

	Э				
1					
	Э				ы
2					
					
3					
	ы			ы	
4					
	ы				
5					

		ы			
6					
		ы		ы	
7					
		ы		ы	
8					
	ы			ы	й
9					
				ы	
10					

	ы				
11					
	э		ы		
12					
	ы				
13					
				ы	
14					
				ы	й
15					

	Э			ы
16				

	Э		Э		Э	
17						

	ы		Э		Э		1 Э
18							

	ы		Э		ы	
19						

	ы			Э
20				

		Э		
21				

	Э		Э	1
22				

		ы
23		

1	Э					Э
24						

	ы		Э
25			

	1			E
26				
1	Э		ы	 Э
27				
	Э		ы	й
28				
	Э		6	0
29				
		ы		
30				

	ы		Э		ы	й
31						

	Э				
32					

			Э
33			

	6	ы					Э
34							

VII. Бзыухэр

				Э
1				
	Э	5	ы	
2				
		ы		
3				
				Э
4				
5				

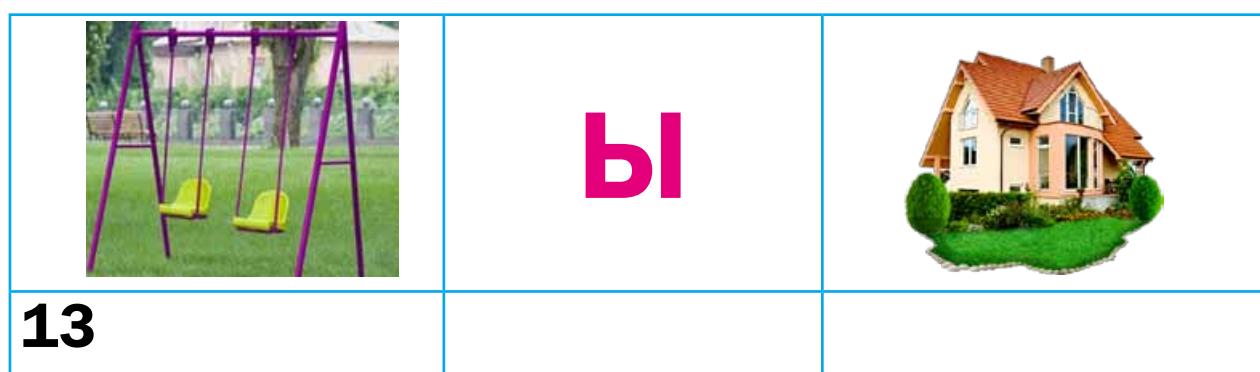
			ы 100	
6				

	ы			ы	
7					

			
8			

		Э	
9			

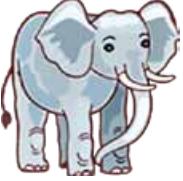
Адыгабзэр, адыгэ хабзэр, адыгэ литературэр

	Э		Э	
14				

	ы		
15			

			Э
16			

		ы				Э
17						

	1	ы			Э	
18						

	ы		ы		
19					

	ы		Э		Э	
20						

		Э		
21				

		Э			Э	
22						

6	ы			ы	
23					

			Э		A	
24						

	Э			1	ы	
25						

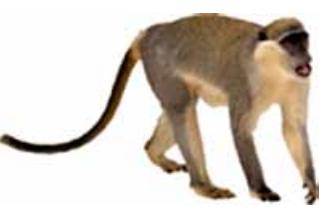
			Э				
26							

		ы	6	Э			Э	
27								

VIII. Псэушъхъээр

	ы			ы
1				
	ы			э
2				
	ы		ы	
3				
	ы			э
4				

	ы	100	Э
5			
	А		Э
6			
	ы		ы
7			
	Э		ы
8			
	Э		ы
9			

	Э		ы
10			

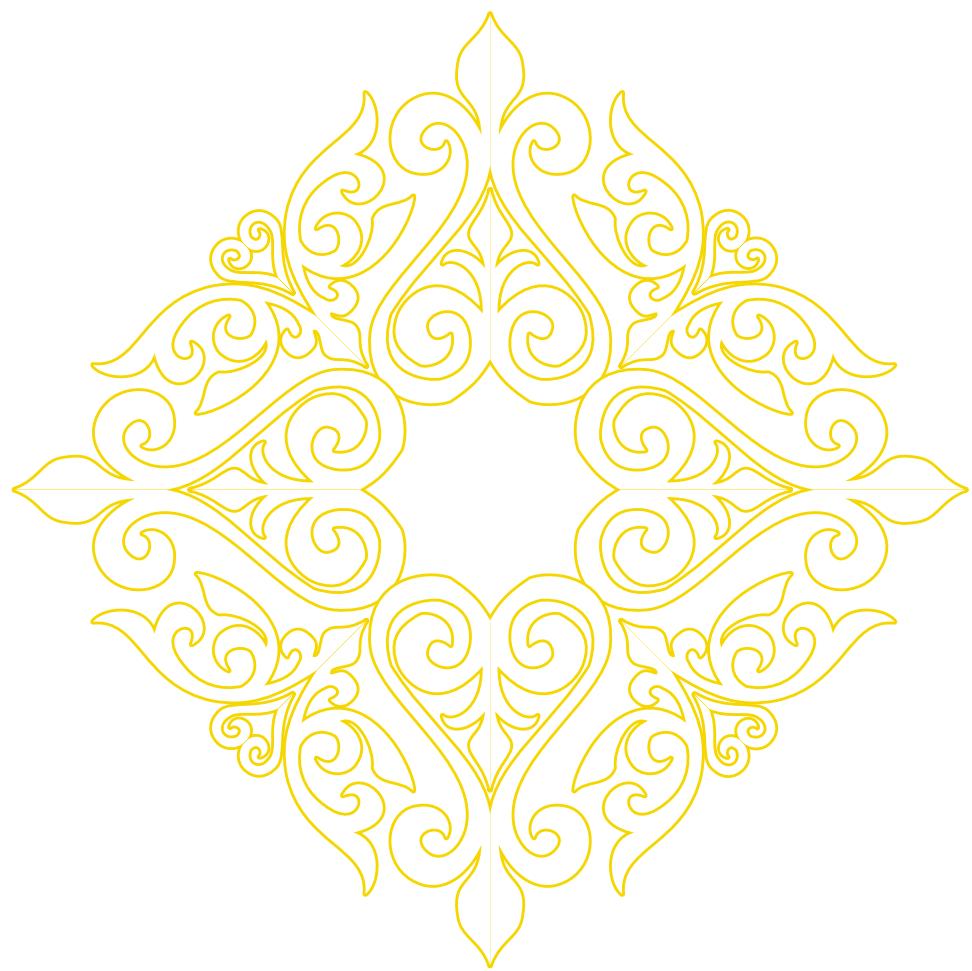
				
11				

	Э				
12					

				
13				

	ы	
14		

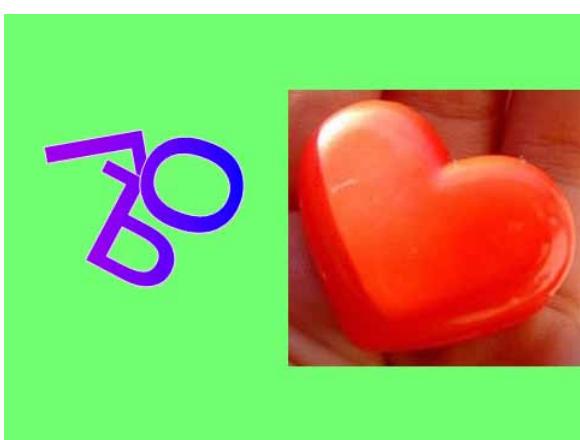
		ы
15		
		ә
16		
		ә
17		
	ы	
18		
		ә
19		

РЕБУСХЭР

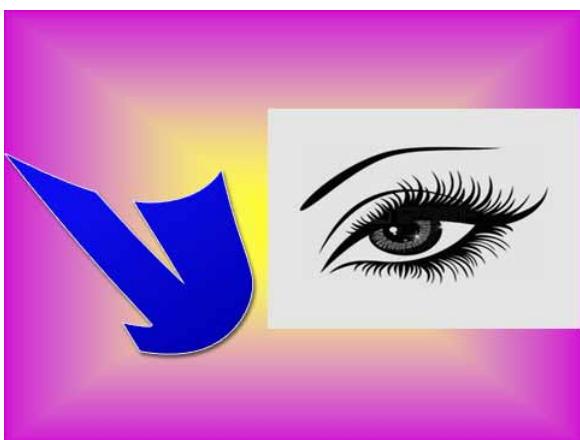
1

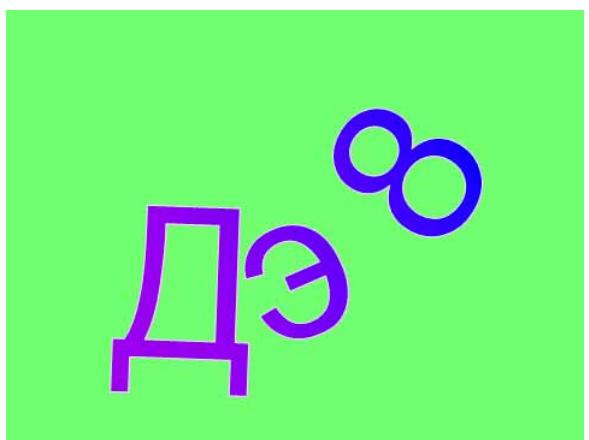
2

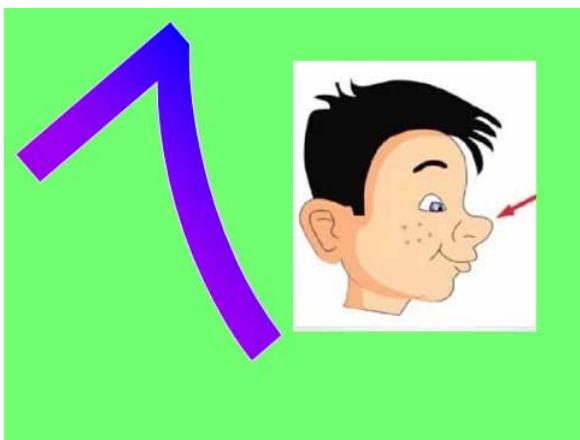
3

4

5

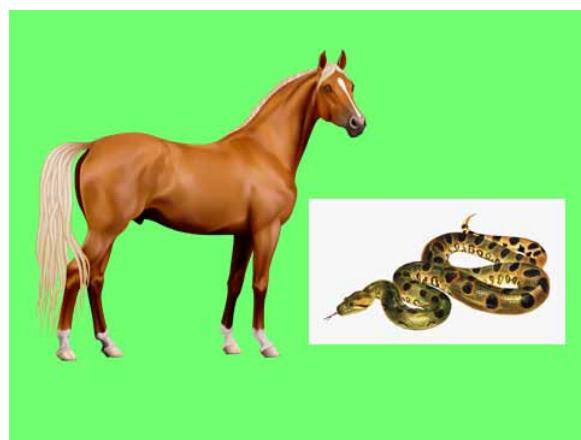
6

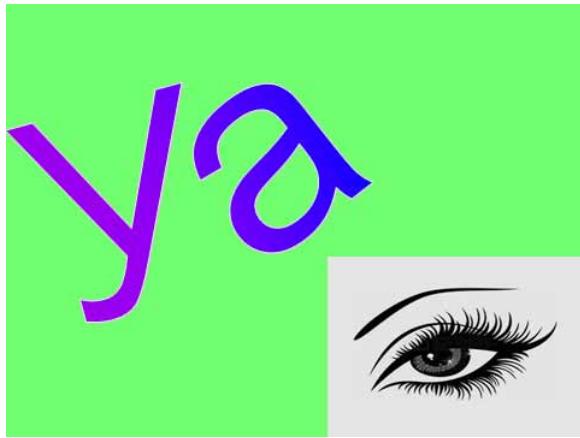
7

8

9

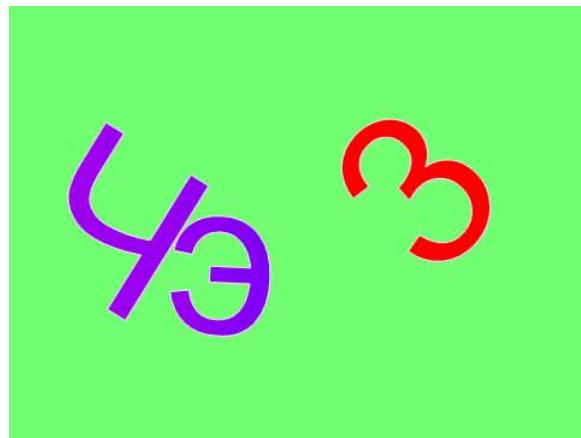
10

11

12

13

14

15

16

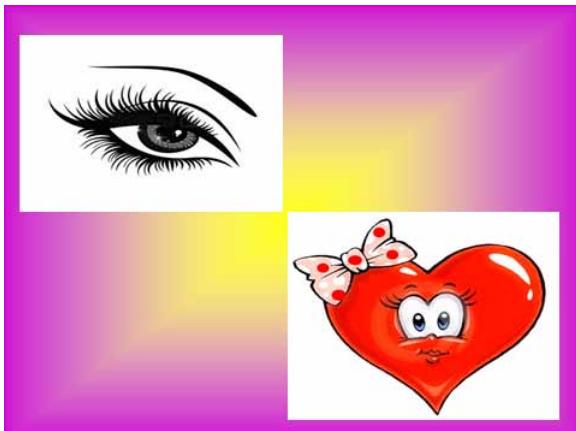
17

18

19

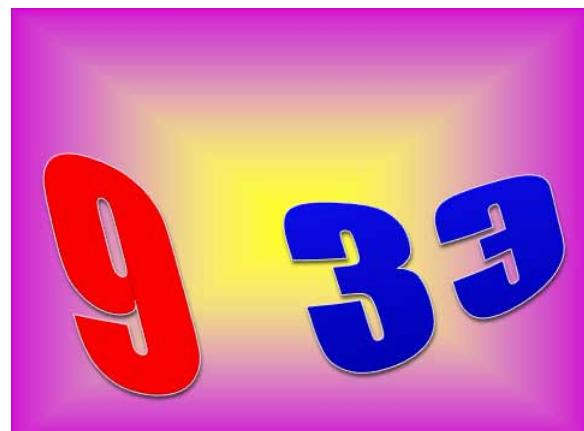
20

21

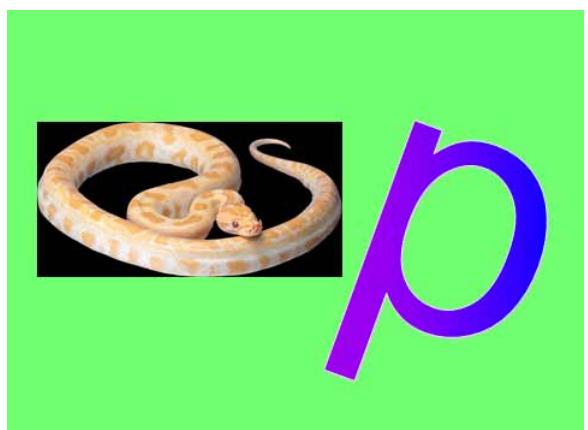
22

23

24

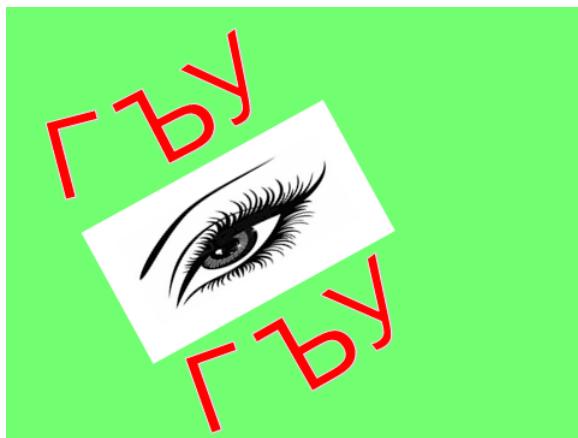
25

26

27

28

29

30

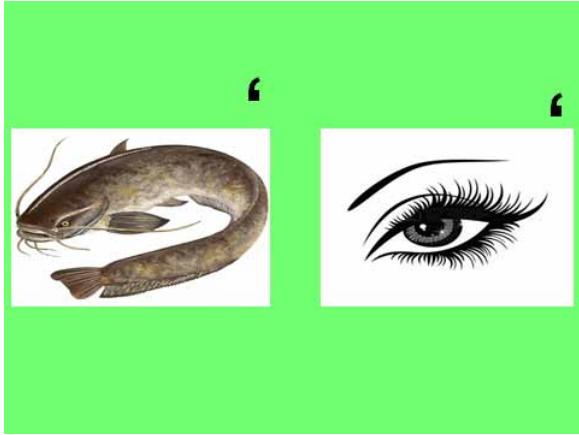
31

32

33

34

35

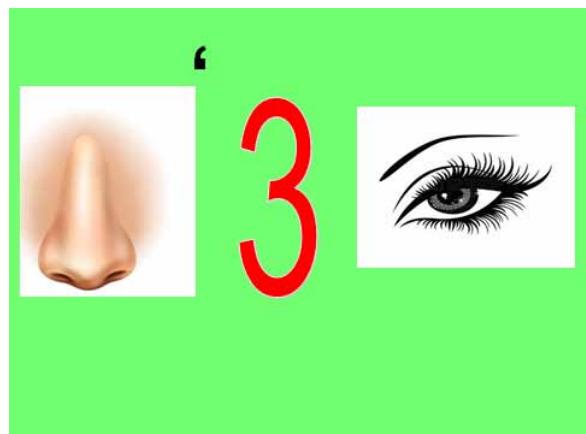
36

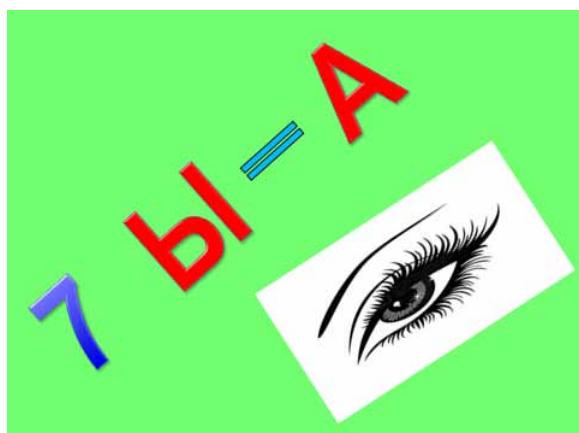
37

38

39

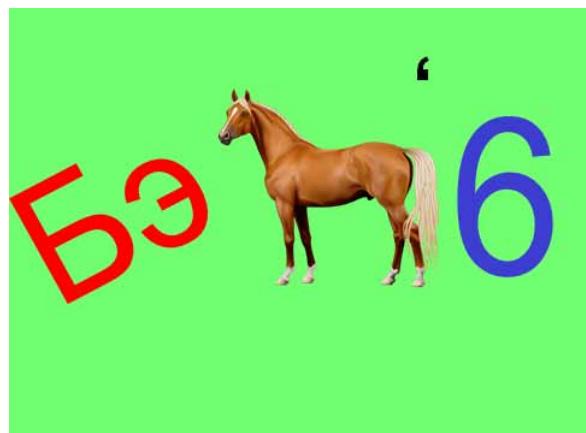
40

41

42

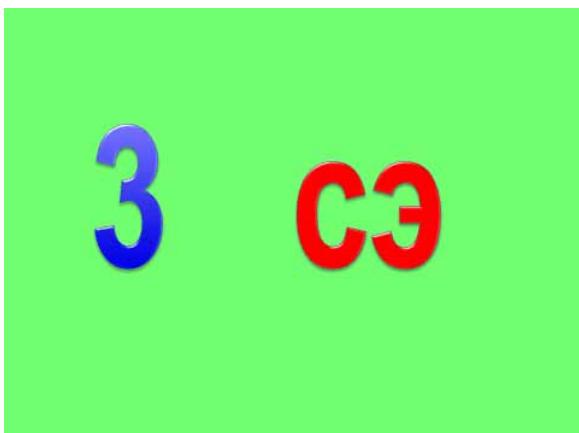
43

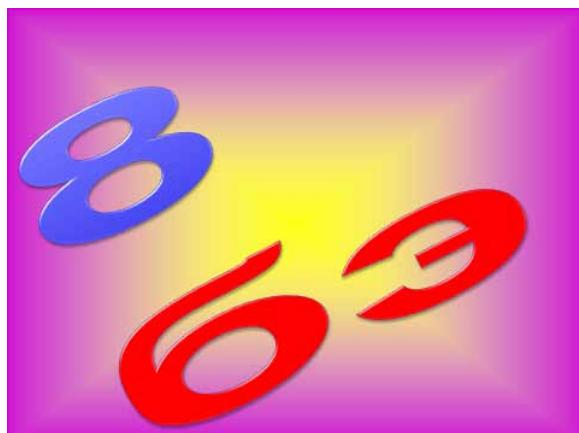
44

45

46

47

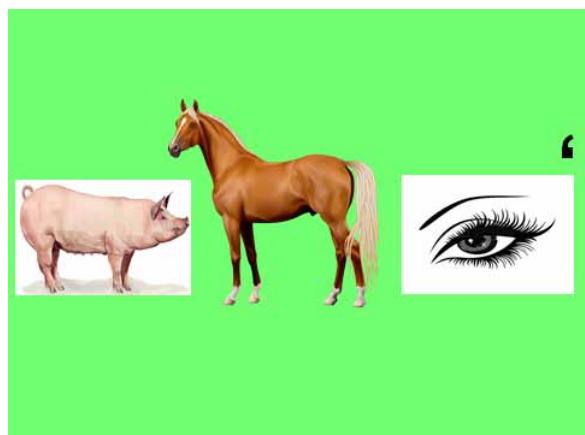
48

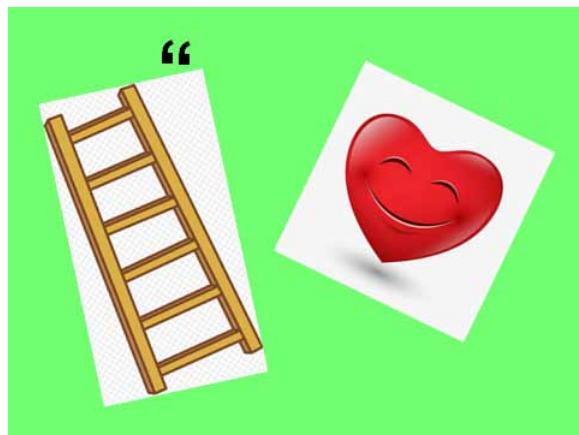
49

50

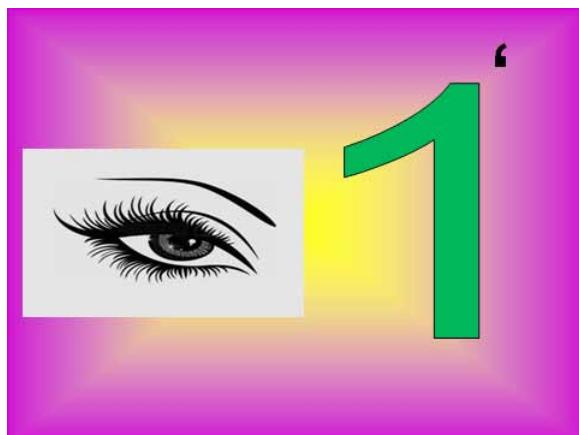
51

52

53

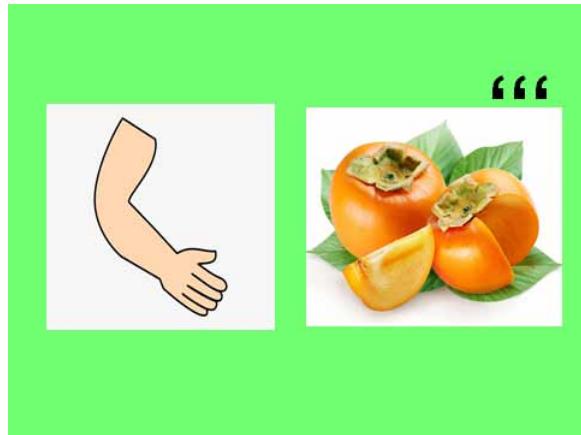
54

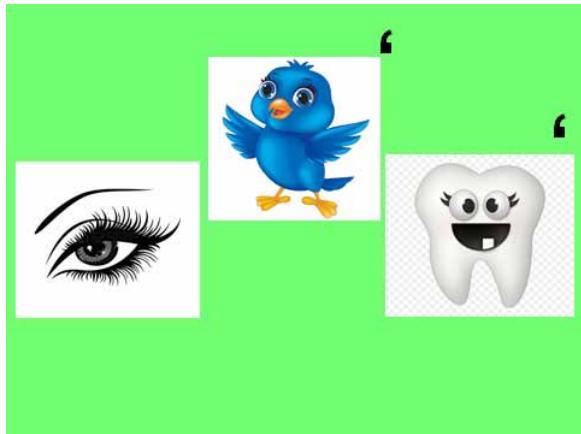
55

56

57

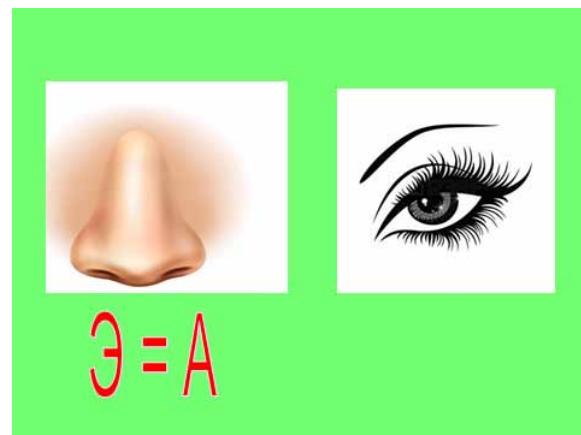
58

59

60

61

Гъу

62

1ры1

63

Е6

64

БЭ

65

3

66

67

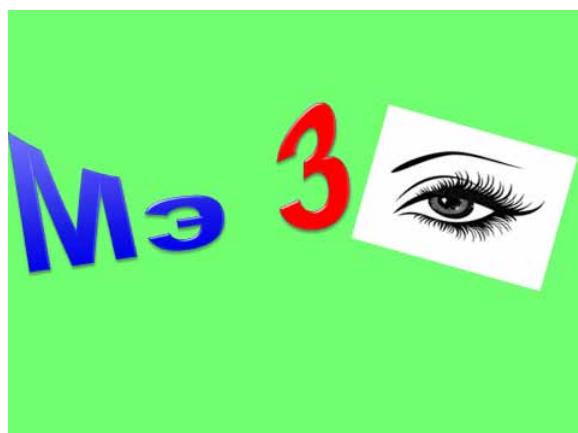
68

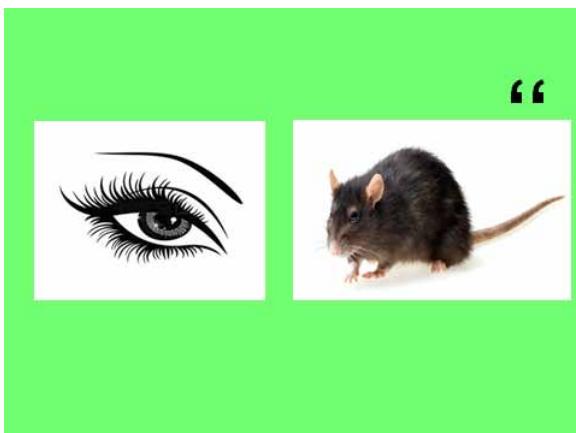
69

70

71

72

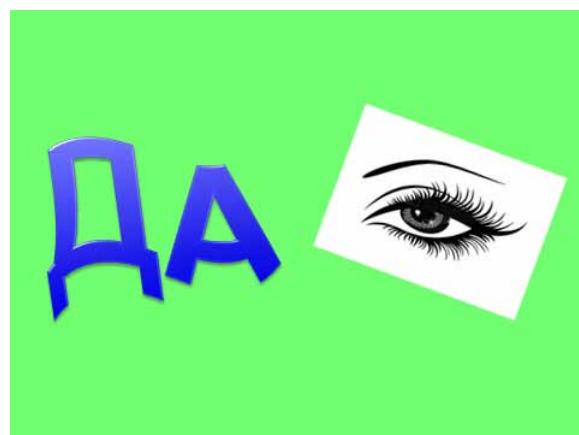
73

74

75

76

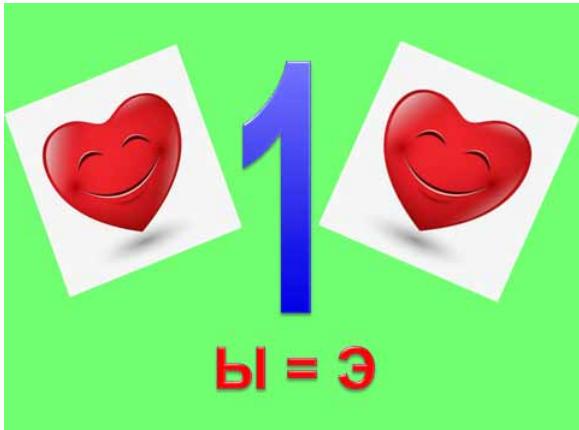
77

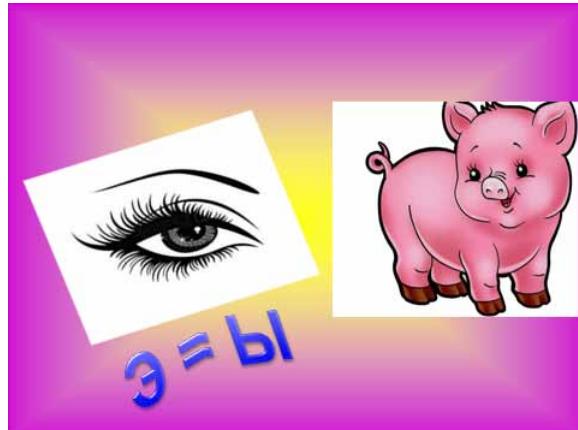
78

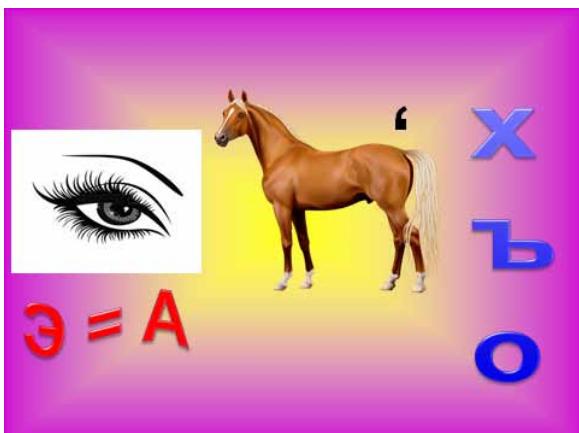
79

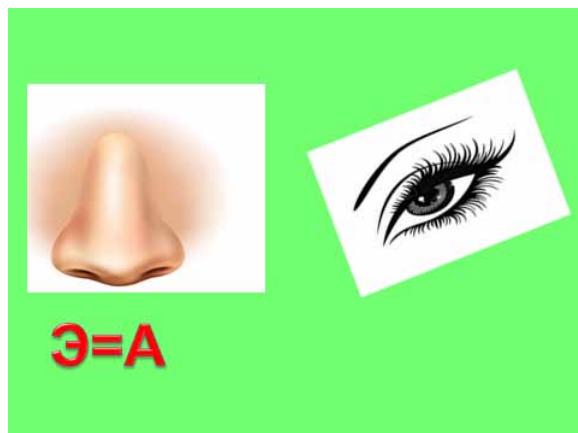
80

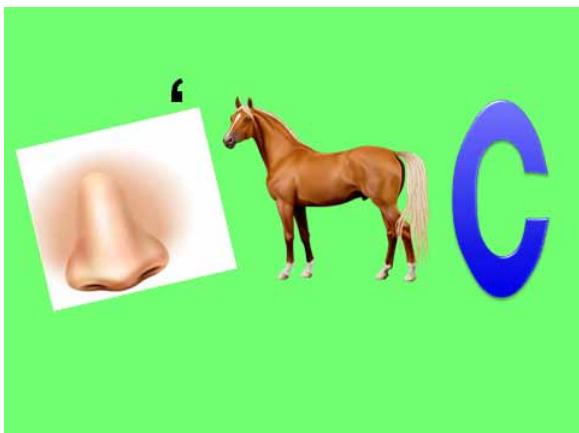
81

82

83

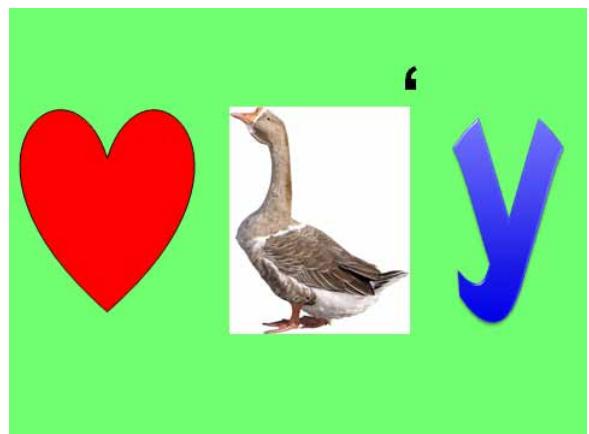
84

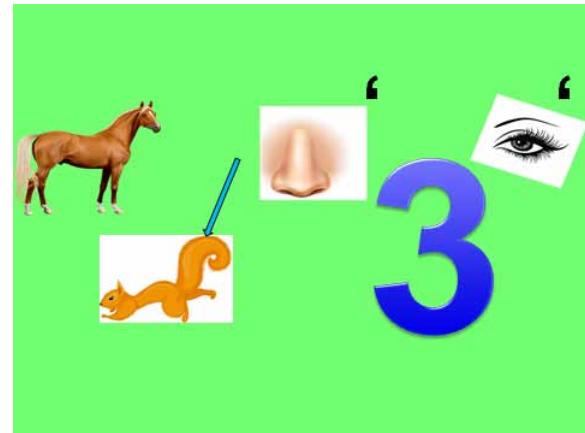
85

86

87

88

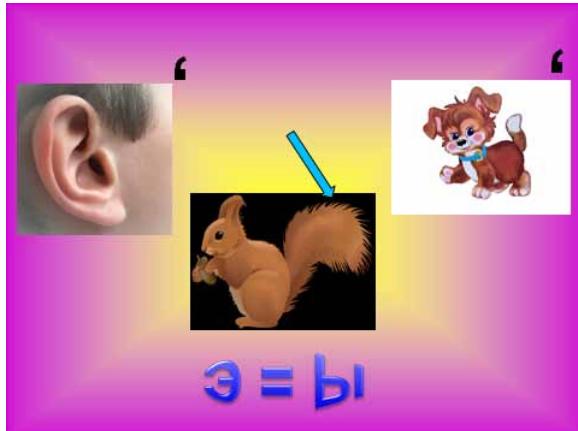
89

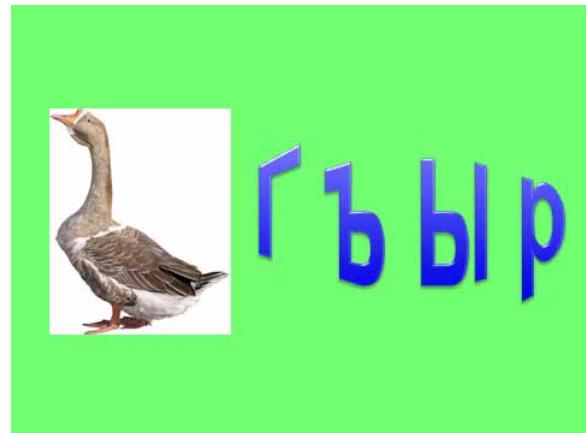
90

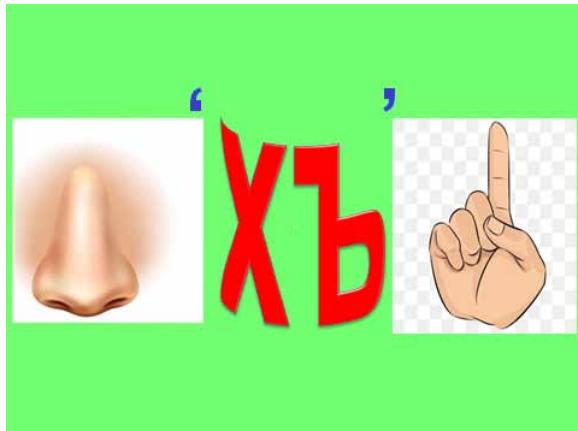
91

92

93

94

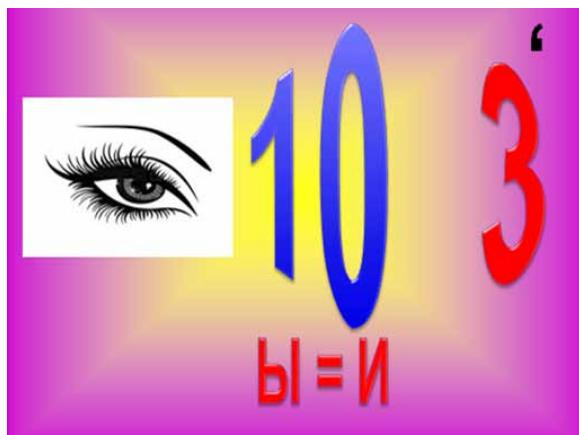
95

96

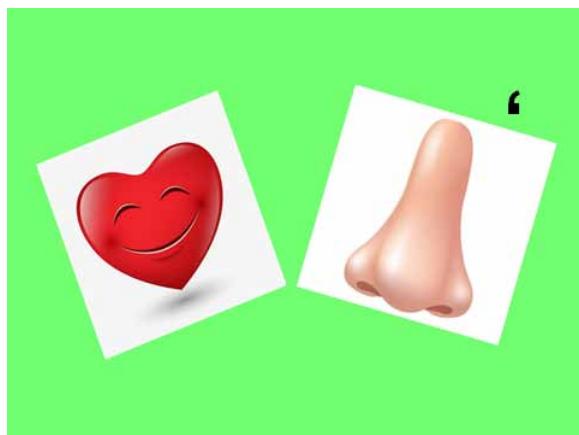
97

98

99

100

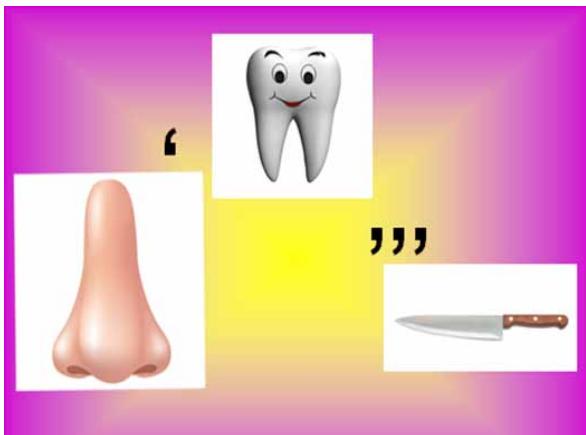
101

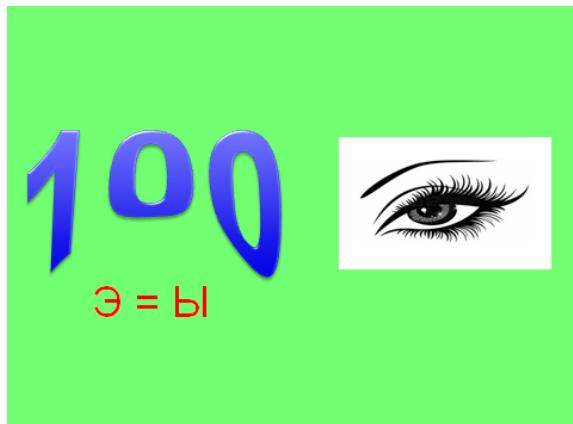
102

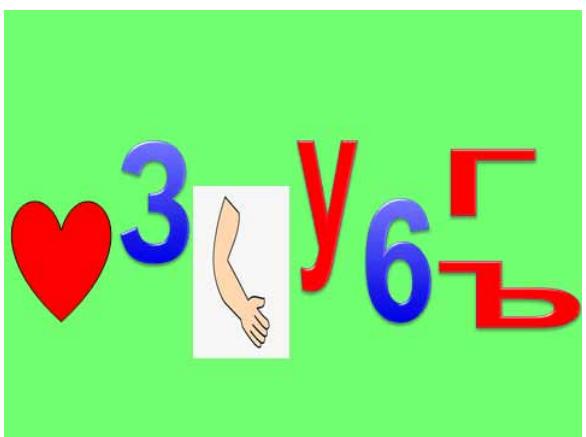
103

104

105

106

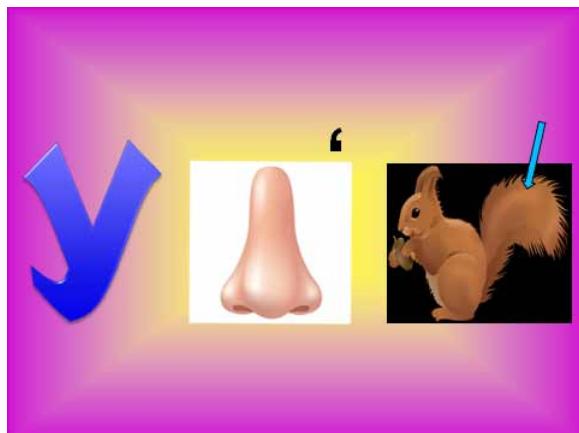
107

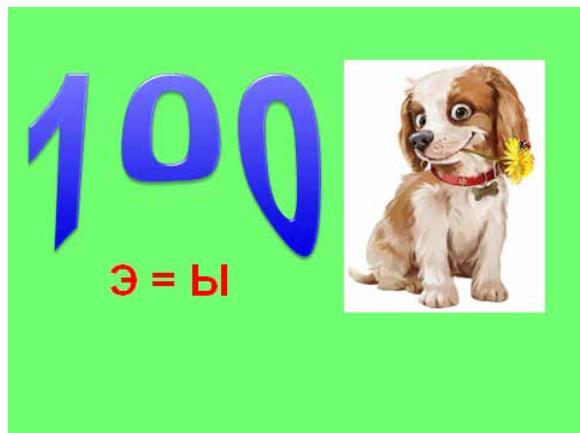
108

109

110

111

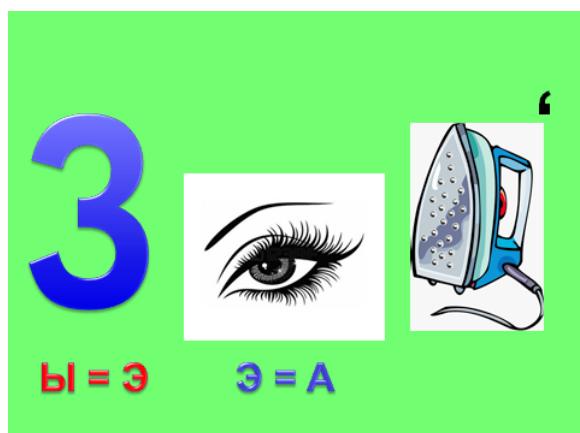
112

113

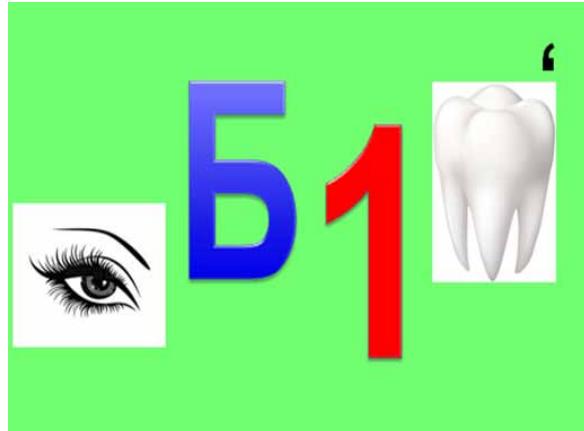
114

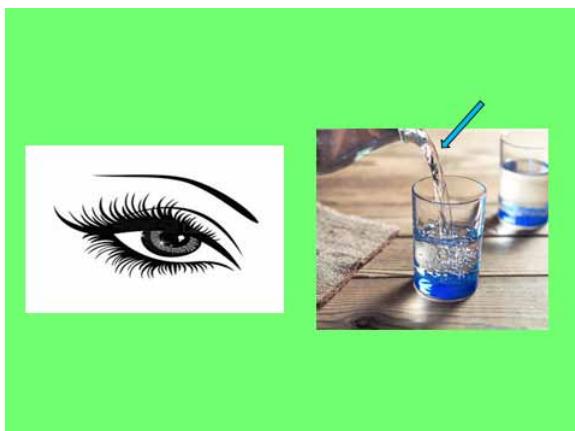
115

116

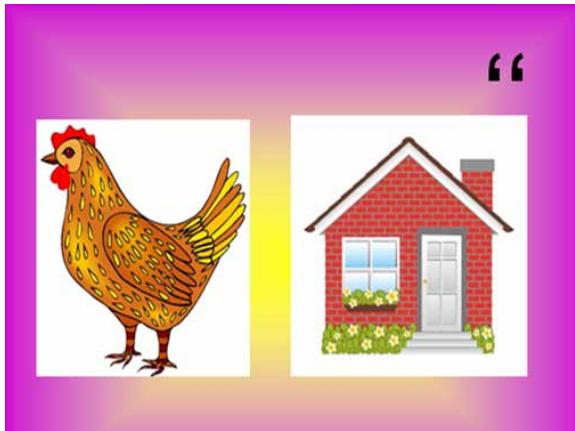
117

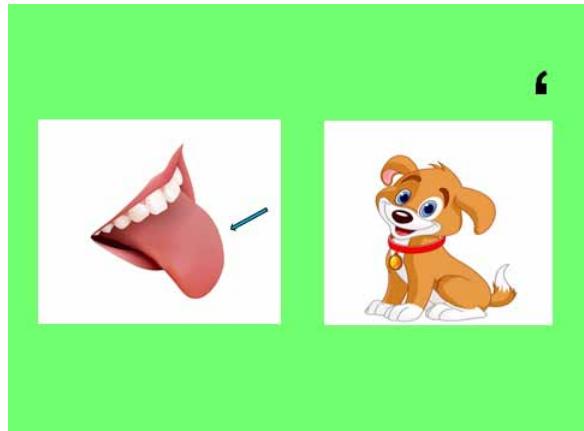
118

119

120

Джэуапхэр

Адыгэ ЙорІуатэр. Я 5-рэ класс. Тестхэм яджэуапхэр (н. 46)

I. Пшисэу «Мышъэм ыкъо Шъау»

1.а) 2.б) 3.а) 4.а) 5.б) 6.а) 7.б) 8.б) 9.а)

II. Пшисэу «Къуйжыерэ иныжъхэмрэ»

1.б) 2.а) 3.б) 4.б) 5.а) 6.б) 7.а) 8.а) 9.а)

III. Пшисэу «Акъылыр зышэфыгъэ лыр»

1.а) 2.б) 3.б) 4.а) 5.б) 6.а) 7.а) 8.б) 9.а)

IV. Пшисэу «Щэреч»

1.б) 2.а) 3.б) 4.б) 5.а) 6.б) 7.б) 8.а) 9.б)

V. Хырыхыхъехэр – I

1.б) 2.в) 3.в) 4.б) 5.а) 6.б) 7.б) 8.в) 9.а)

VI. Хырыхыхъехэр – II

1.б) 2.а) 3.в) 4.б) 5.в) 6.а) 7.б) 8.а) 9.в)

VII. ГущыІэжъхэр

1.б) 2.а) 3.б) 4.в) 5.а) 6.б) 7.в) 8.а) 9.б)

Кросвордхэр. Джэуапхэр (н. 58)

№ 1. Кросворд. «ГущыІэжъхэр»

БібгъукІэ клоу: 5. Къум. 6. Тэрэз. 7. Гуаом. 9. МалІэ. 10. ФэІэт. 12. Щыдым. 15. Мыхыр. 16. Машэм. 17. УлІэн. 18 Лъэйу.

БічІэгъыкІэ клоу: 1. Шъоур. 2. УиІоф. 3. Нэлат. 4. НэтІэ. 8. Мэлыр. 9. Мэзым. 11. Шыблэ. 12. ЩыІеп. 13. Мажъэ. 14. Іашу.

№ 2. Кросворд. «Къоджэхъ-къоджэшхэр»

БічІэгъыкІэ клоу: 1. Мылы. 2. Къо. 3. Осы. 4. Пцы. 7. КІэнкІэ. 10. Пчъэ. 11. Мазэ. 12. Хъэ. 13. Пыл.

БібгъукІэ клоу: 5. Мыжъо. 6. Псыцу. 8. ПхъэІаш. 9. ШэкІор. 14. Шъхъэ. 15. Щыбзэ.

№ 3. Кросворд

БібгъукІэ клоу: 5. Гъажъо. 6. Бэдзэр. 7. НэцІекІ. 9. МычЫы. 11. Укъон. 13. Іудан. 15. Тамэ. 16. Япон. 19. Лъатэ. 21. Лъэгу. 23. ЦэІун. 24. Конэгъу. 25. Дэжъый. 26. Адэмый.

БічІэгъыкІэ клоу: 1. Къарыу. 2. Къоны. 3. НэкІу. 4. Нэхъой. 8. Іадэ. 10. Іофтабг. 12. КІэнкІэ. 13. Іумыл. 14. Напцэ. 17. Уатэ. 18. Къодэс. 20. Гупшис. 22. УкІыт. 23. Цунды.

№ 4. Кросворд

БібгъукІэ клоу: 1. Гъурц. 6. Псыцу. 7. Емлыч. 8. Цыгъо. 9. Саут. 11. Лыку. 13. Улап. 16. Такъикъ. 17. Лъэмыйдж. 19. Унэн. 21. Улэун. 22. Чэты. 23. Намыс. 25. Батыр. 26. Адыгэ. 27. Іэхъу.

БічІэгъыкІэ клоу: 1. Гупч. 2. Урысбый. 3. Цуул. 4. Нэлат. 5. Нэгъу. 9. Сатыу. 10. УпкІэ. 11. Лыкъу. 12. Ушъын. 14. Лъынэ. 15. Пыжъы. 18. Мэжъыух. 20. Нэмаз. 22. Чэтыу. 24. СапІ. 25. Бэгу.

№ 5. Кросворд

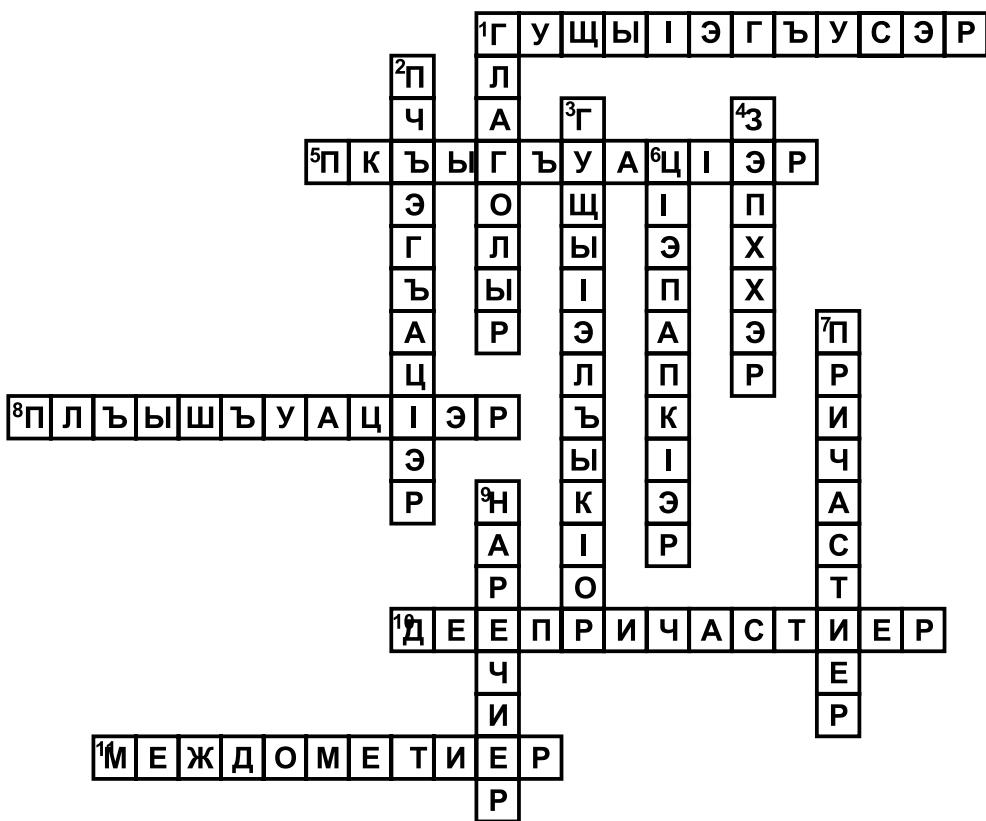
БібгъукІэ клоу: 1. Щатэ. 2. «Адыиф». 5. Фэдз. 9. Унэхъун. 10. Аскэр. 12. Джадэ. 14. Бгы. 15. Чэтыу. 16. Роман. 18. Танэ. 19. Афыпс. 22. Ахъщ. 25. Нэз. 29. Симэт. 30. Фэтагын. 33. Шэмбэт. 34. Тхыль. 35. Къебы. 36. Хъэр. 38. Уарп. 39. Гурит. 40. Бэгу.

БічІэгъыкІэ клоу: 1. Щыуан. 3. Джэнчы. 4. Икъэ. 6. Зэфэс. 7. Гурхъу. 8. Анджырыф. 11. Къатин. 13. Адам. 14. Бы. 17. Нэ. 20. Пыл. 21. Хъанахыкъу. 23. Хымэ. 24. Щэташъх. 25. Нафсэт. 6. Псэйтыку. 27. Къамзэгу. 28. Фа. 31. Тэ. 32. Гухэ. 35. Къо. 37. Шы.

№ 6. Кроссворд.

1	Н	А	П	Ц	Э		
2	А	С	Л	Ь	А	Н	
3	П	Х	Ь	Э	П	С	
4	П	С	Ы	Ч	Э	Т	
5	М	Э	Ш	И	О	К	У
6	П	Ш	Ь	Э	Х	Ь	У
7	К	Ь	У	А	Ш	Ь	О
8	Х	Ь	А	Л	Ы	Г	Ь
9	К	О	Ц	Ы	Ш	Ь	Х
10	П	Ц	И	А	Ш	Х	Ь

№ 7. Кроссворд. Бээ гущыІэхэр.

Джэуапхэр. ГущыІэмэ яшъэфхэр (н. 74)

I. Адыгэ шхыныгъохэр.

1 – лэпсы; 2 – пастэ; 3 – щыпсы; 4 – нэкуль; 5 – лылыбжь; 6 – къояжь; 7 – хъалыгъу; 8 – щэлам; 9 – гуубат; 10 – пэлькъау; 11 – бахъсымэ; 12 – щхыу; 13 – къундышыу; 14 – джэнчышыпс; 15 – натрыфыпс; 16 – къэблыбжь; 17 – хъатыкъ.

II. Гъомлапхъэхэр.

1 – былымыл; 2 – къолы; 3 – къуае; 4 – мэлыл; 5 – тхъу; 6 – хъаджыгъэ; 7 – хъалыгъу; 8 – чэтылы; 9 – шьоу; 10 – шьоущыгъу; 11 – щатэ; 12 – щыгъу; 13 – щэ; 14 – шхыны.

III. Щыгъынхэр.

1 – джанэ; 2 – кІэпхын; 3 – гъончэдж; 4 – лъэпэд; 5 – пшъэдэль; 6 – лъэкъопыльхь; 7 – цуакъэ; 8 – джэдыгу; 9 – шхъэтехъу; 10 – Іалъэ; 11 – кІако; 12 – ныбалъ.

Адыгабзэр, адыга хабзэр, адыга литератураЛ

IV. Іэмэ-псымэкэр.

1 – къазгыр; 2 – пхъЭбжъан; 3 – шIуанэ; 4 – щэмэдж; 5 – уатэ; 6 – пхъэпс; 7 – пхъэнкIыпхь; 8 – гъупч; 9 – дыды; 10 – Iадэ; 11 – обзэгъу; 12 – пхъэх; 13 – лэныст; 14 – дэкъац.

V. Хъакъу-шыкъухэр.

1 – щальэ; 2 – табэ; 3 – щыуан; 4 – къашыкъ; 5 – цацэ; 6 – джэмых; 7 – лагъэ; 8 – шъэжъий; 9 – щайныч; 10 – щыгъульэ; 11 – бэлагъэ; 12 – шьоущыгъуль; 13 – тхъацуф.

VI. ХэтэркIхэр, пхъэшъхэ-мышъхэхэр.

1 – къэбаскъ; 2 – къэбы; 3 – наш; 4 – хырыбыдз; 5 – чыплъ; 6 – пхы; 7 – бжыны; 8 – бжыныф; 9 – щыбжъий; 10 – къоны; 11 – пындж; 12 – бэлыдж; 13 – фыгу; 14 – натрыф; 15 – хъамцIый; 16 – джэнчы; 17 – нэшэбэгу; 18 – тыгъэгъаз; 19 – мыЭрыс; 20 – къыпцIэ; 21 – пхъэгуль; 22 – чэрэз; 23 – къужы; 24 – зэндалэ; 25 – къышэ; 26 – зае; 27 – зэрыджэ; 28 – дэжъий; 29 – дэшхо; 30 – жыгъырб; 31 – пырэжъий; 32 – сэнашхъ; 33 – цумпэ; 34 – шхынциумпэ.

VII. Бзыухэр.

1 – атакъэ; 2 – четы; 3 – псычэт; 4 – тхъачэт; 5 – къаз; 6 – амкIышъ; 7 – тыгъурыгъу; 8 – къандж; 9 – къолэж; 10 – пцIашхъу; 11 – тхъаркъо; 12 – кукуу; 13 – хъыу; 14 – къэрэу; 15 – ныбгъу; 16 – къуалэ; 17 – псыкIакIэ; 18 – бзыудэгу; 19 – дыдыкъуш; 20 – дышъечэт; 21 – пхъеуIу; 22 – пчэндэхъу; 23 – хыбзыу; 24 – хъадэкъаз; 25 – чэщбзыу; 26 – темэнтач; 27 – псыхэонэшъу.

VIII. Псэушъхэхэр.

1 – тыгъужы; 2 – цызэ; 3 – щыды; 4 – шыхъэ; 5 – мышъэ; 6 – баджэ; 7 – пылы; 8 – четыу; 9 – мэлы; 10 – чэмы; 11 – аслъан; 12 – къэплъан; 13 – мамун; 14 – цыгъо; 15 – ужы; 16 – бжъэу; 17 – ачъэ; 18 – быгъу; 19 – пчэны.

Ребусхэм яджэуапхэр (н. 110)

1 – гъогу; 2 – мэзы; 3 – унэ; 4 – дэи; 5 – блыпэ; 6 – кIыхъэ; 7 – мэщи; 8 – шыблэ; 9 – уанэ; 10 – харам; 11 – гушIубзыу; 12 – чэщи; 13 – бзэгу; 14 – нэфын; 15 – ины; 16 – мышъэ; 17 – лъакъо; 18 – щыды; 19 – нэгу; 20 – щыгъу; 21 – дышъэ; 22 – бгъузэ; 23 – къухъэ; 24 – блэр; 25 – бзэгухъ; 26 – шъэфы; 27 – гъунэгъу; 28 – наш; 29 – гъогу; 30 – щыпсы; 31 – гупшыс; 32 – щыуан; 33 – джан; 34 – щыбз; 35 – блыгу; 36 – кушъэ; 37 – сэмегу; 38 – пщынэ; 39 – бланэ; 40 – гунэкI; 41 – ощхи; 42 – бэшхы; 43 – гутъэ; 44 – бзыфы; 45 – щысэ; 46 – ибэ; 47 – гъаблэ; 48 – ахъщ; 49 – къыблэ; 50 – къошин; 51 – лъегу; 52 – бэщ; 53 – нэз; 54 – ныбгъу; 55 – къамзэгу; 56 – Iэхъу; 57 – нэбзыщ; 58 – пчэгу; 59 – къогъу; 60 – панэ; 61 – гъунэ; 62 – зырыз; 63 – ехы; 64 – бэгу; 65 – гущыI; 66 – джэгу; 67 – Iэгуау; 68 – нэгүф; 69 – гуапэ; 70 – мэшынэ; 71 – нэшъу; 72 – къашыкъ; 73 – нэшэбэгу; 74 – дэгу; 75 – данэ; 76 – бжъакъо; 77 – губзыгъ; 78 – джадэ; 79 – гузэгу; 80 – ныкъо; 81 – нашхъю; 82 – панэ; 83 – пши; 84 – дэжъий; 85 – узы; 86 – гукъау; 87 – шыкIэпши; 88 – тхыль; 89 – тхъап; 90 – чэтэщ; 91 – тхъакIумкIых; 92 – къазгъыр; 93 – пхъапэ; 94 – цыгъо; 95 – коны; 96 – гъогупэ; 97 – нэпшиш; 98 – шъэжъий; 99 – гуп; 100 – гъогуан; 101 – Iанльт; 102 – нэгъундж; 103 – пцэжъий; 104 – штынэ; 105 – гущыIэухыгъ; 106 – щагу; 107 – нэкIубгъу; 108 – пчэндэхъу; 109 – упкIэ; 110 – шыхъэ; 111 – псычэт; 112 – хъурджан; 113 – дью; 114 – щэнаут; 115 – псыгулан; 116 – нэбзыщ; 118 – ишыгъ; 119 – четыу; 120 – бзэгухъ.

Темзокова Марина Меджидовна

Адыгейский язык, адигейский этикет, адигейская литература

(методическое пособие с избранными конспектами уроков)

На адигейском языке

Корректор: Шхафижева С.А.

Подписано в печать 20.12.2020. Печать офсетная.

Формат 60x84/8. Усл.п.л. 15,48. Тираж 300 экз. Заказ № 115.

ООО «Качество», ИНН 0105004524, 385000, г. Майкоп, ул. Крестьянская, 221/2, тел.: (8772) 52-36-87.